

UNIVERSITAS CAROLINA

VOL. 2. 1956 - (VII.) JURIDICA - No. 1.

SUMPTIBUS UNIVERSITATIS CAROLINAE

TYPIS „PRÁCE“ PRAGAE

UNIVERSITAS CAROLINA

Editor: prof. Dr R. Foustka

UNIVERSITA KARLOVA V PRAZE vydává

časopis: Universitas Carolina

sborník: Acta Universitatis Carolinae

Obě publikace mají tři sekce:

- a) duchovnědnou, obsahující tři serie: Iuridica, Philologica, Philosophica et Historica
- b) lékařskou (Medica)
- c) přírodovědnou (Biologica, Geologica)

a uveřejňují originální práce členů Karlovy university v Praze.

КАРЛОВ УНИВЕРСИТЕТ В ПРАГЕ издает

журнал: Universitas Carolina

сборник: Acta Universitatis Carolinae

Эти издания имеют три отделения:

- a) общественных наук (которое содержит три серии: Iuridica, Philologica, Philosophica et Historica)
- б) медицины (Medica)
- в) естественных наук (Biologica, Geologica)

В них печатаются труды научных работников Карлова университета в Праге.

THE CAROLINE UNIVERSITY OF PRAGUE, CZECHOSLOVAKIA
announces the publication of

- 1. Universitas Carolina,
- 2. Acta Universitatis Carolinae

Each of the periodical issues consists of three sections

- a) Philosophy and Social Sciences, three series
 - 1. Iuridica
 - 2. Philologica
 - 3. Philosophica et Historica
- b) Medicine, one series
 - 4. Medica
- c) Natural sciences, two series
 - 5. Biologica
 - 6. Geologica

Both issues comprise scientific contributions and reviews by the members of Caroline University.

ČERNYŠEVSKÉHO NÁZORY NA STÁT A PRÁVO

ВЗГЛЯДЫ ЧЕРНЫШЕВСКОГО НА ГОСУДАРСТВО И ПРАВО

LES IDEES DE ČERNYŠEVSKIJ SUR L'ÉTAT ET LE DROIT

FERDINAND BOURA

Rusko se podílelo významným způsobem na vývoji světového revolučního myšlení XIX. století. Děkabristé, ruští revoluční demokraté, Plechanov, Lenin tvoří vzestupnou křivku ruské revoluční ideologie, která postupně přivedla ruské revoluční hnutí začátkem XX. století do čela světového revolučního vývoje a kterou lze právem nazvat ruskou revoluční tradicí. Kdo nepochopí tuto tradici, nepochopí mnoho z revolučních bojů, které otráslы Ruskem od počátku XX. století a které přivedlo Rusko na cestu socialistické revoluce.

Tato tradice rostla samozřejmě z objektivních, hospodářsko-sociálních podmínek, z ostrých třídních rozporů a bojů, které nezbytně vyvolávala hospodářská zaostalost agrární země spojená s krutým hospodářským vykořisťováním, na němž se podílel jak velkostatkář, tak kapitalista, a s bezmeznou bídou širokých lidových mas ve městech i na venkově, která byla znásobena politickým útlakem carského režimu — čteníka světové reakce. Podrobná analýsa hospodářského a sociálně politického vývoje Ruska XIX. století, která není a nemůže být předmětem tohoto stručného výkladu, by ukázala názorně, jak tato revoluční tradice vyrůstala z konkrétních podmínek třídních bojů a jak pomáhala konkrétní revoluční cíle probíjovat.

Bylo by ovšem hrubým skreslováním charakteru této tradice a snižováním jejího významu (jak se u nás o to pokusil především Masaryk), kdybychom omezovali její význam jenom na Rusko, kdybychom ji chápali jako specificky ruskou záležitost. Naopak. Ruské revoluční myšlení XIX. století vyniká právě světovou šíří rozhledu, světovostí svých zájmů, vědeckou hloubkou svých základů a vědeckou přesností závěrů, které se opírají zvláště o vynikající znalost současného stavu přírodních věd, historie (často i politické ekonomie) a o hlubokou filosofickou tradici;

jsou to vlastnosti, jimiž předčí představitelé této tradice téměř všechno, co v oblasti sociologie produkovalo současné buržoasní společenské myšlení jak v Evropě, tak v ostatním světě.

Významný článek této tradice tvoří skupina t. zv. ruských revolučních demokratů, na něž bezprostředně navázala ruská sociální demokracie nejdříve Plechanovem a později Leninem. Gercen, Ogarjov, Bělinskij, Pisarev, Černyševskij, Dobroljubov jsou hlavními představiteli tohoto ruského revolučního demokratismu, který přibližně za půl století urazil cestu od aristokratického demokratismu děkabristů až k proletářskému demokratismu revolučního dělnického hnutí a vytvořil tak významný spojovací článek mezi ruskou sociální demokracií a starší ruskou revoluční tradicí. Přitom vývojová křivka ruského revolučního demokratismu sleduje věrně sociálně ekonomický vývoj Ruska a zrcadlí vývoj třídních bojů, v nichž se postupně stával určující silou proletariát.

Úlohu bezprostředního článku, který spojil ruskou sociální demokracii s mnohými revolučními demokraty, sehrálo skvělé myslitelské dílo a praktický revoluční boj N. G. Černyševského, jenž byl — podle slov Leninových — „jediným skutečně velikým ruským spisovatelem, který dovedl od let padesátých až do roku 1888 setrvat na výši uceleného filosofického materialismu“.¹⁾ Jako myslitelská osobnost zvládl N. G. Černyševskij s obdivuhodnou silou složitou základní problematiku současného přírodovědeckého a sociologického poznání, dovedl vyvodit řadu správných filosofických závěrů z tohoto poznání, což jej přivedlo na platformu „uce-leného filosofického materialismu“. Snaha o důsledné spojení dialektiky s materialismem, snaha důsledně aplikovat principy dialektiky a materialismu při studiu zákonitostí společenského dění přivedla Černyševského filosoficky do těsné blízkosti dialektického a historického materialismu. Praktický, houževnatý, obětavý, strýzlivý revoluční boj, jemuž Černyševskij přinesl největší osobní oběti, učinil z něho bezprostředního předchůdce revolučních proletářských vůdců a jejich velký osobní příklad. Zvláště Lenin poznal a pochopil tvůrčí odkaz Černyševského a hlavně svou filosofickou kritikou empiriokriticismu, machismu a jiných buržoasních idealistických „—ismů“ navázal na hluboké, duchaplné a drtivé analýsy vynikajícího mistra dialektiky N. G. Černyševského.

Encyklopedičností svého vzdělání obsáhl Černyševskij základní problematiku všech oborů současné vědy. Svým tvůrčím myslitelským dílem

¹⁾ V. I. Lenin: *Materialismus a empiriokriticismus*, Svoboda, Praha 1952, str. 346.

odpovídal na různé palčivé otázky filosofie, ekonomie, historie, estetiky, přírodních věd, sociologie a ostatních vědeckých oborů; své filosofické a sociálně politické názory uložil však nejen do vynikajících theoretických pojednání, nýbrž také do významných literárních prací, z nichž hlavně romány „Co dělat“ a „Prolog“ zůstaly trvalou součástí velkého ruského politicko-literárního odkazu, důstojně se řadí k nejlepším prosaickým dílům Gogola, Ostrovského, Saltykova-Ščedrina, Gončarova, Turgeněva, Dostojevského, L. N. Tolstého a staly se skvělým vzorem pro socialistický realismus, jak jej zosobňují především Gorkij, N. A. Ostrovskij, A. Tolstoj a Šolochov.

Předmětem této stručné studie bude výklad základních myšlenek N. G. Černyševského o státu a právu. Pokusíme se ukázat, jak se všeobecně materialistické hledisko Černyševského promítalo do úvah o takových významných, zásadních otázkách politické theorie a praxe, jakými byly a jsou právě otázky státu a práva. I když tyto otázky tvoří jen malou část Černyševského myslitelského díla, mohou přesto svým politickým významem a politickou důležitostí ukázat leckteré obdivuhodné rysy z velkého odkazu ruské demokratické revoluční tradice, na niž vědomě navazuje sovětská přítomnost.

ČERNYŠEVSKIJ K OTÁZKÁM STÁTU

Černyševskij se díval na stát očima bojujícího, persekvovaného revolucionáře a nikoliv očima loyálního lokajského právníka, pro něhož byla vždy „pravda“ nerozlučně spojena s materiálními zájmy a kariérou. Proto pochopil, že stát vždy byl a je politickou organizací, která slouží hospodářským a politickým zájmům určitých společenských skupin a tříd. Ve stati „Předmluva k současným rakouským záležitostem“ Černyševskij na př. napsal: „... V důsledku známých historických událostí náležela vláda nad rakouským společenským životem známým společenským kruhům a v souladu s jejich zájmy byla vybudována státní mašinerie; měla nezbytně působit proti živlům, které nesouhlasily se zájmy vládnoucích vrstev nebo kruhů.“²⁾ Protože Černyševskij pochopil mnoho z otázek třídního boje, chápal celkem jasně význam státu v těchto třídních bojích, i když nedospěl k tak jasným a určitým formulacím jako zakladatelé vědeckého socialismu.

²⁾ N. G. Černyševskij: *Sebrané spisy*, sv. VIII, str. 445 (rusky).

Černyševskij vyjádřil mnoho zajímavých názorů, které se týkají historie státu. Viděl ve státě především historickou, společenskou kategorii, která vznikla za určitých hospodářsko-politických podmínek a která byla a je těmito podmínkami v podstatě určována. Stát jako zosobnění třídní moci a jako její nástroj neexistuje podle Černyševského „od věčnosti“;³⁾ není proto také ve své dnešní podobě ani „věčným“ osudem lidského pokolení.

Aniž bychom se pouštěli do podrobných výkladů Černyševského historických názorů, které patří do oblasti dějin státu a práva, postačí (k účelu této studie) vyložit především Černyševského názory na současný carský stát a na t. zv. západní buržoasní demokracii. Dostaneme tak téměř ucelený obraz Černyševského názorů na stát, jeho podstatu, vývoj a funkci.

Černyševskij byl nesmiřitelným odpůrcem carského samoděržaví s jeho feudálně kapitalistickým parazitismem a s jeho „asiatskou“ surovostí a zaostalostí. Boji proti tomuto molochu obětoval celý svůj život. Jedinou cestu k odstranění tohoto režimu viděl v revolučním převratu, který nemilosrdně zničí feudálně kapitalistický režim (v němž se měnilo v polovině století stále více carské Rusko). V jeho Deníku čteme takoveto věty: „Takový je můj názor na Rusko: nezvratné očekávání blízké revoluce a touha po ní...“⁴⁾ „Kromě toho bude u nás brzy vzpoura, a bude-li, pak se jí rozhodně zúčastním...“⁵⁾ „Nespokojenost lidu s vládou, daněmi úředníky, statkáři stále roste. Je třeba jen jediné jiskry, aby se to všechno zapálilo. Zároveň roste i počet lidí z řad vzdělců, kteří nenávidí dnešní

³⁾ Viz především jeho výklady ve známé stati *Kritika filosofických předsudků proti obecnému vlastnictví*, *Vybrané spisy*, sv. II, Praha 1953, str. 299 a n. Srovnej také *Vybrané spisy*, sv. II, str. 293, 395 a j. V *Deníku* nalezneme toto shrnutí jeho názorů na všeobecný historický vývoj: „Hle, dějiny národa: z počátku jsou všichni svobodní, ale není společnosti, upozorují to a hledají prostředky, jak vyjít z tohoto stavu; zlo samo v sobě nosí protijed proti sobě a přirozeným způsobem dva protiklady — 1. nerovnost mezi lidmi roste, objevuje se aristokracie, 2. objevuje se moc a objevuje se společnost. Už jen tím, že lidé žijí ve společnosti, vyvíjejí se pod množstvím vlivů a konfliktů, a když se vyvinou, pozorují, že moc a nerovnost jim odnímá příliš mnoho svobody a rovnosti... Začíná snaha protikladná... dříve se rozvíjela moc a nerovnost, teď snaha zneužít ji — to je ovšem cíl společnosti, k němuž směřuje... Čím víc se bude rozvíjet, tím méně bude třeba vnější moci k tomu, aby nebyl porušen pořádek...“ Cit. *Vybrané spisy*, sv. III, str. 560, 561.

⁴⁾ Cit. *Vybrané spisy*, sv. III, str. 580.

⁵⁾ Cit. *Vybrané spisy*, sv. III, str. 585.

pořádek. Je už připravena jiskra, která musí zapálit tento požár. Je jen jedna pochybnost — kdy to vybuchne? Možná, že za deset let, ale já myslím, že dřív.“⁶⁾

Jako utopický socialista byl Černyševskij také ostrým kritikem buržoasního státu. Přestože kapitalismus v Rusku byl teprve na začátku svého vývoje a přestože znalost poměrů v západní Evropě a v USA získával Černyševskij z literatury a z tisku a nikoliv z osobní zkušenosti, vystihl záporné stránky kapitalismu a pochopil proto také třídní omezenost buržoasní demokracie.

Černyševskij pochopil především naprosto jasně pokrytecký, antidemokratický charakter buržoasního liberalismu. V desítkách různých statí, v románech (především v Prologu) a v Deníku nemilosrdně odhaloval lokajské služby liberálů vládnoucímu řádu, jejich třídní zájmy, politickou podlost „non plus ultra“ a ideologickou ubohost. Černyševskij postřehl, že liberalismus byl jak v ekonomii, tak v politice nástrojem nejkrutějšího násilí a nejhrubšího vydírání. Neboť neomezená svoboda, již má stát poskytovat těm, kteří vlastní výrobní prostředky, přináší vlastníkům neomezené panství nad těmi, kteří je nevlastní a kteří tak nezbytně upadají v největší nesvobodu. „Z toho čtenář vidí“, píše Černyševskij, „že jsme nespokojeni s teorií nevměšování vlády do hospodářských vztahů nikoli proto, že bychom byli odpůrci osobní samostatnosti. Naopak, tato theorie se nám nelíbí právě proto, že vede k výsledkům zcela opačným než sama očekává. Chtíc omezit činnost státu na pouhou péči o bezpečnost, vydává zatím jeho naprosté zvlášť veškerý soukromý život a dává mu plné právo potlačovat úplně osobnost... Despotismus, který jsme odkryli v theorii, je patrný v praxi ve společnostech západní Evropy.“⁷⁾ Proto dochází Černyševskij k velmi ostrému závěru o buržoasním liberalismu: „...V theorii vede tento systém k pohlcení osobnosti státem a v praxi slouží k ospravedlnění reakčního terorismu.“⁸⁾ Tento zdánlivě absurdní názor

⁶⁾ Cit. *Vybrané spisy*, sv. III, str. 596.

⁷⁾ Cit. *Vybrané spisy*, sv. II, str. 382.

⁸⁾ Cit. *Vybrané spisy*, sv. II, str. 386. Ke skvělé studii *Boj stran ve Francii za Ludvíka XVIII. a Karla X.* čteme — vedle mnoha jiných charakteristik — tyto skvělé věty na adresu buržoasního liberalismu: „S theoretické stránky se může liberalismus zdát takový člověku, který je šťastným osudem zbaven hmotné nouze: svoboda je velmi příjemná věc. Avšak liberalismus chápe svobodu velmi úzce, čistě personálně. Svoboda pro něj spočívá v abstraktním právu, v povolení na papíře, v tom, že tu není právní zákaz. Nechce pochopit, že právní svolení má pro člověka cenu pouze tehdy, když má člověk

(s hlediska buržoasního politického myšlení) dokazuje, jak málo se nechal Černyševskij svést slovní etiketou a jak rozhodně dovedl za slovy a hesly odhalovat jejich skutečný obsah.⁹⁾

Neméně ostřeji odsuzuje politickou demagogii, již buržoasní liberálové prováděli s hesly bratrství a rovnosti. V poznámkách, jimiž sledoval v Deníku vývoj revolučních událostí ve Francii v roce 1848, si napsal mladý Černyševskij tyto pozoruhodné věty: „Nemám rád tyto pány, kteří říkají svoboda, svoboda — a tato svoboda končí tím, že toto slovo řekli a napsali je do zákonů, ale neuvádějí je v život, ničí zákony, které hlásají nerovnost, ale neničí sociální řád, v němž $\frac{9}{10}$ národa tvoří otroci a proletáři; nejde o to, bude-li car nebo ne, bude-li ústava nebo ne, ale o společenské poměry, o to, aby jedna třída nesała krev druhé. A jaká to podlá licoměrnost“.¹⁰⁾

Citované věty dokazují jasně ještě jednu věc: Černyševskij si byl vědom již od prvních okamžiků, kdy začínal formulovat své revoluční názory, že rozdíl ve formální struktuře soudobých státních útvarů — na př. Anglie, Francie, USA a konečně také Ruska — nejsou v podstatě těchto států, nýbrž v institucích, v tradici a ve stupni vývoje. Ve všech jde o diktaturu privilegované menšiny — kapitalistů, bankéřů, feudálních velkostatkářů atd. Formy jejího diktátu mohou být různé, podstata zůstává vždy táž. „Ve Francii,“ napsal Černyševskij ve stati „Slavjanofilové a otázky obcíny“, „se v nynějším století změnila devětkrát forma vlády (konsulát, prvé císařství, Bourboni, sto dní, znova Bourboni, červencová monarchie, republika bez presidenta, republika s presidentem, druhé císařství) a po každé se měnila přiměřeným způsobem státní nebo politická práva občanů, to znamená stupeň jejich účasti na řízení státu, atd. Ale od doby vydání napoleonských kodexů se nezměnila soukromá práva, t. zv. zákony ve vztazích mezi jednotlivými občany ve vlastnictví,

hmotné prostředky, aby tohoto svolení mohl využít. Ani mně, ani vám, čtenáři, není zakázáno obědvat na zlaté soupravě. Bohužel ani vy, ani já pravděpodobně nebudeme nikdy mít prostředky ke splnění této vybrané myšlenky; proto otevřeně říkám, že si necením ani trochu svého práva mít zlatou soupravu a že jsem ochoten toto právo prodat za rubl ve stříbře nebo i laciněji.“ *Vybrané spisy*, sv. II, str. 213.

⁹⁾ Kritiku t. zv. liberálního státu srovnej také cit. *Vybrané spisy*, sv. II, str. 198, 203, 344 a j.

¹⁰⁾ Cit. *Vybrané spisy*, sv. III, str. 555, 556.

v rodinném právu a v jejich vztazích k občanskému a trestnímu soudu se v ničem podstatném nezměnily.¹¹⁾

Presvědčením byl Černyševskij republikán. „Začínám si myslet, že republika je to pravé, jediné zřízení, které je důstojné dospělého člověka, a že je to poslední forma státu,¹²⁾“ napsal si již v r. 1848 do svého Deníku. Černyševskij ovšem nebyl již tehdy pro každou republiku, nebyl ani pro buržoasní republiku. „Ach, pánové, pánové,“ čteme v témž Deníku, „myslíte, že jde o to, aby tu bylo slovo republika, ale vládu abyste měli vy — ne, o to nejde, ale jde o to, aby byla nižší třída zbavena svého otroctví nikoliv jen před zákonem, ale před nutností věcí, jak říká Louis Blanc, aby mohla jíst, pít, ženit se, vychovávat děti, živit otce, vzdělávat se, aby se muži nezabýjeli nebo si nezoufali a aby ženy neprodávaly své tělo.“¹³⁾ Černyševskij tedy bojoval za „socialistickou“ republiku (o níž neměl ovšem přesné představy), za republiku, která se stane skutečnou demokracií. Černyševskij odhaloval a ostře kritisoval slabiny buržoasního parlamentarismu, pranýřoval jeho žvanivost a odsuzoval jeho protilidový charakter.

Černyševskij byl v padesátých letech XIX. stol. jednoznačně přesvědčen o nutnosti a blízkosti revoluce v Rusku. Přípravoval se na ni a uvažoval o vývoji ruského státního života po provedení takového převratu. V souvislosti s těmito úvahami nalezneme v jeho Deníku pozoruhodné názory, které ovšem vynikají spíše jasným tušením budoucího vývoje než vědecky přesnou formulací (Černyševskému bylo tehdy teprve něco více než 20 let). Černyševskij si byl především vědom, že revoluce nebude nedělní procházkou po Něvském. „Mne nezalekne ani špína, ani opilí muzici s holemi, ani vraždění.“¹⁴⁾

Revolucí začnou teprve kruté bitvy s odumírajícím světem; revoluce musí násilí svých odpůrců čelit zase násilím. Černyševskij ovšem nepodléhá ani při těchto perspektivách falešnému intelektuálskému jemnocitu. Je pro revoluci, třebaš ví, jak říká doslovně ve svém Deníku, „že se možná na dlouhou dobu jen zvýší útisk. — Ale to nevadí. — Člověka, který není zaslepen idealisací, který umí posuzovat budoucnost podle minulosti a blahořečí určitým epochám minulosti bez ohledu na všechno zlo, které

¹¹⁾ N. G. Černyševskij: *Sebrané spisy*, sv. IV, str. 739 v pozn. (rusky).

¹²⁾ Cit. *Vybrané spisy*, sv. III, str. 557.

¹³⁾ Cit. *Vybrané spisy*, sv. III, str. 555.

¹⁴⁾ Cit. *Vybrané spisy*, sv. III, str. 586.

z počátku přinesly, nemůže tohle zastrašit; ví, že nic jiného ani nelze od lidí očekávat, že klidný, tichý vývoj není možný.“¹⁵⁾

Uvažuje o státní formě, kterou má revoluce nastolit. Tuší, že moc, kterou revoluce zrodí, bude tvrdou diktaturou. Po určitou dobu v roce 1848 se Černyševskij domníval, že by touto revoluční mocí měla být absolutní monarchie. O dva roky později vysvětluje svoje tehdejší stanovisko: „Je vidět, že jsem tehdy byl ještě toho názoru, že absolutismus má přirozenou snahu bránit vyšším třídám utiskovat nižší, že je to protiklad aristokracie.“¹⁶⁾ Černyševskij mechanicky přenášel historickou zkušenost s absolutní monarchií v době rozpadu feudalismu (hlavně v XVII. a XVIII. století) do jiných sociálně ekonomických podmínek, do XIX. století, do podmínek kapitalismu. Pochopil však svůj omyl. „Teď jsem však rozhodně přesvědčen o opaku — monarcha a tím spíše absolutní monarcha — je jen vyvrcholením aristokratické hierarchie, k níž tělem i duší patří. Je zcela jedno, co je vrcholem kužele aristokracie... Nižší vrstvy zmírají pod vládou vyšších, ať má kužel vrcholek nebo ne...“¹⁷⁾

Z Černyševského se stává radikální demokrat, který si přeje, aby se co nejdříve plně rozvinul demokratický duch, aby co nejdříve začala lidová vláda, aby vláda de jure i de facto přešla do rukou nejnižší a nejpočetnější třídy — „rolníci + nádeníci + dělníci...“¹⁸⁾ Tato demokracie má pak uskutečnit velký, vznešený cíl; má vést k odstranění vykořisťování a vůbec každé materiální bídy — „všichni budou žít alespoň tak, jak žijí teď lidé, kteří dostávají ročně 15. — 20.000 r. důchodu“¹⁹⁾

ČERNYŠEVSKIJ K OTÁZKÁM PRÁVA

Pochopil-li Černyševskij, že stát je nástrojem politické moci určitých společenských skupin, určité třídy, pochopil samozřejmě také politický charakter a politickou funkci jeho práva. Pochopil falešnost a hluboké pokrytectví abstraktního jurismu, který přetvořil právo v nepolitický nebo dokonce nadpolitický fetiš jakési čisté spravedlnosti.

Černyševskij jako vzdělaný ekonom postřehl hlubokou spojitost mezi

¹⁵⁾ Cit. *Vybrané spisy*, sv. III, str. 580.

¹⁶⁾ Cit. *Vybrané spisy*, sv. III, str. 579.

¹⁷⁾ Cit. *Vybrané spisy*, sv. III, str. 579.

¹⁸⁾ Cit. *Vybrané spisy*, sv. III, str. 579.

¹⁹⁾ Cit. *Vybrané spisy*, sv. III, str. 578.

právem a danými hospodářskými poměry, třebas tuto spojitost nevysvětlil s objektivní přesností jako Marx a Engels. „Se změnou právních poměrů je nerozlučně spjata také hospodářská změna,“ napsal ve stati „Hospodářská činnost a zákonodárství“. „Právní otázka má hospodářskou stránku a ukazuje se, že je tak důležitá, že úplně zastíní právní stránku věci před pozorností veřejnosti. Nemyslete si, že jenom tato věc je taková; nyní je ve všech věcech hospodářská stránka velmi důležitá.“²⁰⁾ Černyševskij ovšem nedocenil plně význam ekonomických poměrů, neformuloval pojem základny a nadstavby a neurčil jejich vzájemný vztah. Zůstal tak vřezt do značné míry v idealismu,²¹⁾ třebas tento idealismus nemá pranic společného s prostoduchým juristickým „kouzelnictvím“, které se pokoušelo nebo pokouší vysvětlovat právo „z něho samého“.

Černyševskij si uvědomoval, že základem socialistického společenského a hospodářského zřízení je soukromé vlastnictví. Toto vlastnictví prohlásily buržoasní ústavy a zákony za posvátné a nedotknutelné, za základ svobody jednotlivce i společnosti. Proti feudalismu učinil kapitalismus v tomto směru krok vpřed — přiznává Černyševskij. Kapitalistické soukromé vlastnictví však přineslo svobodu a nezávislost jen kapitalistům. Protože však ekonomickou podmínkou existence kapitalistického vlastnictví je existence tisíců nevládníků, proletářů, je tato svoboda a nezávislost jednotlivce-kapitalisty vykupována nesvobodou a závislostí tisíců proletářů. Černyševskij postřehl jasně ekonomickou zákonitost kapitalistické výroby a neblahé sociální důsledky kapitalistického soukromého vlastnictví. „Neomezená konkurence vydala slabé na pospas silným, práci na pospas kapitálu. Při přechodu téměř veškeré půdy do vlastnictví soukromých osob objevilo se množství lidí, kteří nemají nemovité vlastnictví; tak vznikl proletariát... Tak vznikly v Anglii a Francii na jedné straně tisíce boháčů, na druhé straně miliony chudáků. Podle osudového zákona neomezené konkurence musí bohatství jedněch neomezeně vzrůstat, soustřeďovat se v menším a menším počtu rukou a postavení chudáků musí být stále těžší a těžší.“²²⁾

²⁰⁾ Cit. *Vybrané spisy*, sv. II, str. 387.

²¹⁾ Černyševskij přeceňoval význam toho, čemu říkáme nadstavba. „Zvyky národa se mění se změnami jeho občanských institucí; kdybychom chtěli vidět zlepšení v charakteru národa, marně bychom hledali pro to oporu v něčem jiném než v zákonodárství, které jediné je může způsobit.“ Cit. *Vybrané spisy*, sv. II, str. 135.

²²⁾ Cit. *Vybrané spisy*, sv. II, str. 65 a násl.

Tato zákonitost kapitalistické výroby, která se projevuje právě existencí kapitalistického soukromého vlastnictví, odsuzuje kapitalismus nezbytně k zániku. Kapitalistické soukromé vlastnictví odsuzuje kapitalismus nezbytně k zániku. Kapitalistické soukromé vlastnictví musí být zničeno, má-li být dosaženo skutečné svobody pro všechny lidi. Černyševskij formuloval jasný socialistický požadavek: vyvlastnění kapitalistů. „Základní myšlenkou učení o výrobě tedy shledáváme požadavek úplné shody práce s vlastnickým právem na produkt práce; jinak řečeno, úplnou jednotu vlastností vlastníka a dělníka v jedné osobě. Základní myšlenkou učení o rozdělování hodnot shledáváme snahu o dosažení... takového řádu, při kterém soukromá osoba (množství hodnot patřící osobě) by byla dána zlomkem, kde dělitelem by byl počet obyvatel a dělencem počet hodnot.“²³⁾

Černyševskij pochopil politický a ekonomický dosah kapitalistického soukromého vlastnictví a oceňoval proto také význam vlastnického práva jako jednoho z pilířů vládnoucích politických a ekonomických poměrů. Postřehl také správně politickou funkci t. zv. soukromého práva, jehož základ tvoří právě vlastnické právo. „Protože t. zv. soukromé právo bezprostředně odráží vládnoucí výrobní vztahy, proto relativní stejnost a stálost vládnoucích výrobních poměrů určuje také relativní stejnost a stálost t. zv. soukromého práva různých kapitalistických států. Proto občanské a trestní zákony v celé západní Evropě mají mnohem více společného než státní zřízení“.²⁴⁾

Pochopil-li Černyševskij formální charakter buržoasní demokracie, pochopil také formální charakter základních politických a občanských práv, která sice kapitalistický stát poskytl všem občanům, avšak která nemají pro většinu z nich praktický význam, protože nemohou být touto většinou realizována a využívána. „Nesmí se totiž zapomínat, že člověk není abstraktní právnická osoba, nýbrž živá bytost, v jejímž životě a štěstí má materiální stránka (hospodářský život) velkou důležitost. A mají-li být pro jeho štěstí zajištěna jeho právní práva, je stejně nutno zajistit i materiální stránku jeho existence. Právní práva sama jsou ve skutečnosti zajištěna jen splněním této poslední podmínky, protože člověk závislý na

²³⁾ Cit. *Vybrané spisy*, sv. II, str. 464.

²⁴⁾ Cit. *Vybrané spisy*, sv. II, str. 65.

materiálních prostředcích existence nemůže být opravdu nezávislým člověkem, třebaže i podle litery zákona prohlašován za nezávislého.“²⁵⁾

Kapitalismus ovšem nemůže poskytnout většině občanů nic víc, než právě jen formální práva. Taková abstraktní práva jsou ovšem pro tyto občany nejen bezcenná, nýbrž jsou dokonce nástrojem nejhoršího politického podvodu. „A tak právo, chápané ekonomy v abstraktním smyslu, nebylo ničím jiným než příznakem, který byl pouze s to udržovat lid v trýzni věčné klamně naděje. Právo v tom smyslu, jak je definovali ekonomové XVIII. století, jak je chápal a hlásal Turgot, mohlo sloužit pouze k zamaskování nespravedlností, které musely vzniknout z panství individualismu, k zamaskování barbarství, které ponechává chudáka bez pomoci. Nestačí říci ‚máš právo‘. Je třeba poskytnout prostředky, aby toto právo mohlo být používáno.“²⁶⁾ Aby se tato formální práva stala reálnými právy, musí být likvidován kapitalismus, zrušeno soukromé vlastnictví výrobních prostředků a nastolen socialismus.

Jsou-li zákony a jiné právní předpisy vydávány k ochraně zájmů vládnoucí třídy, jsou-li výrazem její politické vůle, jsou také orgány, kterým je svěřeno provádění těchto právních předpisů, nástrojem této vůle. Černyševskij neměl proto nejmenší iluze o spravedlnosti carských a buržoasních soudů. Carská justice vynikala politickou brutalitou, bezzákonností a s ní spojenou korupčností. O její politické brutalitě se přesvědčil

²⁵⁾ Cit. *Vybrané spisy*, sv. II, str. 66. Neméně skvělé věty, které jsou ostrou kritikou kapitalismu, můžeme číst ve stati věnované Gogolovi: „K čemu to bylo užitečné, když proletáři říkali: ‚Máš právo na práci,‘ jestliže odpovídal: ‚Jak mám vlastně tohoto práva použít? Nemohu pro sebe obdělávat půdu, protože, když jsem se narodil, našel jsem ji zabranou. Nemohu se zabývat ani honbou, ani lovem ryb — to je privilegiem pána. Nemohu sbírat plody, kterým bůh dal vyrůst na cestě člověka — tyto plody jsou právě tak jako půda ve vlastnictví. Nemohu ani porazit stromy, ani dobýt železo, které potřebuji ke své práci; podle smlouvy, již jsem se neúčastnil, bylo toto bohatství podle mého názoru vytvořeno pro všechny, rozděleno a stalo se majetkem několika lidí. Nemohu pracovat jinak než podle podmínek, jež mi vnucují ti, kteří vlastní pracovní prostředky. Jsou-li tyto podmínky, využívající tak zvané svobody smluv, přespříliš kruté, žádají-li, abych prodal tělo i duši, nechrání-li mě nic před mým nešťastným postavením nebo odmítnou-li mne lidé, poskytující práci, protože mě nepotřebují, co se mnou bude?... Budu svoboden, když upadnu do otroctví hladu? Což se mně bude zdát právo na práci drahocenné, budu-li při svém právu zmrát bez pomoci a v zoufalství?“ Cit. *Vybrané spisy*, sv. II, str. 285, 286. Touto kritikou stojí Černyševskij na výši tvůrců marxismu.

²⁶⁾ Cit. *Vybrané spisy*, sv. III, str. 286.

Černyševskij osobně. Psát o ní přímo (stejně jako o mnoha a mnoha jiných věcech v Rusku) nebylo možno; Černyševskij proto často pod kritikou buržoasní evropské nebo americké politické justice kritisoval carskou justici.²⁷⁾ Nemohl-li kritisoval politickou brutalitu carské justice, odhaloval alespoň její korupčnost, stranickost a zvlí. „Náš úředník podléhá jen jediné kontrole — kontrole svých představených; ani společnost, ani kolegové, ani podřízení s ním nemohou nic udělat, jsou-li s ním spokojeni představení; takto ho ani společnost, ani kolegové, ani podřízení nemohou zachránit, jsou-li s ním představení nespokojeni. Není odpovědný ničemu a nikomu na světě kromě představených. Za to je před představenými bezbranný. Zbaven vši nezávislosti vzhledem k představeným může se držet ve službě jen tím, že jim prokazuje služby.“²⁸⁾

Jako důsledný revolucionář — demokrat neupadá ovšem Černyševskij do morálního rozhořčení a nehledá příčiny nezákonnosti a korupčnosti v charakterových vadách úřednictva, nýbrž především ve společenském systému. Východisko z „asiatství“ — jak nazývá Černyševskij vládu zvlí a korupce — přinese jen revoluční, demokratický převrat, který odstraní jeho sociální příčiny. „Aby se obnovila zákonnost, není třeba obracet pozornost na samo úplatkářství, nýbrž na onu základní příčinu, proč se úředníci nemohou obejít bez porušování zákona... Musí být umožněno ochránit před zákonem úředníka, který plní svou povinnost, a pohnat k odpovědnosti úředníka, který porušuje zákon. K tomu je jeden prostředek; je třeba zařídit, aby úřední činnost přestala být úředním tajemstvím, aby se všechno dělalo otevřeně, před očima společnosti a aby společnost mohla vyslovovat své mínění o každém oficiálním jednání každé oficiální osoby.“²⁹⁾ Takto formuluje Černyševskij svoje podmínky pro úspěšný boj s nezákonností a korupcí; je si ovšem dobře vědom, že tento boj nelze vybojovat v rámci vládnoucích společenských a hospodářských poměrů, nýbrž jen cestou revolučního násilného převratu.

Mnoho skvělých stránek svého politického díla věnoval Černyševskij boji proti nevolnictví, v němž právem viděl (stejně jako již jeho před-

²⁷⁾ Černyševskij byl skvělým příkladem revolučního publicisty, který dovede bojovat s censurou a který pomocí různých „jinotajů“ říkal svým čtenářům nepřímě své názory na carský režim, učil je revolučnímu myšlení a organizoval je k revolučnímu boji.

²⁸⁾ Cit. *Vybrané spisy*, sv. II, str. 447.

²⁹⁾ Cit. *Vybrané spisy*, sv. II, str. 448.

chůdci — děkabristé a Gercen) hlavní příčinu hospodářské zaostalosti a kulturní bídy širokých lidových mas. V souvislosti se svým politickým bojem proti nevolnictví ukazoval Černyševskij také podstatu t. zv. nevolnického „práva“. Svou podstatou vede nevolnictví k zvlí; i kdyby se řídilo jakýmkoli zákony, vede nevyhnutelně k jejich porušování, protože zvlí se nikdy nemůže snést se zákonem. „Kdyby správa skutečně chtěla a mohla postihnout všechna nesčetná porušení zákonů, porušení, nevyhnutelně vyplývající z nevolnických vztahů, pak by na každém panství neustále vznikaly procesy proti statkáři a on unaven spravedlivým stíháním, by se byl už dávno vynasnažil, aby zbavil svůj statek nevolnických vztahů, které by mu nadto poskytovaly velmi malé materiální a peněžní výhody, kdyby správa nedovolila příliš překračovat zákonné meze a prostředky využívání nevolnického práva.“³⁰⁾ Nevolnické právo bylo tedy, jak ukazoval Černyševskij, nástrojem statkářské zvlí, ochranným štítem bezohledného vykořisťování a jednou z politických příčin nekulturnosti. Stálo proto jako balvan v cestě revolučnímu vývoji Ruska; proti němu musel být v padesátých a šedesátých letech minulého století soustředěn hlavní nápor.

Černyševskij neměl ovšem žádné iluze ani o současné západoevropské a americké justici, správě a jejich zákonnosti. Poznal jejich demokratické pokrytectví, třídní bezohlednost a korupčnost. „Nejen v absolutistických státech, nýbrž i v Anglii a Spojených státech může vláda vydávat množství zákonů a nařízení nezávisle na přání nebo účasti lidu...“³¹⁾ Buržoasní demokracie je třídním státem, v jehož zákonodárství, justici, správě a v jejich zákonnosti se projevují stejné rysy jako v carském Rusku. Zvláště ve svých studiích z francouzské historie (z revolučních zkušeností let 1830 a 1848) ukazoval Černyševskij surovou třídní tvář buržoasní justice a buržoasní zákonnosti, jejíž spravedlnost byla (ve své nejvyšší formě) pro proletariát spravedlností bajonetů, kriminálů, šibenic a káznic...³²⁾ Proti této buržoasní demokracii postavil Černyševskij svůj revoluční, socialistický a demokratický program.

Černyševskij se tedy také ve svých názorech na právo přiblížil materialistickému stanovisku. Pochopil politickou podstatu práva, pochopil

³⁰⁾ Cit. *Vybrané spisy*, sv. II, str. 449.

³¹⁾ Cit. *Vybrané spisy*, sv. II, str. 254.

³²⁾ Cit. *Vybrané spisy*, sv. II, str. 181 a násl.

jeho souvislost s ekonomickými poměry a jeho vztah ke státu. Protože ovšem nevystihl historickou prvotnost ekonomických poměrů a druhotnost práva, protože nepochopil vztah základny a nadstavby, který formulovali Marx a Engels, zabíhá Černyševskij místy do přeceňování práva, do přeceňování jeho aktivního vlivu, jeho sociálně politických možností.³³⁾ V tomto směru mají jeho některé úvahy něco společného s velikými materialistickými osvícenci XVIII. století a nesou stopy přirozenoprávní theorie (třebas Černyševskij přirozenoprávní theorii kritisoval a v její historické podobě odmítal³⁴⁾).

ČERNÝŠEVSKIJ — REVOLUČNÍ PŘÍKLAD BUDOUCNOSTI

Černyševskij bývá označován za utopického socialistu. Právem proto, že neodhadl bezpodmínečnou spojitost socialistické myšlenky s bojem proletariátu; neprávem proto, že Rusko nemělo v polovině minulého století vlastní organisovanou dělnickou třídu, která by se byla mohla stát nositelem revolučního zvratu. Opíral-li Černyševskij své revoluční naděje o vykořisťované rolnictvo, nebyla v tom ani špetka utopismu. Ba naopak — opíral se o reálně revoluční síly, které hýbaly tehdejším Ruskem a které po krymské válce vyvolávaly v zemi revoluční situaci. Nelze tedy Černyševského utopický socialismus naproti tomu směšovat s utopickým socialismem anglických nebo francouzských utopistů, kteří žili v rozvinutých kapitalistických poměrech a kteří přesto nepochopili historickou, revoluční funkci proletariátu.

Černyševskij spojil svůj život a svou práci s bojem vykořisťovaných proti vykořisťovatelům, s bojem utlačovaných proti utlačovatelům, s bojem zotročených proti zotročovatelům. „Být zastáncem utlačovaných nebo zastáncem utlačovatelů — pro čestného člověka tu není těžko volit,“ říká o svém životním poslání.³⁵⁾ Tomuto poslání obětoval čestně celý svůj život, naplněný houževnatou prací, neústupnou hrdostí a nezlomnou vírou ve spravedlnost svého boje.

U Černyševského se politické přesvědčení nerozlučně spojovalo s hlu-

³³⁾ Cit. *Vybrané spisy*, sv. II, str. 132, 135 a j.

³⁴⁾ Cit. *Vybrané spisy*, sv. II, str. 405 a násl.

³⁵⁾ Cit. *Vybrané spisy*, sv. II, str. 430. O svém životním poslání napsal mladý Černyševskij v *Deníku* tyto věty: „... Za několik let budu žurnalistou a vůdcem nebo jednou z hlavních osob krajní levice, něco jako Louis Blanc, a budu ženat a budu milovat ženu jako svou duši...“ Cit. *Vybrané spisy*, sv. II, str. 578. Životní osud Černyševského dokázal, že v těchto slovech nebyla ani špetka mladistvé neskromnosti.

bokým vědeckým vzděláním a se skvělou filosofickou erudicí. Černyševskij pochopil společenskou funkci vědy a filosofie, věděl, že svými závěry a výsledky může sloužit (a vždy sloužit) buď zpátečnictví nebo pokroku; iluze o nadstranickosti vědy a filosofie důsledně odmítal.³⁶⁾ A ve filosofii a vědě volil Černyševskij stejně jako v politice; jeho dílo se bije vědomě za materialismus, za vědecký pokrok a svobodu, proti idealismu, proti metafysice, proti pověře a náboženství. Z tohoto díla se proto učila mnoho první generace ruských sociálních demokratů — generace, která ve svých nejlepších představitelích skvěle spojila hluboké vědecké a filosofické vzdělání s neúnavnou, obětavou revoluční činností.

Těžko vyjádřit sílu jeho přesvědčení lépe, než tak učinil sám Černyševskij v závěru své práce „Kritika filosofických předsudků proti občinovému vlastnictví“: „Náš první truismus — neberte jej tak na lehkou váhu: věčné střídání forem, věčné odvrhování formy, jíž dal vznik určitý obsah nebo určitá tendence, v důsledku zesílení téže tendence, vyššího vývoje téhož obsahu — kdo pochopil tento veliký, věčný, všudypřítomný zákon, kdo se jej naučil aplikovat na jakýkoli jev — ó, jak klidně přivolává naděje, jimiž jsou jiní zneklidnění! Opakuje s básníkem:

*Postavil jsem své dílo z ničeho,
a náleží mi celý svět...,*

nelituje ničeho, co dožívá svou dobu, a říká: „Ať bude, co bude, nakonec však přece bude na naší ulici svátek!“

A druhý princip — ó, druhý princip div že není dokonce zajímavější než první. Jak zábavné jsou pro člověka, který tento princip pochopil, všechny řeči o tak zvaném organickém vývoji, o tom, že ta nebo ona instituce není u nás nyní možná, o naší nezkušenosti a nepřipravenosti! Všechno, čeho dosáhli jiní, je hodnotným dědictvím pro nás. Ne my jsme vynalezli železnici, a přece ji používáme. Všechno dobré, co si kterýkoli národ udělal pro sebe, je tím již ze tří čtvrtin uděláno i pro nás:

*Stisk ruky času není lehký,
lopota vysiluje nás,
osud je mocný, život křehký —
co život uchvátil však dosud,
nemůže mu už vyrvat osud.“³⁷⁾*

³⁶⁾ Cit. *Vybrané spisy*, sv. III, str. 437; sv. II, str. 192.

³⁷⁾ Cit. *Vybrané spisy*, sv. II, str. 328.

РЕЗЮМЕ

Россия играла выдающуюся роль в развитии мировых революционных идей XIX столетия. Декабристы, русские революционные демократы, Плеханов, Ленин, составляют восходящую кривую русской революционной идеологии, которая постепенно поставила русское революционное движение начала XX столетия во главу мирового революционного развития и которая действительно составила русскую революционную традицию. Кто не поймет этой традиции, не поймет и многого из революционной борьбы, потрясшей Россией в начале XX столетия и приведшей ее на путь социалистической революции.

Выдающееся звено этой традиции составляет группа так. наз. русских революционных демократов, непосредственными продолжателями которых были представители русской социал-демократии, сначала в лице Плеханова, а позднее в лице Ленина. Герцен, Огарев, Белинский, Писарев, Чернышевский и Добролюбов являются главными представителями этого русского революционного демократизма, который приблизительно в течение пол столетия прошел путь от аристократического демократизма декабристов до пролетарского демократизма рабочего движения и создал такое выдающееся связующее звено между русской социал-демократией и старой русской революционной традицией. При этом кривая развития русского революционного демократизма следует за социально-экономическим развитием России и отражает развитие классовой борьбы, в которой определяющей силой постепенно становится пролетариат.

Роль непосредственного звена, связавшего русскую социал-демократию с многими революционными демократами, сыграло блестящее идейное творчество и практическая революционная борьба Н. Г. Чернышевского, который — по словам Ленина — был „единственный действительно великий русский писатель, который сумел с 50-х годов вплоть до 88-го года остаться на уровне цельного философского материализма.“

Предметом настоящей краткой работы будет изложение основных идей Н. Г. Чернышевского о государстве и праве. Автор пытается показать, как вообще материалистическая точка зрения Чернышевского проявлялась в рассуждениях о таких выдающихся принципиальных вопросах политической теории и практики, каковыми были и продолжают оставаться именно вопросы государства и права.

Чернышевский высказал много интересных взглядов, касающихся истории государства. Он видел в государстве прежде всего историческую, общественную категорию, возникшую при определенных хозяйственно-политических условиях и по существу определяемую этими условиями.

Чернышевский был непримиримым противником царского само-

державия с его феодально-капиталистическим паразитизмом и с его „азиатской“ суровостью и отсталостью. Единственный путь для уничтожения этого режима он видел в революционном перевороте, который должен был совершенно устранить феодально-капиталистический режим.

Как утопический социалист, Чернышевский подверг острой критике также буржуазное государство. Несмотря на то, что капитализм в России проходил только начало своего развития, и несмотря на то, что Чернышевскому приходилось изучать положение в западной Европе и в США не на личном опыте, а из литературы и из печати, он все-таки уловил отрицательные и теневые стороны капитализма и поэтому понял классовую ограниченность буржуазной демократии.

Чернышевский совершенно ясно понял лицемерный, антидемократический характер буржуазного либерализма. В десятках разных статей, в романах (прежде всего в Прологе) и в Дневнике он беспощадно раскрывал лакейские услуги либералов, оказываемые ими господствующему классу, его классовым интересам, и политическую подлость „non plus ultra“ и их идеологическое убожество. Чернышевский понял, что как в экономике, так и в политике либерализм был орудием жесточайшего насилия и беззастенчивого выматательства.

По своим убеждениям Чернышевский был республиканцем. В 50-х годах XVIII. столетия он совершенно был убежден в необходимости и близости революции в России. Подготавливался к ней и старался предугадать будущее развитие русской государственной жизни после проведения такого переворота.

Только с момента революции начнется жестокая борьба против отмирающего света; против насилия своих противников революция поставит опять-таки насилие. Чернышевский предчувствует, что власть, порожденная революцией, будет жесткой диктатурой. В течение определенного времени в 1848 г. Чернышевский полагал, что нужно было бы, чтобы этой революционной властью была абсолютная монархия. Чернышевский механически переносил исторический опыт с абсолютной монархией во времена распада феодализма (главным образом в XVII. и XVIII. столетиях) в иные социально-экономические условия, в XIX. столетие, в условия капитализма. Но Чернышевский понял свою ошибку. Он становится радикальным демократом, желающим, чтобы как можно раньше „полностью развился демократический дух, чтобы как можно раньше началось народное правление *de jure*“.

Если Чернышевский понял, что государство является орудием политической власти определенных общественных групп, определенного класса, то, естественно, что он понял также и политический характер и политическую функцию его права. Чернышевский понял фальшивость и глубокую лицемерность абстрактного юризма, превратившего право в аполитический или даже надполитический фетиш.

Будучи образованным экономистом, Чернышевский понял глубокую связь между правом и данными хозяйственными отношениями, хотя эту связь он не объяснил с такой точностью, как Маркс и Энгельс.

Чернышевский отдавал себе отчет в том, что основой капиталистического, общественного и экономического устройства является частная собственность. Буржуазные конституции и законы объявили эту собственность священной и неприкосновенной, основой свободы отдельного лица и всего общества. Чернышевский ясно понял экономическую закономерность капиталистического производства и злополучные социальные последствия капиталистической частной собственности.

Поняв формальный характер буржуазной демократии, Чернышевский понял и формальный характер основных политических и гражданских прав, которые были, правда, капиталистическим государством предоставлены всем гражданам, но которые не имеют для большинства этих граждан политического значения, потому что не могут быть этим большинством осуществлены и использованы.

Таким образом, Чернышевский и в своих взглядах на право приблизился к материалистической точке зрения. Он понял классовое существо права, понял его связь с экономическими отношениями и его отношение к государству. Но так как Чернышевский не уловил исторической первостепенности экономических отношений и второстепенности права, так как он не понял взаимоотношения базиса и надстройки, который был формулирован Марксом и Энгельсом, он местами впадает в переоценку права, в переоценку его активного влияния, его социально-политических возможностей. В этом направлении некоторые его мысли имеют что-то общее с великими материалистическими просветителями XVIII. столетия и несут на себе следы естественно-правовой теории.

С чешского перевел С. Захаров

RÉSUMÉ

La Russie a joué un rôle considérable dans l'évolution mondiale des idées révolutionnaires au XIX. ième siècle. Les décabristes, les démocrates révolutionnaires russes, Plekhanov, Lénine forment la courbe ascendante de l'idéologie révolutionnaire qui a conduit peu à peu le mouvement révolutionnaire russe à la tête du mouvement mondial révolutionnaire, au début du XXe siècle. Cette ligne indique autrement dit, l'histoire révolutionnaire de la Russie. Celui qui ne comprend pas tout ce que signifie cette ligne ascendante, ne saisira pas non plus toute l'étendue des luttes révolutionnaires qui ébranlèrent la Russie dès le début du XXe siècle et qui l'ont engagée dans la voie vers la révolution socialiste.

Un des anneaux essentiels de cette succession révolutionnaire est représenté par le groupe des démocrates révolutionnaires, auxquels succédèrent les social-démocrates représentés d'abord par Plekhanov et plus tard par Lénine. Gercen,

Ogarjov, Bêlinskij, Pisarev, Cernysevskij, Dobroljubov, sont les principaux représentants des démocrates révolutionnaires russes qui ont franchi en un demi-siècle environ, l'espace séparant le démocratisation aristocratique des décalistes et le démocratisation prolétarien du mouvement ouvrier, créant ainsi un important point de raccord entre la social-démocratie et l'ancien groupe des révolutionnaires russes. La courbe indiquant le développement du démocratisation révolutionnaire russe, trace aussi l'évolution sociale et économique de la Russie et la suite des luttes de classe, au sein desquelles le prolétariat devanait peu à peu une force décisive.

Par ses oeuvres remarquables et par sa lutte pour la cause révolutionnaire, N. G. Cernysevskij, qui selon les paroles de Lénine fut „l'unique réellement grand écrivain russe, ayant su persister, depuis la moitié du XIXe siècle jusqu'à l'année 1888, dans son opinion bien fondée du matérialisme philosophique“ — représente le lien direct unissant la social-démocratie avec de nombreux démocrates révolutionnaires russes.

L'objet de ce bref résumé, est de donner un aperçu des idées principales de Cernysevskij sur l'état et le droit. On voudrait montrer, comment l'esprit matérialiste dans son ensemble de Cernysevskij, s'est reflété dans ses considérations sur des sujets qui furent toujours et qui demeurent encore d'une importance capitale, à savoir les questions traitant de l'état et du droit.

Cernysevskij a exprimé beaucoup de ses idées concernant l'histoire de l'état, qui sont très intéressantes. Il considérait l'état avant tout, comme une catégorie historique et sociale, s'étant formée dans de certaines conditions, et qui a été et qui reste déterminée par ces conditions mêmes.

Cernysevskij fut l'adversaire implacable du régime tsariste, de son parasitisme féodal-capitaliste, de sa brutalité asiatique et de ses méthodes arriérées. Il voyait en la révolution, l'unique moyen d'abolir ce régime et de supprimer sans pitié les restes du régime féodal-capitaliste.

En tant que socialiste utopiste, Cernysevskij critiqua aussi impitoyablement l'état bourgeois. Bien que le capitalisme, en Russie, ne fut qu'à ses débuts et que Cernysevskij ne connut les conditions en Europe occidentale et aux Etats-Unis uniquement par la littérature et les journaux (non par expérience personnelle), il a vu les côtes négatifs et sombres du capitalisme et de là, l'étroitesse de classe de la démocratie bourgeoise.

Cernysevskij a dévoilé ouvertement, l'hypocrisie et le caractère antidémocratique du libéralisme bourgeois. Dans des dizaines d'essais, de romans (surtout dans son Prologue) et dans son Journal, il a dénoncé impitoyablement la servilité des libéraux envers la classe dirigeante, leurs intérêts de classe, leur bassesse „non plus ultra“ et leur totale ignorance idéologique. Cernysevskij a fait remarquer, que le libéralisme était aussi bien dans le domaine économique que politique, un instrument de contrainte des plus cruelles et de l'exploitation la plus brutale.

Cernysevskij était un républicain convaincu. Vers la moitié du XVIIIe siècle, il était absolument certain aussi bien de la nécessité de la révolution en

Russie, que de son imminence. Il se préparait à la saluer et envisageait déjà quelle serait l'évolution de la vie politique en Russie, après un tel renversement.

C'est alors avec la révolution, que commenceront les luttes sanglantes avec le monde dépérissant; la révolution doit faire face à la violence de ses ennemis par la force. Il sent, que le pouvoir auquel donnera naissance la révolution, sera une dictature sans merci. Pendant un certain temps, en 1848, Cernysevskij pensait que ce pouvoir révolutionnaire devrait être la monarchie absolue. Il voulait transposer machinalement l'expérience historique, dont avait fait preuve la monarchie absolue au temps de la dislocation du régime féodal (surtout au cours du XVIIe et XVIIIe siècle), dans d'autres conditions sociales et économiques, dans les conditions du capitalisme au XIXe siècle. Mais il a compris son erreur. Et Cernysevskij devient un démocrate radical, désirant voir au plus tôt „le plein épanouissement de l'esprit démocratique et l'établissement de jure du gouvernement populaire.“

Cernysevskij, ayant conçu l'état, comme étant l'instrument du pouvoir politique de certains groupes sociaux et d'une certaine classe, en a déduit aussi le caractère et la fonction politiques du droit. Il a vu la fausseté et l'hypocrisie du jurisme abstrait, ayant fait du droit un fétiche apolitique ou même placé au-dessus de toute politique.

Cernysevskij, en tant qu'économiste savant, a vu la relation étroite qui existe entre le droit et les conditions économiques, bien qu'il ne l'ait pas expliquée avec autant d'exactitude que Marx et Engels.

Cernysevskij se rendait compte de ce que la base du régime capitaliste, social et économique réside dans la propriété privée. Les constitutions et les lois bourgeoises ont déclaré cette propriété comme étant sacrée et inviolable, comme étant le principe de la liberté de chaque individu et de la société en général. Cernysevskij comprit clairement la loi économique de la production capitaliste et les funestes conséquences sociales que porte avec soi la propriété privée sous le régime capitaliste.

De même que Cernysevskij a dénoncé le formalisme de la démocratie bourgeoise, il a aussi dénoncé le formalisme des droits politiques et civils fondamentaux, que l'état capitaliste accorde à tous ses citoyens, mais qui pour la plupart n'ont aucun sens au point de vue politique, vu qu'ils ne peuvent être ni réalisés, ni mis à profit.

Par ses idées, en matière de droit, Cernysevskij, s'est donc aussi rapproché du point de vue matérialiste. Il a souligné le caractère de classe du droit, sa relation avec les conditions économiques et l'état. Mais néanmoins, comme il n'a point saisi le caractère primaire des conditions économiques et le caractère secondaire du droit, le rapport de la base envers la superstructure, formulé par Marx et Engels; Cernysevskij exagère parfois la valeur du droit, en surestimant son influence active, ses possibilités sociales et politiques. De ce côté, ses considérations ont plusieurs traits communs avec les idées des grands penseurs matérialistes du XVIIIe siècle et ont quelques analogies avec la théorie du droit naturel.

Traduit par Ing M. Olšovská

PRAESUMPCE ZAVINĚNÍ A ROZSAH NÁHRADY ŠKODY
PODLE OBČANSKÉHO ZÁKONÍKA, ZEJMÉNA SE ZŘETELEM
K NESPLNĚNÍ HOSPODÁŘSKÝCH SMLUV

ПРЕЗЮМПЦИЯ ВИНЫ И РАЗМЕР ВОЗМЕЩЕНИЯ УЩЕРБА СОГЛАСНО
ГРАЖДАНСКОМУ КОДЕКСУ, В ЧАСТНОСТИ, И В ОТНОШЕНИИ НЕ-
ВЫПОЛНЕНИЯ ХОЗЯЙСТВЕННЫХ ДОГОВОРОВ

PRESOMPTION DE LA CULPABILITE ET LES DOMMAGES-INTERETS
DUS CONFORMEMENT AU CODE CIVIL, NOTAMMENT EN CAS DE
L'INEXECUTION DES CONTRATS ECONOMIQUES

MARTA DOLÁKOVÁ

5. Otázka odpovědnosti za škodu způsobenou porušením povinnosti z hospodářských smluv je prvořadý problém československého občanského práva. Vážnost otázky spočívá v tom, že porušení této právní povinnosti je vždy signalisujícím příznakem poruchy při plnění úkolů státního plánu rozvoje národního hospodářství. Škoda způsobená porušením povinnosti z hospodářských smluv je škodou, která nepostihuje toliko poškozený podnik v jeho akumulaci, ale znesnadňuje mu i plnění jeho plánovaných úkolů a je vždy zároveň škodou způsobenou celé naší společnosti (tak na př. opožděné dodání součástek k traktorům může způsobit opožděné dodání traktorů pro potřeby naší vesnice, opožděné dodávky spotřebního zboží působí škodu nejen odběrateli, ale i spotřebitelům, kterým se zboží v důsledku toho může dostat později do rukou atd.).

Při tom dlužno mít na mysli i to, že problematiku odpovědnosti za škodu ve vztahu mezi podnikem, který škodu způsobil, a podnikem, který byl poškozen, nelze řešit jen izolovaným juristickým uvažováním a formálně logickou interpretací ustanovení zákona. Vedle výše uvedeného zřetele k zájmu obecnému, jenž může být porušením povinnosti z hospodářských smluv a tím způsobenou škodou citelně dotčen, je třeba mít na zřeteli i ekonomickou otázku lokalisace škod, totiž otázku, zda je prospěšnější zpravidla lokalisovat škody u podniku, u něhož vznikly (t. j. u poškozeného) i za cenu zkrácení jeho plánované akumulace, nebo přesouvat je na podnik, který škodu způsobil, a tím eventuálně připustit vytvoření dlouhého a případně i nepřehledného řetězu dodavatelů a sub-

dodavatelů, kteří na sebe odpovědnost za způsobenou škodu postupně přenášejí.

Řešení první je jasnější, jednodušší a praktičtější. Řešení druhé více zdůrazňuje odpovědnost za přesnost a kvalitnost výroby, používá náhrady škody jako citelné sankce za nenáležité splnění smlouvy, jeho nedostatkem je však zmíněné nebezpečí mnohonásobného přesouvání odpovědnosti a s tím spojených procesních komplikací i postupného oslabování citelnosti sankce.

Arbitrážní praxe stála do vydání vl. nař. č. 33/1955 Sb. (až na případy § 19 vl. nař. č. 37/1953 Sb., kde je výslovně stanovena objektivní odpovědnost za vzniklou škodu) na principu zavinění bez praesumpce viny, což napomáhalo lokalisaci škody v místě jejího vzniku (t. j. u podniku poškozeného), kdežto škůdce stíhala pokutami a penále. To v praxi vedlo k tomu, že poškozené podniky velmi často o náhradu škody ani u arbitráže nežádaly (sporů o náhradu škody bylo u státní arbitráže poměrně málo) a spokojily se s poměrně snadno dokazatelným požadavkem penále a pokut.

§ 39 vl. nař. č. 33/1955 Sb. setrvává na principu zavinění. Stanoví však u škod vzniklých porušením závazku, jenž zajišťuje plnění plánu, praesumpci viny škůdce, což znamená, že škoda se přesouvá na podnik, jenž ji způsobil.

Na základě těchto ekonomických aspektů a úvah, které ovšem v této práci podrobně rozvádět nemůžeme, přistupujeme k řešení otázky praesumpce zavinění a rozsahu náhrady škody způsobené porušením povinnosti z hospodářských smluv.

Nejprve je třeba předeslat obecnou úvahu o úpravě odpovědnosti za vzniklou škodu v našem občanském právu.

I. KONCEPCE ODPOVĚDNOSTI ZA ZPŮSOBENOU ŠKODU V ČESKOSLOVENSKÉM OBČANSKÉM PRÁVU

Otázka úpravy odpovědnosti za škodu v našem právu je velmi živá a diskutovaná v theorii i v praxi. O tom, z jakých principů vychází úprava této odpovědnosti v občanském zákoníku, je více protichůdných názorů.

Odpovědnost za škodu se může zakládat:

1. Na zásadě odpovědnosti za škodu zaviněnou, a to tak, že

- a) důkazní břemeno, pokud jde o zavinění, jde k tíži poškozeného,
- b) důkazní břemeno, pokud jde o nevinu, jde k tíži škůdce.

2. Na zásadě objektivní odpovědnosti za výsledek bez ohledu na zavinění.

V prvním případě musí soud i arbitráž zjišťovat vinu, a škůdce odpovídá toliko za škodu zaviněnou. Není-li zákonem stanovena praesumpce viny, jde důkazní břemeno k tíži poškozeného (v pochybnostech o vině nelze uložit škůdci povinnost k náhradě škody). Stanoví-li zákon praesumpci viny, důkazní břemeno jde k tíži škůdce (v pochybnostech o vině se vina předpokládá, a ten, kdo škodu způsobil, za ni odpovídá). Toto řešení úpravy odpovědnosti za škodu s praesumpcí viny ve svých praktických důsledcích má blízko k objektivní odpovědnosti čili odpovědnosti za výsledek.

V druhém případě (t. j. při objektivní odpovědnosti) ten, kdo škodu způsobil, odpovídá za škodu bez ohledu na zavinění a může se této odpovědnosti zprostit jen tehdy, prokáže-li některý v zákoně taxative uvedený liberační důvod.

Pokud jde o úpravu této otázky v našem občanském zákoníku, není pochybnosti o tom, že spočívá na principu odpovědnosti za vinu, až na výjimky v zákoně výslovně uvedené, kdy se odpovídá bez zřetele na zavinění (na př. § 351 obč. zák.). Různost názorů je však v tom, zdali lze z našeho občanského zákoníku vyinterpretovat praesumpci viny (výslovně stanovena není) či nikoli.

Touto otázkou se zabývala vědecká konference z oboru občanského a rodinného práva, konaná VII. sekcí ČSAV ve dnech 21. a 22. května v Liblicích, která po referátu člena korespondenta ČSAV a SAV Štefana Lubyho dospěla k těmto závěrům:

„1. Z ustanovení § 337 obč. zák. nevyvozuje praxe žádnou praesumpci zavinění.

2. Z povahy věci dovozuje praxe, že při porušení smluvních závazků stíhá důkazní břemeno v otázce zavinění škůdce.

3. Pokud jde o deliktní porušení právních povinností, stíhá důkazní břímě v otázce zavinění poškozeného.

4. Theoretické vysvětlení řečeného rozvrhu důkazního břemena je velmi sporné, takže legislativní úprava ve formě praesumpcí zavinění

by byla vítána, i když potřeba takovéto úpravy pro praxi se nepocituje jako naprosto naléhavá¹⁾

Tyto závěry svědčí o tom, že otázka je skutečně velmi obtížná a je třeba se jí důkladně theoreticky zabývat. Sama konference VII. sekce ČSAV k jejímu objasnění v důsledku značné zdrženlivosti a přímo rozpačitosti výše uvedených závěrů příliš nepřispěla.

Nezbytnými předpoklady pro vznik odpovědnosti za škodu ve smyslu §§ 337 a násl. obč. zák. jsou:

1. *Vznik škody*. Škoda je určitá majetková újma poškozeného. Majetkovou újmou rozumí občanský zákoník jednak úbytek, ztenčení majetku, jednak znemožnění předpokládaného, pravděpodobného majetkového prospěchu. Pod pojem škody se tedy zahrnuje škoda skutečná a to, co poškozenému ušlo.

2. *Vznik škody způsobem v zákoně předvídaným*. Poškození právního statku musí být *bezprávné*, t. j. takové, že se přičítá nějakému právnímu zákazu nebo příkazu.

3. *Příčinná souvislost* mezi škodou a skutečností, s níž právo spojuje odpovědnost za způsobenou škodu. Tato skutečnost pak může být:

a) lidské chování aa) zaviněné

bb) bez zřetele na zavinění

b) událost

aa) bez zřetele na zavinění

bb) k níž dal někdo zaviněně podnět.

O kausálním nexu mluvíme tehdy, jestliže určitá skutečnost (chování či událost) je příčinou vzniku škody jako výsledku. Škoda však obvykle nevzniká jako důsledek pouze jedné skutečnosti, nýbrž v důsledku spolupůsobení řady příčin. Kausální nexus tu bude mezi škodou a tou skutečností, která byla hlavní příčinou vzniku škody jako výsledku.²⁾

4. Většinou však odpovědnost za škodu vznikne jen tehdy, přistoupí-li k uvedeným třem předpokladům ještě zavinění, které spočívá v úmyslu nebo v nedbalosti.

Platná právní úprava vychází tedy z dvojí koncepce odpovědnosti za škodu, a to:

¹⁾ *Právník* č. 6/1954, str. 392.

²⁾ Podrobněji o tom viz Matreev: *Vina v sovětském občanském práve*, str. 51 a násl.

A. odpovědnost za škodu, která je v příčinné závislosti na chování škůdce za předpokladu jeho úmyslu nebo nedbalosti (§§ 337 — 338 o. z.), t. j. odpovědnost za škodu zaviněnou, což je pravidlem,

B. odpovědnost za škodu, která je v příčinné závislosti

a) na chování škůdce bez zřetele na jeho zavinění (§ 347 o. z.),

b) na chování člověka, za něž právo ukládá odpovědnost někomu jinému bez zřetele na jeho vlastní zavinění (§ 344, částečně 345 o. z.),

c) na nějaké události, za kterou právo ukládá někomu odpovědnost (§ 351 o. z.).

Ad A) Typický případ odpovědnosti za škodu zaviněnou je upraven v § 337 obč. zák., jenž praví: „Kdo úmyslně nebo z nedbalosti poškodí jiného porušením závazku nebo jiné právní povinnosti, je povinen škodu nahradit.“ Předpokladem odpovědnosti za škodu, je v tomto případě 1. vznik škody, 2. kausální nexus mezi škodou a lidským chováním, jimž byl porušen závazek nebo jiná právní povinnost, 3. zavinění — t. j. úmysl nebo nedbalost.

Pokud jde o kausální nexus v souvislosti s otázkou zavinění při odpovědnosti za škodu podle § 337 obč. zák. resp. podle § 39 vl. nař. č. 33/1955 Sb., vyskytly se v arbitrážní praxi různé pochybnosti v souvislosti se škodou způsobenou zaviněním subdodavatelovým. Při plnění hospodářské smlouvy subdodavatel A dodal dodavateli B suroviny se skrytou vadou, kterou B nemohl ani při kvalitativní přejímce ani při zpracování seznat, byť i zachoval náležitou opatrnost. Dodavatel B zpracoval tyto suroviny a dodal výrobek odběrateli C. Následkem vadnosti surovin byl vadný i výrobek a odběrateli C vznikla proto škoda.

Je otázkou, zda nárok z odpovědnosti za škodu podle § 337 obč. zák., resp. § 39 vl. nař. č. 33/1955 Sb. zakládá toliko porušení závazku vůči poškozenému, nebo zda poškozenému vzniká tento nárok také v důsledku porušení závazku vůči někomu jinému; zda tedy odběratel C může uplatňovat nárok z titulu náhrady škody jen vůči dodavateli B, který se pak může hojit na subdodavateli A, nebo zda odběratel C může nastupovat přímo na subdodavatele A. Podle našeho názoru je správná alternativa druhá, t. zn., že odběratel C může nastupovat přímo na subdodavatele A. Subdodavatel A porušil totiž svůj smluvní závazek vůči B dodat bezvadné výrobky, a v důsledku toho vznikla odběrateli C škoda. Tato skutečnost je hlavní příčinou vzniku škody. V daném případě škoda vznikla proto a jen proto, že A dodal špatné suroviny. Nic na věci nemění, že je zpracoval B.

Ten totiž, nemohl-li vadnost ani při náležité opatrnosti poznat, svým chováním škodu nezavinil. Činnost B je tedy, s hlediska vzniku škody, pouze vedlejší okolností a hlavní příčinou škody bylo jednání A. Nelze tu však se strany B spatřovat ani zavinění, což by bylo dalším předpokladem jeho odpovědnosti za škodu, nýbrž škodu zavinil A. To vše svědčí o tom, že odpovědnost za škodu způsobenou C-ovi jde k tíži A. Formulace § 377 obč. zák. tomu nikterak nebrání. Podle § 337 obč. zák. není k odpovědnosti za škodu třeba, aby škůdce a poškozený byli spolu před vznikem v nějakém právním poměru. Odpovědnost za škodu vzniká porušením závazku, při čemž je lhostejno, zda jde o závazek vůči poškozenému či vůči někomu jinému. Při nejmenším však lze podřadit jednání A vzhledem k poškozenému pod porušení jiné právní povinnosti. Nelze přistoupit na stanovisko někdy zastávané, že porušením právní povinnosti podle § 337 obč. zák. lze rozumět toliko porušení nějaké povinnosti uložené obecně závaznou normou. To je interpretace, která se opírá leda o důvodovou zprávu, ale která nemá oporu v dikci zákona.

Ještě jasněji to vyplývá z § 39 vl. nař. č. 33/1953 Sb., kde se praví: „strana, která porušením závazku, jenž zajišťuje plnění plánu, poškodí jiného, je povinna škodu nahradit...“.

V případě, že by šlo o zavinění také se strany B a tím by tento škodu spoluzavinil, bylo by pak správné věc posoudit podle § 340 obč. zák.

Toto řešení v obou uvedených případech je vhodné i s hlediska procesní ekonomie. Arbitráž by nemusela řešit takové případy někdy řadou regresních sporů, nýbrž by je mohla řešit najednou, a to by umožnilo také lepší posouzení účasti odpovědných osob na škodě a míru jejich zavinění.

Z ostatních případů zaviněné škody upravených v občanském zákoně se může při plnění hospodářských smluv vyskytnout také šikanosní výkon práva. Může se tak stát, dodá-li na př. dodavatel výrobky (zejména je-li v prodlení) v době, kdy odběratel má přeplněné sklady a nemůže výrobky uskladnit, ač je dodavatel mohl nebo dokonce měl dodat dříve. V tomto případě bude třeba věc posoudit s hlediska § 338 odst. 2 obč. zák. Dva předpoklady odpovědnosti tu budou stejné jako v případě § 337 obč. zák., t. zn. škoda a kauzální nexus mezi škodou a určitým lidským chováním. Rozdíl je však v tom, že tu ke vzniku škody nedochází v důsledku lidského chování, jímž byl porušen závazek či právní povinnost, nýbrž v důsledku lidského chování, jímž bylo vykonáváno právo. Vzhledem k tomu, že jde o výkon práva, odpovědnost za škodu tu vznikne jen

tehdy, jde-li o zavinění kvalifikované. Nestačí tu tedy obyčejný úmysl a dokonce ne nedbalost, nýbrž musí jít o *záměrný* výkon práva za účelem poškození.

§ 338 odst. 1 obč. zák. při plnění hospodářských smluv celkem nepřichází v úvahu.

I další případy odpovědnosti za škodu, upravené v občanském zákoníku, spočívají (až na §§ 351, 344 a částečně 345) vesměs na principu zavinění. Z formulace § 81 o. z. by se mohlo zdát, že spočívá na principu odpovědnosti za výsledek. Jde tu však o objektivní odpovědnost soutěžitele jen zdánlivě, a to v tom smyslu, že jsou-li dány ostatní předpoklady — soud tu nemusí zjišťovat zavinění. V těchto případech totiž už ve faktu soutěže samé lze spatřovat zavinění, a proto občanský zákon tu může zavinění předpokládat. Dalo by se říci, že stanoví nevyvratitelnou praesumpci viny se strany soutěžitele.

V § 350 o. z. pak je stanovena vyvratitelná domněnka zavinění v neprospěch toho, či je věc nebo komu slouží.

(Ad B)

a) Pokud jde o odpovědnost za škodu, která je v příčinné závislosti na chování škůdce bez zřetele na jeho zavinění, přichází v úvahu jen § 347 o. z. in fine. Osoby uvedené v § 347 o. z. nemají deliktní způsobilost a nelze u nich hovořit o zavinění v právním smyslu, přesto za předpokladů uvedených v cit. ustanovení se lze na nich domáhat náhrady škody.

b) K případům odpovědnosti za škodu, která je v příčinné závislosti na chování člověka, za něž právo ukládá odpovědnost někomu jinému, bez zřetele na jeho vlastní zavinění, patří případy upravené v §§ 344 a částečně 345 obč. zák., pokud jde o osobu nezdatnou.

c) Odpovědnost za škodu, která je v příčinné závislosti na nějaké události, za kterou právo ukládá někomu odpovědnost, je upravena v § 351 obč. zák. (odpovědnost při provozu zvláště nebezpečném). (Objektivní odpovědnost podle § 19 vl. nař. č. 37/1953 Sb. byla zrušena a nahrazena principem zavinění s praesumpcí viny škůdce podle § 39 vl. nař. č. 33/1955 Sb.)

Případy uvedené v bodě A jsou typické. Naše občanské právo stojí v zásadě na principu odpovědnosti za škodu zaviněnou.

V případech uvedených pod B) jde o objektivní odpovědnost za výsledek. Soud tu tedy vůbec nemusí zkoumat zavinění. Tyto případy uvedené pod B) jsou anomální a vyskytují se jen tam, kde zákon z důvodu zvýšené

ho zájmu na ochraně poškozeného tak výslovně ustanovuje (na př. § 351 obč. zák.). Nelze tedy tato ustanovení vykládat extensivně ani používat je per analogiam a vztahovat je na skutkové podstaty podobné.

VÝZNAM PRAESUMPCE VINY

O významu praesumpce viny pro ekonomickou otázku lokalisace škod u hospodářských smluv byl podán výklad již výše. Praesumpce viny u hospodářských smluv má také důležitý význam mobilisační v tom smyslu, aby se dodavatel snažil učinit vše pro odvrácení škody.

Kromě toho má praesumpce viny důležitý význam procesní.

Výše uvedená úprava odpovědnosti za škodu v občanském zákoníku, která spočívá v zásadě na principu odpovědnosti za vinu, vyvolává v praxi některé obtíže a pochybnosti.

Důkazní povinnost je v důsledku principu materiální pravdy uložena v procesním řízení jak účastníkům, tak soudu, při tom především každému z účastníků co do skutkových tvrzení jimi přednesených. Na tuto důkazní povinnost navazuje důkazní břemeno, t. j. snášení následků nedokázání, resp. nedostatečného dokázání vlastních skutkových tvrzení.³⁾

Žaluje-li tedy poškozený z titulu zaviněné škody, musí zavinění, t. j. úmysl nebo nedbalost škůdce, dokázat. Psychický stav škůdce je možno zjistit ovšem jen z vnějších okolností, podle kterých lze na základě obecných zkušeností soudit o zavinění. Tyto okolnosti však, které jsou na straně škůdce, jsou obtížně přístupné poškozenému, který má zavinění onoho dokazovat. Zejména je tomu tak, půjde-li o dokazování zavinění při činnosti, která vyžaduje náležitých odborných znalostí, jichž poškozený nemá. Dále může škůdce vzhledem k tomu, že má bližší vztah k okolnostem svědčícím o jeho zavinění, je zaretušovat, případně je učinit poškozenému nedostupnými. Je-li přesto uložena důkazní povinnost poškozenému, může to způsobit jeho t. zv. „důkazovou nouzi“, která může vést k tomu, že poškozený proto, že nemá možnost dokázat zavinění škůdce, přijde případně o svůj nárok.⁴⁾

Tyto důvody i praktické obtíže plynoucí z důkazové nouze způsobily, že se u nás volá po zákonné úpravě praesumpce viny a že někteří theoretičtí pracovníci se tuto praesumpci snaží násilně vyinterpretovat ze znění §§ 337 a násl. obč. zák.

³⁾ Srv. Boura: *Důkazní řízení*, str. 19 a násl.

⁴⁾ Srv. Luby: *Důkaz a praesumpce zavinění při náhradě škody*, Právní obzor č. 7/1954, str. 478—479.

Jaký má význam, je-li v zákoně stanovena praesumpce viny?

Na důkazní povinnosti praesumpce viny nic nemění. Mění se ovšem důkazní břemeno, a to tak, že se přesouvá z poškozeného na škůdce. To znamená, že v pochybnostech nese následky nedostatečného dokázání skutkových tvrzení škůdce a nikoli poškozený. V tomto případě tedy, nedokáže-li se bezpečně nevina škůdcova, vychází soud z domněnky (praesumpce) viny škůdce.

Z toho plyne, že praesumpce viny nikterak nemění princip odpovědnosti za vinu v objektivní odpovědnost za škodu bez ohledu na zavinění. Ani v tomto případě nestačí pouhé zjištění kauzálního nexu mezi škodou a chováním někoho, nýbrž je třeba zjišťovat i zavinění škůdce. Význam praesumpce viny je však v tom, že důkazní břemeno jde k tíži škůdce, to znamená, zůstanou-li pochybnosti o vině, škůdce bude odsouzen k náhradě škody.

III. ÚPRAVA SOVĚTSKÁ A NĚKTERÝCH LIDOVÝCH DEMOKRACIÍ

Formulace GK RSFSR ve věci odpovědnosti za škodu se podstatně liší od její úpravy naším občanským právem. Podle čl. 403 GK „ten, kdo způsobil škodu osobě nebo majetku druhého, je povinen způsobenou škodu nahradit“, ledaže prokáže některý z liberačních důvodů v cit. čl. uvedených, t. zn., „že nemohl škodu odvrátit nebo že byl oprávněn škodu způsobit nebo že škoda vznikla v důsledku úmyslu nebo hrubé nedbalosti samého poškozeného“. Z toho by se zdálo, že tu stačí ke vzniku odpovědnosti za škodu dva předpoklady, a to 1. vzniklá škoda, 2. kauzální nexus mezi chováním někoho a škodou a nevyžaduje se zkoumání prvku třetího, totiž zavinění. Sovětská věda občanského práva však nicméně konstantně interpretuje čl. 403 GK RSFSR v tom smyslu, že i tu se vyžaduje škůdcovo zavinění, a velmi ostře kritizuje autory, kteří by chtěli slovním výkladem čl. 403 GK RSFSR požadavek viny popírat a konstruovat tu objektivní odpovědnost. Podobně rozhoduje i sovětská judikatura.⁵⁾

⁵⁾ Srov. Flejšic: *Objazatelstva iz pričinenija vreda i iz neosnovatel'nogo obogaščenija*, str. 73 a násl. Výjimkou z pravidla čl. 403 GK RSFSR je čl. 404 GK RSFSR, jenž ukládá (podobně jako náš § 351 o. z.) objektivní odpovědnost za škodu osobám a podnikům, jejichž činnost je spojena se zvýšeným nebezpečím pro okolí. Tu tedy na rozdíl od čl. 403 GK RSFSR stačí ke vzniku odpovědnosti za škodu příčinná souvislost mezi událostí uvedenou v čl. 404 GK a škodou, ledaže ten, kdo za ni nese odpovědnost, by prokázal v cit. článku uvedené liberační důvody.

Na principu viny stojí i bulharské občanské právo, které vinu praesumuje. Čl. 45 odst. 2 bulharského zákona o závazcích a smlouvách z r. 1950 stanoví, že ve všech případech nedovoleného způsobení škody se zavinění až do opaku praesumuje. Bulharský soud se tedy otázkou důkazu zavinění zabývat musí, ovšem zavinění předpokládá, ledaže by byl dokázán opak. Půjde tu tedy o exkulpaci se škůdcovy strany.

Na principu viny (a patrně i její praesumpce) stojí i osnova nového polského o. z., jejíž čl. 729 praví: „Kdo způsobil druhému škodu, je povinen ji nahradit, ledaže škoda nevznikla jeho vinou.“

IV. OTÁZKA PRAESUMPCE VINY V NAŠEM PRÁVU

Odpovědnost za škodu způsobenou porušením závazku, jenž zajišťuje plnění plánu, je upravena bez výjimky na principu viny s praesumpcí viny škůdce (srov. § 39 vl. nař. č. 33/1955 Sb.). Občanský zákoník stanoví praesumpci viny jen v § 350 pro případy odpovědnosti za škodu způsobenou věcí, jinak praesumpci viny nezná. Stojí zásadně na principu odpovědnosti za vinu (bez praesumpce) a výjimečně na principu objektivní odpovědnosti.

Znění § 337 a násl. občanského zákona nechává beze vší pochybnosti, že se jako podmínka vzniku odpovědnosti za škodu vyžaduje i zavinění. Žalobce — poškozený — má tedy podle platných procesních zásad důkazní povinnost co do svých tvrzení, pokud jde o vznik a výši škody, o příčinnou závislost a o zavinění a také k jeho tíži jde důkazní břemeno. To plyne jasně také z porovnání na př. s ustanovením §§ 350 a 351 obč. zák. V odst. 1 § 350 obč. zák. se praví: „Za škodu způsobenou věcí odpovídá ten, čí věc je nebo komu slouží, ledaže dbal potřebné péče o její opatrování nebo o dohled na ni.“ Tu je tedy o přesunutí důkazního břemene na škůdce ustanoveno výslovně jako o výjimce z obecně platných zásad. Jinak v důsledku toho, že praesumpce viny není stanovena ani v § 337 obč. zák. ani jinde, nedokáže-li poškozený, resp. nezjistí-li soud zavinění škůdce, nemůže mít žalobce úspěch a soud musí jeho návrh zamítnout. Nebyla tu tudíž dokázána jedna z podmínek vzniku odpovědnosti za škodu vyžadovanou zákonem. Vyskytly se však také názory, z důvodů výše již uvedených, které chtějí úpravě náhrady škody občanským zákoníkem imputovat praesumpci viny. Zejména tak činí Blažke ve své knize „Náhrada škody v novém čs. právu“. Blažke tu připouští, že u deliktních škod nelze o praesumpci viny mluvit, snaží se ji však vyinterpreto-

vat u kontraktních škod. „Mezi porušením abstraktní povinnosti a mezi porušením kontraktního závazku, o nichž mluví první věta § 337 obč. zák. jedním dechem, je podle našeho názoru závažný rozdíl.“⁶⁾ — říká Blažke — a dále, pokud jde o kontraktní škody, tvrdí, že „nedbalost je dána již tím, že dlužník neplnil (náležitě), že se octl v prodlení.“⁶⁾ Jinde opět: „U škod kontraktních záležitostí nedbalost požadovaná v § 357 obč. zák. k založení závazku k náhradě škody již ve faktu nesplnění závazku (nenáležitého splnění závazku), pokud se nedokáže, že toto nesplnění (nenáležité splnění) vyplynulo z okolnosti na dlužníkově vůli nezávislých, t. j. nezaviněné.“

Taková autorova tvrzení jsou ovšem spíše úvahy de lege ferenda, ve znění obč. zák. však nemají oporu. Interpretace je přípustná k vyplnění mezery nebo nejasnosti zákona nebo určení správného smyslu díkce zákona, jsou-li různé možnosti výkladu; interpretace contra legem, proti jasnému znění zákona ovšem přípustná není. Interpretace nemůže měnit jasný smysl zákona. § 337 obč. zák. mluví výslovně o porušení závazku, t. j. smluvního závazku, a mluví o tom jedním dechem — jak to poznamenává i Blažke — s porušením jiných právních povinností (t. j. zejména deliktních škod). Je-li tomu tak, není ovšem důvodu, aby interpretace rozdělovala to, co zákonodárce spojil a upravil stejným způsobem. Jak správně poznamenává Luby, „zákon nepočítá s rozdílem co do jednotlivých prvků skutkové podstaty a není příčiny rozeznávat mezi tím, jak má uplatnit poškozený na jedné straně takové skutkové okolnosti jako je samo porušení, vznik škody, příčinná souvislost, a na druhé straně takovou skutkovou okolnost, jako je zavinění. Avšak je celkem zřejmé, že tím méně možno založit na tomto předpisu nějaké rozeznávání mezi porušením závazku a porušením jiných právních povinností.“⁷⁾ V obou případech stejně vyžaduje zákon ke vzniku odpovědnosti zavinění a je na poškozeném, aby úmysl či nedbalost škůdce dokázal. V zákoně nemá nikde opory Blažkeho tvrzení o přesunutí důkazního břemene, že totiž dlužník musí dokazovat svou nevinu. Blažke tvrdí, že již samo prodlení je vinou. Pak ovšem spojuje s prodlením jiné právní následky, nežli sám zákon. Občanský zákon rozeznává prodlení a zaviněné prodlení. Některé sankce jsou spojeny se samým faktem prodlení (na př. § 254 o. z.),

⁶⁾ Blažke: *Náhrada škody v novém čs. právu*, Orbis 1954, str. 109 a 110—111.

⁷⁾ Viz Luby, cit. čl. v *Právním obzoru*, str. 483.

jiné však (na př. 253 o. z.) nastupují teprve tehdy, zavinil-li dlužník toto prodlení, tedy jen v případě zaviněného prodlení. To znamená, že důkazní břemeno dokonce i v těchto případech zaviněného prodlení jde k tíži věřitele.

Pokud jde o uplatnění náhrady škody, předpisy o prodlení nemají zvláštního ustanovení, nýbrž odkazují a navazují na §§ 337 a násl. obč. zák.

Nelze tedy souhlasit s Blažkem v tom, že by pro kontraktní škody bylo možno vyinterpretovat ze znění občanského zákoníka praesumpci viny. Blažke dovozuje, že u kontraktních škod *záleží* nedbalost již ve faktu nesplnění smlouvy. Toto tvrzení není přesné ani s jeho stanoviska. Jak by mohla nedbalost *záležet* v nesplnění smlouvy, když se tato nedbalost (zavinění) nanejvýš předpokládá a vyvozuje z faktu nesplnění smlouvy. Vždyť Blažke sám připouští důkaz opaku — exkulpaci, t. zn. důkaz, že nesplnění smlouvy se nestalo z nedbalosti. Je-li tedy možný důkaz o tom, že nesplnění není následkem nedbalosti, nelze tvrdit obecně, že nedbalost *záleží* v nesplnění smlouvy. Lze tu nedbalost nanejvýš předpokládat až do vyvrácení této domněnky. Blažke tedy odůvodňuje praesumpci viny praesumpcí. Ze samého faktu nesplnění smlouvy nelze tedy vyvodit obecnou praesumpci viny při kontraktních škodách. Zavinění toho, kdo smlouvu nesplnil, bude muset soud zjišťovat. Správné jádro Blažkeho myšlenky je ovšem v tom, že samo nesplnění smlouvy bude pro soud jedním ze symptomů, které ukazují určitou pravděpodobnost, že škoda byla se strany dlužníka zaviněna. Ovšem nesplnění samo o sobě nelze považovat za dostatečný důkaz o vině. Skutečnost nesplnění však může po náležitém zhodnocení se zřetelem ke všem okolnostem, za kterých k ní došlo, vést k závěru o zavinění.

Lze tedy shrnout tak, že praesumpce viny v našem právu obecně stanovena není ani při deliktů, ani při kontraktní škodě. Ani případy t. zv. odpovědnosti za výsledek, o kterých jsme hovořili v části první (ad I B), nejsou praesumpcí viny. Vina se tam *nepraesumuje*, nýbrž zákon tu někomu ukládá odpovědnost za škodu *bez zřetele na zavinění*. Pokud jde o posouzení dostatečnosti důkazů, je dáno na uvážení soudu, resp. arbitráži.

U hospodářských smluv platila do vydání vl. nař. č. 33/1955 Sb. dvojitá úprava. U škod vzniklých v důsledku vadné dodávky podle vl. nař. č. 37/1953 Sb. byla stanovena v § 19 cit. vl. nař. objektivní odpovědnost bez zřetele na zavinění. V ostatních případech platila obecná úprava podle

§§ 337 a násl. obč. zák. VI. nař. č. 33/1955 Sb. sjednotilo odpovědnost za porušení závazků z hospodářské smlouvy na principu zavinění, při čemž stanovilo ve svém § 39 praesumpci viny škůdce. Jinak zůstávají v platnosti ustanovení občanského zákoníka. Odpovědnost za škodu vzniklou porušením povinnosti z hospodářských smluv spočívá tedy vesměs na principu viny s domněnkou viny škůdce.

V. PERSPEKTIVA DE LEGE FERENDA

Otázkou je, pokud jde o úpravu náhrady škod občanským zákoníkem, zda se má zachovat dosavadní stav

nebo vytvořit praesumpce viny, resp. vůbec upustit od respektování viny na způsobené škodě a upravit povinnost k náhradě škody na základě objektivní odpovědnosti za škodu.

V socialistickém právu, které je ovládáno zásadou materiální pravdy, kde soud není omezen jen na přednes účastníků, kde důkazní povinnost mají soud i oba účastníci a kde platí zásada volného hodnocení důkazu, nelze ani při dané úpravě předpokládat, že by důkazová nouze mohla vést k maření nároku poškozeného na náhradu škody.⁸⁾ Proto se domnívám, že požadavek všeobecné praesumpce viny není zvláště naléhavý ani u kontraktních škod a praxi dává nynější úprava dostatečnou možnost pružné interpretace.

Pokud by se v budoucnosti stala nová legislativní úprava této otázky aktuální, domnívám se, že by bylo už i s hlediska přibližování sovětskému vzoru správné zavést obecně praesumpci viny škůdce.

U hospodářských smluv byla tato otázka — jak výše uvedeno — rozřešena vl. nař. č. 33/1955 Sb., jež stanovilo praesumpci viny škůdce. Toto řešení bylo pro hospodářské smlouvy, kde situace je do jisté míry odlišná než u odpovědnosti za škodu mezi občany — nutné a správné jak s hlediska theoretického, tak i s hlediska ekonomické otázky lokalisace škod.

Praktický problém byl tu totiž — jak bylo uvedeno na začátku — v tom, zda je správné, aby se škody vzniklé socialistickému národnímu hospodářství evidovaly v místě jejich vzniku, tam, kde se projeví, anebo aby se přenášely pomocí kausálního nexu řetězovitě až na původce, to zn., aby se promítly případně až po prvovýrobu. Podle zastánců theorie lokalisace ztrát je s hlediska jednotnosti evidence správné, aby se škoda projevila vždy v evi-

⁸⁾ Srov. Luby v cit. článku, str. 489.

denci organisace, kde se vyskytla. Přenáší-li se totiž škoda řetězovitě na prapůvodce, nelze ji už evidenčně dobře zachytit, jelikož se skresluje tím, že se na př. v důsledku spoluviny a příp. jiných okolností neprojeví v celé šíři, ale rozparceluje se mezi řadou dodavatelů a subdodavatelů. Takovéto lokalisaci škody v místě vzniku napomáhal právní režim na principu odpovědnosti za vinu bez praesumpce viny platný (až na případy § 19 vl. nař. č. 37/1953 Sb.) do vydání vl. nař. č. 33/1955 Sb. Takovéto řešení lokalisace škody ovšem není ve shodě se zásadami chozrasčotu a brání možnosti účinné kontroly práce socialistických organizací.

U hospodářských smluv je pro zvýšení odpovědnosti dodavatele a utužení smluvní disciplíny vhodná úprava náhrady škody na základě praesumpce viny, t. zn., že důkazní břemeno — pokud jde o exkulpační důvody — tíží dodavatele. To je u hospodářských smluv na místě již i vzhledem k úpravě penále, což je vlastně paušalisovanou náhradou škody, a od jehož placení, neliberuje ani vis major. Dále je to správné vzhledem k vázanosti hospodářských smluv na státní plán rozvoje národního hospodářství, neboť nesplnění, resp. nenáležité splnění hospodářských smluv je současně i neplněním státního plánu. Neplnění státního plánu je však věcí tak závažnou, že je tu na místě praesumpce zavinění u dodavatele. Je tomu tak tím spíše, že splnění hospodářských smluv a tím i plánu je u subjektů hospodářských smluv materiálně náležitě zabezpečováno a neplnění je většinou signálem nějakého nežádoucího stavu u dodavatele, a tudíž zavinění dodavatele bude možno většinou předpokládat již ze samého faktu nesplnění hospodářské smlouvy.

Tato hlediska a mobilizační význam praesumpce viny škůdce pro dodavatele z hospodářských smluv převažují nad možnou nevýhodou této úpravy, pokud jde o řetězovité přenášení škody.

Je možno konečně uvítat, že vl. nař. č. 33/1955 Sb. sjednotilo dosavadní dvojí režim odpovědnosti za škodu u hospodářských smluv.

VII. ROZSAH NÁHRADY ŠKODY PŘI NESPLNĚNÍ HOSPODÁŘSKÝCH SMLUV

A. Škoda se podle § 354 obč. zák. nahrazuje a) uvedením v předešlý stav (naturální restituce) plus v penězích to, co případně ušlo, b) peněžitou náhradou jako ekvivalent škody skutečné (pecuniární restituce) plus to, co případně ušlo. Ve smyslu cit. ustanovení nahrazuje se tedy nejen škoda skutečná, nýbrž i to, co poškozením ušlo.

B. U hospodářských smluv může naturální restituce přijít v úvahu zřídka. Spíše bude praktický tento způsob náhrady škody mezi socialistickými organizacemi při škodě vzniklé z mimosmluvního porušení práva. U hospodářských smluv se všeobecně nahrazuje formou pecuniární restituce. U hospodářských smluv ovšem tato náhrada má jiný smysl, nežli u občanů. Smysl náhrady škody u osob fyzických je v tom, že poškozený si může za peněžní ekvivalent obstarat prospěch odpovídající utrpěné škodě, čímž se odstraní majetková újma způsobená poškozenému. U hospodářských smluv to nepřichází v úvahu. Vzhledem na vázanost těchto smluv na plán materiálně technického zásobování není možné, aby si odběratel obstaral za peněžní ekvivalent to, co se nevyrobilo. Škoda skutečná způsobená neplněním hospodářských smluv znamená totiž, že se neplní řádně plán výroby. Náhrada škody je v těchto případech — podobně jako penále — určitou formou majetkové sankce za porušení plánovací a smluvní disciplíny. Náhrada škody mezi socialistickými organizacemi má charakter ekvivalentu tehdy, spočívá-li škoda v úbytku na finančních prostředcích poškozeného.

Problémem u hospodářských smluv však bylo:

1. zda se nahrazuje jenom škoda skutečná nebo zda také to, co poškozenému ušlo;

2. dále zda se penále započítává do náhrady škody nebo ne.

Ad 1. Vzhledem k tomu, že rozsah náhrady škody nebyl pro hospodářské smlouvy upraven speciálními předpisy, platí tu obecná ustanovení občanského zákona obsažená v §§ 337 a násl. Podle § 354 — jak již bylo řečeno — se nahrazuje také to, co poškozenému ušlo. Pokud jde o náhradu škody u občanů, nemohou o tom vzniknout žádné pochybnosti. Arbitrážní praxe však do nedávné minulosti jednoznačně přisuzovala pouze náhradu škody skutečné. Tato praxe neměla v zákoně oporu a spíše je v souladu s požadavkem chozrasčotu, aby se přisuzoval i ušlý prospěch.⁹⁾

Ad 2. Pokud jde o započtení penále či pokut do náhrady škody, arbitrážní praxe se jednoznačně ustálila v tom smyslu, že započítává penále a pokuty do náhrady škody.

Tato praxe byla až do vydání vl. nař. č. 33/1955 Sb. velmi sporná. § 39 cit. vl. nař. však tyto spory vyřešil, když stanovil, že „škoda se hradí jen pokud není kryta majetkovými sankcemi“.

⁹⁾ Srv. Matveev: *Vina v sovětskom graždanskom prave*, str. 48, pozn. 1.

Pro stanovení výše škody je dále velmi významné ustanovení poslední věty § 39 cit. vl. nař., kde se praví, že „při stanovení výše náhrady škody se přihlíží i k tomu, zda poškozený učinil vše potřebné ke zmenšení nebo odvrácení škody“.

Toto ustanovení dává arbitráži právo, aby při stanovení výše náhrady přihlédla i k tomu, zda poškozený učinil vše potřebné ke zmenšení či odvrácení škody. Tu tedy jde vl. n. č. 33/1955 Sb. nad občanský zákoník (srv. § 348 o. z.) a připouští redukci náhrady škody nejen v případě, kdy poškozený škodu spoluzavinil, nýbrž i v případě, kdy poškozený — ač škodu spolunezavinil — neučinil vše potřebné k jejímu odvrácení nebo zmenšení. S theoretického hlediska dlužno zdůraznit, že tu nejde o stanovení *povinnosti* nahradit škodu, nýbrž jen o stanovení *výše* náhrady.

V ustanovení § 39 věta poslední cit. nař. tedy nejde o exkulpaci, nýbrž jen o zjištění skutečností, které mají vliv na určení výše náhrady. Skutečnosti uvedené v § 39 věta poslední cit. nař. mohou být ovšem *zároveň* exkulpačními důvody, které pak arbitráž volně posoudí podle § 39 věta první cit. nař. při rozhodování o *povinnosti* nahradit škodu.

Ustanovení poslední věty § 39 vl. nař. č. 33/1955 Sb. je normativním vyjádřením společného zájmu socialistických organizací na odvrácení škod, které by mohly národnímu hospodářství vzniknout, a o uzákonění povinnosti poškozeného všemožně se přičinit o prevenci, resp. zmenšení škody.

C) Závěrem v rámci výkladu o rozsahu náhrady škody je třeba se zmínit o tom, zdali může použít také arbitráž zmiřovacího práva daného v § 358 obč. zák. při stanovení výše škody způsobené nesplněním hospodářských smluv. V § 358 obč. zák. se stanoví, že v případech hodných zvláštního zřetelem může soud náhradu škody přiměřeně snížit; při tom přihlédne zejména k poměrům stran, k významu škody a její náhrady, k osobním vlastnostem škůdce, jakož i k povaze a míře zavinění. Náhradu škody nelze takto snížit, jde-li o škodu způsobenou úmyslně a nikoli v krajní nouzi.

Domnívám se, že ačkoli se cit. ustanovení zmiňuje výslovně jen o soudu, není důvodu, proč by arbitráž tohoto práva také nemohla použít analogicky. Speciální ustanovení o tom v předpisech o hospodářských smlouvách dáno není a platí tu tedy — jako konečně u náhrady škody vůbec — podpůrné předpisy občanského zákona. Je tomu tak tím spíše,

že pokud jde o penále, arbitráži toto právo výslovně přiznává i speciální předpis. (§ 22 vyhl. č. 57/1953 Ú. l. pokud jde o právo arbitráže snížit majetkové sankce, vl. nařízením č. 33/1955 Sb. zrušen nebyl.) Soudím tedy, že arbitráž po přihlédnutí k okolnostem stanoveným v § 358 obč. zák. může náhradu škody způsobenou nesplněním, resp. nenáležitým splněním hospodářských smluv přiměřeně snížit.

Závěrem tedy lze shrnout v tom smyslu, že úprava odpovědnosti za škodu v našem občanském zákoníku spočívá všeobecně na principu zavinění. Všeobecná praesumpce viny je stanovena vládním nařízením č. 33/1955 Sb. jen pro vznik škody porušením závazku, jímž se zajišťuje plnění plánu, nikoli pro ostatní případy vzniku škod. U kontraktních škod podle §§ 337 a násl. o. z. ovšem skutečnost nesplnění smlouvy může být symptomem, z kterého lze spolu s objektivním posouzením všech okolností soudit na zavinění.

РЕЗЮМЕ

I. Концепция ответственности за причиненный ущерб в чехословацком праве.

Две концепции:

A. Ответственность за ущерб, находящийся в причинной зависимости от поведения лица, причинившего ущерб, при наличии его умысла или неосторожности (типичный пример § 337 ГК);

Б. ответственность за ущерб, находящийся в причинной зависимости:

а) от поведения лица, причинившего ущерб, вне зависимости от его вины (§ 347 ГК),

б) от поведения человека, за которое право возлагает ответственность иному лицу, не взирая на его собственную вину (§ 344, и отчасти § 345 ГК);

в) от какого-либо события, за которое право возлагает определенному лицу ответственность (особо опасная эксплуатация).

Случаи, указанные под п. „А“, являются типичными. Наше гражданское право принципиально базируется на принципе ответственности за виновное причинение ущерба. Случаи, указанные под п. „Б“, являются исключительными и встречаются только там, где по разным основаниям имеется налицо повышенный интерес в охране потерпевшего.

II. Каково значение презумпции вины?

Бремя доказательства несет лицо, причинившее ущерб, т. е. в случае сомнений в вопросе о вине, бремя доказательства ложится на ответчика.

III. Советская регулировка: базируется на презумпции вины. Сравнение текста ст. 403 ГК РСФСР и ее толкования.

IV. Вопрос презумпции вины в нашем праве.

Правовая регулировка ответственности за ущерб, причиненный нарушением обязательства, обеспечивающего выполнение плана, основана на принципе вины с презумпцией вины лица причинившего ущерб (§ 39 прав. расп. № 33/55 СЗ объединяет существующую двойную регулировку отчасти по принципу объективной ответственности и отчасти по принципу вины).

Гражданскому кодексу -за исключением § 350- *презумпция вины* не известна. Равно случаи так наз. ответственности за результат (указанные под I б) не являются презумпцией вины. Вина в этих случаях *не презумируется*: закон здесь возлагает на определенное лицо ответственность за ущерб *вне зависимости от вины*. Поэтому является неправильным, когда у нас говорят о презумпции вины (Блажке). Суд должен устанавливать вину. Вина устанавливается так, что суд исследует все основания, ведущие к ненадлежащему исполнению договора, и, исходя из них и принимая во внимание все обстоятельства дела, решает вопрос об *объективном* наличии умысла или осторожности в действиях ответчика. Таким образом, речь идет *не о презумпции вины*, а об объективном умозаключении по вопросу об умысле или неосторожности.

V. Перспектива de lege ferenda.

Должно-ли сохраниться существующее положение, или — в порядке de lege ferenda — должна быть создана презумпция вины, а может быть вообще не надо учитывать вину при определении причиненного ущерба? В отношении ущерба, причиненного неисполнением договоров согласно главы XVIII и сл. ГК, можно сохранить существующую регулировку. Принцип материальной истины и возможность свободной оценки докатоательств судом являются коррективом и дают возможность учета особенностей отдельных случаев, а тем самым и справедливого решения.

В отношении хозяйственных договоров введение презумпции вины прав. распоряжением № 33/1955 СЗ было целесообразно и правильно, потому что ставило себе целью повышение ответственности поставщика и укрепление договорной дисциплины. Это решение в отношении хозяйственных договоров повышает ответственность поставщика и укрепляет дисциплину в производстве. А это означает, что существующее положение является удовлетворительным и что поэтому нет оснований для законодательной регулировки.

VI. Размер возмещения ущерба при неисполнении хозяйственных договоров.

A. Ущерб согласно § 354 возмещается: а) восстановлением первоначального состояния, а если это без больших затруднений не пред-

ставляется возможным, то б) денежной компенсацией возмещается положительный ущерб и упущенная выгода.

Б. В отношении хозяйственных договоров может иметь место скорее денежная реституция. В отношении хозяйственных договоров под вопросом остается предмет возмещения ущерба, т. е. что должно быть возмещено, только положительный ущерб, или и упущенная выгода? На практике присуждался только положительный ущерб. Эта практика не была законом обоснована и не соответствовала требованиям хозрасчета.

В. Пени и денежные штрафы включаются в возмещение ущерба.

Д. Вопрос об аналогическом применении смягчающего права арбитража согласно § 358 ГК. Резюме.

RÉSUMÉ

I. La conception de la responsabilité du dommage causé, au point de vue du droit tchécoslovaque.

On distingue deux conceptions différentes:

A. La responsabilité du dommage causé par intention ou par négligence (exemple typique dans le § 337 du c. c.)

B. La responsabilité du dommage causé

a) par le fait de l'auteur, sans tenir compte de sa culpabilité (§ 347 du c. c.)

b) par le fait d'une personne, dont la loi impose la responsabilité à une autre personne, sans tenir compte de sa propre culpabilité (§ 344, en partie le § 345 du c. c.)

c) par de certains événements, dont la loi implique la responsabilité à une certaine personne (conditions de travail particulièrement dangereuses).

Les cas énoncés ad A sont des cas typiques. *Notre Code civil est basé sur le principe de la responsabilité du dommage causé.* Les cas énoncés ad B sont des cas exceptionnels et n'entrent en considération que dans le cas où, pour différentes raisons, il y a intérêt à protéger la partie endommagée.

I. Que signifie la présomption de la culpabilité.

Le fardeau de preuve est à la charge du coupable, cela signifie que s'il reste quelque doute sur la culpabilité, c'est à la charge de l'inculpé.

III. Réglementation soviétique:

Cette dernière est basée sur la présomption de la culpabilité. Voir le texte de l'article 403 GK RSFSR et son interprétation.

IV. La présomption de la culpabilité dans le droit tchécoslovaque

Les normes juridiques, concernant la responsabilité du dommage causé par la violation d'un engagement pris qui devait assurer la réalisation du plan, sont basées sur la culpabilité avec la présomption de la culpabilité de l'auteur du fait (l'ordonnance § 39 du Recueil no. 33/55 unifie la réglementation qui jusqu'ici avait un caractère double, étant fondée en partie sur le principe de la responsabilité objective et en partie sur le principe de la culpabilité.)

Le code civil, exception faite du § 350 du c. c. *exclu* la présomption de la culpabilité. Ni les cas de „responsabilité vis-à-vis du résultat“ énoncés ad I. B, ne sont des cas de présomption de la culpabilité. La culpabilité *ne s'y présume pas*, mais la loi impose la responsabilité du dommage à une autre personne, *sans tenir compte de la culpabilité*. C'est pourquoi il n'est pas exact de parler chez nous de présomption de la culpabilité (Blažke). Le tribunal doit rechercher la culpabilité. On cherche la culpabilité de la manière suivante: le tribunal s'enquête sur toutes les *causes*, ayant provoqué la non exécution en bonne et due forme du contrat, et à la base de celles-ci, prenant en considération toutes les circonstances, il décide s'il existe *objectivement* une intention ou de la négligence de la part de l'inculpé. Il n'est donc pas question de *présomption de la culpabilité*, mais d'un jugement objectif sur l'intention ou la négligence.

V. Perspective de lege ferenda.

Y a-t-il lieu de conserver l'état de choses actuel ou faut-il créer de lege ferenda la présomption de la culpabilité, ou respectivement, doit-on supprimer la prise en considération de la culpabilité vis-à-vis du dommage causé? Dans les cas du dommage causé par l'inexécution du contrat selon le chapitre XVIII et les suivants du c. c., il est possible de conserver les règlements actuels. Le principe de la vérité matérielle et le fait que le tribunal peut juger les preuves sans contrainte, est un moyen correctif, permettant de considérer chaque cas en particulier et d'en décider d'une manière juste.

En ce qui concerne les contrats économiques, il est juste et utile d'adopter la présomption de la culpabilité par l'ordonnance du Recueil no. 33/1955, car celle-ci contribue à augmenter la responsabilité du fournisseur et à renforcer la discipline dans l'exécution du contrat. Ces dispositions accroissent la responsabilité du fournisseur et maintiennent la discipline dans la production. C'est une preuve que l'état de choses actuel convient et qu'il n'y a aucune raison de procéder à des changements législatifs.

VI. Dommages-intérêts lors de l'inexécution des contrats économiques.

A. Conformément au § 354, le dédommagement a lieu:

- a) par le rétablissement du status quo antérieur,
- b) et si ce n'est pas possible, par une indemnité pécuniaire, couvrant la perte réelle et le gain perdu.

B. Dans le cas des contrats économiques il peut être question plutôt de restitution pécuniaire. Le problème des contrats économiques pose la question s'il faut indemniser la perte réelle ou en plus, le gain perdu. La pratique n'adjugeait que la perte réelle. Cette pratique n'était pas appuyée par la loi et ne savait être en accord avec les exigences du chozrascot.

C. Les dédits et les amendes sont compris dans les dommages-intérêts.

D. La question concernant l'application analogue du droit de modération en utilisant l'arbitrage, conformément au § 358 du c. c. Résumé.

Traduit par Ing M. Olšovská

O AUTONOMII V SOCIALISTICKÉM STÁTĚ

АВТОНОМИЯ В СОЦИАЛИСТИЧЕСКОМ ГОСУДАРСТВЕ

ÜBER DIE AUTONOMIE IM SOZIALISTISCHEN STAAT

EDUARD KUČERA

Jak ukazuje vývoj socialistických mnohonárodních států, není federace výlučnou formou státního řešení národnostní otázky. *Národnostní otázku lze řešit i v rámci unitárního (jednoduchého) státu prostřednictvím národnostně územní (oblastní) autonomie.* Použití té které formy závisí na konkrétních podmínkách vzniku socialistického mnohonárodních státu, na procesu nastolení a upevňování diktatury proletariátu na území bývalého kapitalistického státu. Tak na příklad konkrétní podmínky vzniku a vývoje sovětské moci si vynutily státní řešení národnostní otázky jak formou federace, tak i formou oblastní autonomie. V Čínské lidové republice, v Rumunské lidové republice a v Československu je národnostní otázka řešena národnostně územní autonomií. Tyto skutečnosti vedou k nutnosti osvětlit problematiku socialistické autonomie.

I.

Pokud jde *obecně o autonomii*, rozumíme ji *vnitřní samosprávu místních a národních záležitostí nesuverénní části jednoduchého státu.* Je zřizována jednostranným aktem ústřední moci stanovícím a vymezujícím rozsah pravomoci nejvyšších orgánů této části, jejich vztahy k ústředním orgánům státu a tím i její zvláštní postavení ve státě. Nejvyšší orgány autonomního útvaru (jednotky), tvořené z řad místního obyvatelstva, působí v rámci své kompetence a území samostatně.

Socialistická oblastní autonomie je samostatným uskutečněním státní moci národním státním útvarem (národní správní jednotkou) v mezích kompetence stanovené za účasti zástupců národního státního útvaru (národní správní jednotky) nejvyššími orgány státu. Národní státní útvar je nesuverénní součástí jednoduchého státu. Byl zřízen z iniciativy a za podpory ústřední moci jejím jednostranným aktem na

základě souhlasu a přímé účasti národa, který nevyužil právo na oddělení, a rozhodl se *dobrovolně setrvaťi* v novém — socialistickém — státě. *Je realizací národní svrchovanosti na autonomních principech.*¹⁾ Zajišťuje svobodný rozvoj národa, aniž porušuje jednotu a nedílnost státu. Proto je jednou z hlavních zásad státního zřízení socialistického mnohonárodního státu.

Z definice socialistické oblastní autonomie vyplývá, že je (obdobně jako federace) *formou státního řešení národnostní otázky*. Tato skutečnost nám zároveň ukazuje, která část obyvatelstva může a má právo organisovat svůj život na autonomních zásadách.

Autonomní útvar (jednotka) není v socialistickém státě *nahodilým zjevem*. Autonomní práva nemohou být dána jakémukoli obyvatelstvu jakéhokoli území. Zřízení autonomního útvaru (jednotky) předpokládá splnění určitých podmínek. V socialistickém státě je autonomní útvar (jednotka) nutný tehdy, jestliže se v něm vyskytuje *kompaktní oblast*, která je obývána *kompaktní většinou jednoho národa* (což nevylučuje, naopak předpokládá možnost soužití národních menšin na téměř území). Oblastní autonomie však nemůže být poskytnuta národní menšině, která netvoří kompaktní národní většinu na určité části státu. Taktéž nemůže být poskytnuta části národa, po němž stát nese jméno. Oblastní autonomie je tedy budována na *územně národním principu*. Proto ji také nazýváme *národně územní autonomií*.²⁾

Ačkoli je národnostní hledisko jednou z nejdůležitějších podmínek pro oblastní autonomii, není jedinou. Obyvatelstvo autonomního útvaru (jednotky) se vedle národního složení musí dále odlišovat svým *zvláštním způsobem života a životními podmínkami*. Územní oblast (její hospodářské zdroje) budoucího autonomního útvaru musí plnit požadavek aspoň *minimální hospodářské jednotky*, která je s to zabezpečit další hospodářský, politický a kulturní vývoj jeho obyvatelstva.

¹⁾ Státní suverenita znamená schopnost státu nezávisle a samostatně uskutečňovat jeho hlavní funkce. Rozumíme jí „stav nezávislosti určité státní moci na jakékoli jiné moci jak uvnitř hranic tohoto státu, tak i mimo ně“. (A. J. Vyšinskij: *Otázky theorie státu a práva*, str. 457, Orbis, Praha 1951.) Suverenita národů znamená především nezávislost a samostatnost národů v rozhodování o vlastním osudu, rovnost všech národů, právo svobodného vývoje národa, právo na sebeurčení až do oddělení.

²⁾ Je-li nositelem autonomních práv národnost (tedy ještě ne národ), jde o národnostně územní autonomii.

Při nastolení diktatury proletariátu a vzniku autonomního útvaru hrají dále důležitou úlohu jeho hospodářská odlišnost (zejména stupeň hospodářského vývoje a zvláštnosti hospodářské skladby) a z ní vyplývající odlišná sociální struktura a různý stupeň politického a kulturního vývoje.

Priznání autonomních práv bez těchto podmínek není opodstatněno a nebylo by ani účelné, to je nesloužilo by upevňování ústřední moci a jednoty státu. Proto snahy o autonomii po nastolení moci dělnické třídy, nejsou-li splněny tyto podmínky, je zapotřebí bedlivě prozkoumat, zdali nejde o pokus svržené buržoasie a buržoasních nacionalistů podložit jednotu státu, oslabit diktaturu proletariátu.

Tak se také na podmínky oblastní autonomie díval vedoucí orgán Sociálně demokratické dělnické strany Ruska. Obecně byly obsaženy již v prvním programu SDDSR, který požadoval „širokou místní samosprávu, oblastní samosprávu v krajích“, ³⁾ pro takové jednotky, jako je Finsko, Polsko, Litva, Kavkaz atd. A oblastní samosprávou rozuměla SDDSR a především bolševici v čele s V. I. Leninem oblastní autonomii.

II.

Jaké jsou *přednosti a záporny* národně územní (oblastní) autonomie?

a) Jestliže kapitalismus volné soutěže byl charakterisován stmelováním národů, je průvodním zjevem imperialismu rozptylování (na př. vystěhovalectví) a promíchávání národů. Zejména dělnická třída a do určité míry proletarisované rolnictvo mnohých národů se dostávají do pohybu. Pronikají cizí národní organismy včetně kompaktních národních menšin obývajících mnohonárodní státy. S tímto zákonitým jevem oblastní autonomie jako národně územní autonomie plně počítá a z něho vychází. Autonomní útvar (jednotka) má nejen vytvořit nejvhodnější předpoklady pro svobodný a plný rozvoj národa (nebo národní menšiny) obývajícího určité kompaktní území, nýbrž i zajistit solidaritu a jednotu dělnické třídy a pracujícího lidu bez ohledu na národní příslušnost. Jeho úkolem je pomáhat bořit umělé přehradu mezi pracujícími jednotlivých národností, vytvořené buržoasním nacionalismem, a posilovat jejich jednotu. Tím vším vytváří oblastní autonomie podmínky k *novému dělení obyvatelstva* socialistického mnohonárodního státu — dělení podle tříd — a stává se školou *proletářského internacionalismu*.

³⁾ KSSS v resolucích a usneseních sjezdu I., SNPL 1954, str. 32.

Oblastní autonomie vychází dále z toho, že v mnohonárodním státě za kapitalismu prochází hospodářský, politický a kulturní vývoj jednotlivých národů nerovnoměrně. Ekonomicky nejvyspělejší a tím i nejsilnější je buržoasie vládnoucího národa, která ve svých rukou soustřeďuje i politickou moc a kulturní nadvládu. Svého postavení využívá buržoasie vládnoucího národa k potlačování a vykořisťování (především pracujících) ostatních národů a národních menšin obývajících stát. Tento útlak vyvolává u potlačovaných národů hnutí obrany a probouzí v nich nedůvěru ke všemu, co pochází od vládnoucího národa. Jednou z forem obrany a projevu nedůvěry je snaha zabránit pronikání buržoasie vládnoucího národa a zesilování jejího vlivu, vytlačit ji z jejích posic. To směřuje, pod vedením národní buržoasie, k pokusům o národní uzavřenost, která je buržoasním nacionalismem živena a zesilována. Oblastní autonomie v socialistickém státě pomáhá dříve potlačeným národům zhostit se skořápky uzavřenosti. Vytváří vhodné předpoklady pomoci a vedení pracujícího lidu dříve potlačovaného národa proletariátem dříve vládnoucího národa k rychlejšímu hospodářskému, politickému a kulturnímu vývoji. Tím *přispívá k odstranění hlavního pramene třenic mezi národy v přechodném období od kapitalismu k socialismu — faktické nerovnosti národů* — zákonitě to pozůstalosti kapitalistického řádu.

Jednotlivé oblasti v mnohonárodním (národnostním) státě se odlišují od sebe svým národnostním složením a životními podmínkami. Tyto odlišnosti nelze dobře zachytit v jednotné celostátní ústavě a tak jednotlivé národy mohou nestejně vyúžit práv zaručených jim ústavou. Proto je nutno dát jednotlivým národním oblastem právo, aby mohly využít práv a svobod, zaručených jim ústavou podle konkrétních hospodářských, národních a životních podmínek k jejich co nejrychlejšímu rozvoji, aby jim přinesly co největší užitek. Jedině tak lze vytvořit *předpoklady k plnějšímu rozvoji politické síly lidu*. V určitých historických podmínkách je možné toho dosáhnout pouze prostřednictvím oblastní autonomie.

Oblastní autonomie zajišťuje při zachování jednoduchého (unitárního) mnohonárodního státu nejlépe spojení centra státu s jeho jednotlivými částmi. Vývoj potlačovaných národů ve většině případů zaostává za vývojem vládnoucího národa. Proto převážnou část obyvatelstva těchto národů tvoří rolnictvo. Oblastní autonomie se stává *formou výrazu*

třídního svazku dělnické třídy dříve vládnoucího národa s *rolnictvem* dříve potlačovaných národů. Je nositelem revolučního svazku, který je základem každé *stabilní a pevné diktatury proletariátu*. Svou *pružností* umožňuje, aby za podmínky, že zvítězil socialismus, *přistoupila* dělnická třída na přechodná opatření, navrhovaná drobnými pracujícími a vykořisťovanými rolníky, jestliže tato opatření *nepoškodují* věc socialismu, a vedla by k *upevnění* vlastní moci proletariátu.⁴⁾

Má-li být moc proletariátu v rámci autonomního území (na území národa dříve potlačovaného) upevněna, t. j. má-li býti svazek mezi centrem a národně územními součástmi státu co nejreálnější, musí se stát pracujícím masám mocí *blízkou, drahou a nepostradatelnou*. Dosáhnout plně uvedeného cíle lze jedině tehdy, bude-li jim mocí *srozumitelnou*. Předpokladem je národní školství, výstavba státních orgánů a institucí na národním principu (což znamená obsadit je především nejlepšími národními kádry a používat v činnosti státního aparátu mateřského jazyka), zajištění rozvoje kultury formou národní, obsahem socialistické. To vše maximálně přiblíží proletářskou moc pracujícím masám toho kterého národa tak, aby samy viděly, že nová moc a její orgány jsou dílem jejich vlastních rukou, ztělesněním jejich dávných tužeb. A... „to právě znamená uskutečnit v praxi sovětskou autonomii, neboť sovětská autonomie není nic jiného než souhrn všech těchto institucí svou formou ukrajinských, turkestanských atd.“⁵⁾

Zároveň však oblastní autonomie *zajišťuje v rukou ústřední moci rozhodování o všech, pro celý stát významných politických a hospodářských otázkách* a poskytuje autonomním orgánům hlavně administrativně politická, kulturní a hospodářská oprávnění čistě oblastního charakteru. Při zachování silné ústřední moci, za rozvinutí tvůrčích sil lidu autonomních částí roste nejen jednota státu, ale i jeho obranyschopnost.

Oblastní autonomie, i když *ruší staré poručíkování shora*, neruší jednotu státu, neruší jednotu pracujícího lidu. Naopak je povyšuje na *nový, vyšší stupeň proletářské jednoty* — proletářský demokratický centralismus. Současně vytváří hmotné i politické předpoklady k mohutnému rozvoji tvůrčích sil, dříve potlačovaných, nyní svobodných národů. Sblížuje pracující všech národů státu a zajišťuje jejich bratrský svazek. Proto se oblastní autonomie v různých svých formách ukázala

⁴⁾ V. I. Lenin: *Vybrané spisy* 2, Svoboda 1950, str. 231

⁵⁾ J. V. Stalin: *Spisy* 4, Svoboda 1950, str. 344.

za určitých historických podmínek velmi vhodným prostředkem k řešení národnostní otázky v socialistickém státě nebo i ve státě, kde dosud o moci nebylo ještě rozhodnuto, kde prochází proces přerůstání demokratické revoluce v revoluci socialistickou.

b) Oblastní autonomie je však *pouze formou řešení národnostní otázky*. Sama o sobě, bez určitého třídního obsahu, nic neznamena, naopak může být buržoasií zneužita. Toto nebezpečí se zvláště ostře projevuje v období procesu probíjování diktatury proletariátu v kapitalistickém mnohonárodním státě. Svržení moci buržoasie vládnoucího národa posiluje silně růst nacionalismu buržoasií národů dříve potlačovaných. Tyto národní buržoasie, jsouce si vědomy, co se děje na území jejich starší sestry, se ze všech sil snaží odtrhnout. Znaží však sympatie pracujícího lidu národů k vítěznému boji revoluční dělnické třídy. Bezprostřední otevřené kontrarevoluční vystoupení buržoasie proti proletariátu dříve vládnoucího národa by urychlilo odhalení jejich vykořisťovatelských a potlačovatelských cílů před vlastním lidem a tím i její pád. Proto, aby otupila hrot revolučního hnutí a uvedla je do mezí jí přijatelných, žádá národní buržoasie „autonomii“ jako první krok k pozdějšímu odtržení. „... všechny tyto »národní rady« se domáhaly jen jednoho: dostat autonomii, tak aby ústřední moc nezasahovala do jejich věcí, nekontrolovala je. »Dejte nám autonomii a my uznáme ústřední sovětskou moc, nemůžeme však uznat místní sověty, které nesmějí zasahovat do našich věcí, zorganizujeme se, jak chceme a jak umíme, a se svými národními dělníky a rolníky budeme zacházet, jak se nám zlíbí«. To je ta svou podstatou buržoasní autonomie, které se domáhají buržoové, žádající pro sebe veškerou moc nad »svými« pracujícími uvnitř autonomie.

Rozumí se samo sebou, že sovětská moc takovou autonomii schvalovat nemůže. Udělit autonomii proto, aby uvnitř autonomie měla všechnu moc národní buržoasie, která žádá nevměšování sovětů, vydat... dělníky na pospas... buržoům — ne, na to sovětská moc nemůže přistoupit.“⁶⁾

Obdobné zneužití oblastní autonomie buržoasií, avšak ve větším měřítku, hrozí v období, kdy dělnická třída dosud nevybojovala plně politickou moc ve státě, kdy se buržoasie na moci více nebo méně podílí. Je to doba zuřivého třídního boje, jehož úkolem je rozhodnout otázku moci.

⁶⁾ J. V. Stalin: *Spisy* 4, Svoboda 1950, str. 89—90

V takových případech se národní buržoasie za podpory dříve vládnoucí buržoasie vehementně snaží oslabit pravomoc celostátních orgánů ve prospěch orgánů autonomních. Jde jí o to učinit autonomní útvar nezávislým na státě, na jeho vedoucí síle — dělnické třídě. Cílem je nejen zbavit se vlivu nepohodlné moci, ale i vytvořit pro sebe co nejvhodnější předpoklady k rozhodujícímu boji o moc v celém státě. Takové nebezpečí zneužití oblastní autonomie hrozilo české a slovenské dělnické třídě se strany slovenské buržoasie v letech 1946 — 1948, podporované buržoasií českou. Bylo zvyšováno zrádčovskou činností buržoasních nacionalistů v řadách Komunistické strany Slovenska, jejich snahou „odtrhnout se od Prahy“. Díky bdělosti a ostražitosti vedení Komunistické strany Československa, díky touze pracujícího lidu žít v jednotném státě a společně budovat svou lepší budoucnost, zůstaly tyto snahy bez podpory, jejich nositelé byli izolováni a nakonec lidem rozdraceni.

Autonomie v buržoasním státě, tak jako buržoasní stát vůbec, není schopna vyřešit národnostní otázku, naopak ji dále komplikuje a zostrňuje. Proto se i při posuzování otázky autonomie nutno ptát na její třídní obsah: autonomie pro koho? Autonomie pro buržoasii, aby lépe mohla potlačovat, vykořisťovat a utiskovat svůj pracující lid, aby jej mohla znovu uvrhnout do ještě horší poroby nebo k takové porobě vytvořit předpoklady. (Na př. otázka henleinovských a l'udáckých snah o autonomii — přesněji řečeno o separatismus — v letech 1936 — 1938, jejichž uskutečnění by bylo znamenalo oslabení dělnické třídy a pracujících národů Československa a otevření dveří dokořán k nastolení fašistické diktatury, jak to také ukázala historie po roku 1938.) Nebo autonomii pro dělnickou třídu a pracující lid k zabezpečení revolučního svazku mezi dělnickou třídou a rolnictvem jako záruku bezpečnosti proti intervenčním pokusům imperialistů. Dělnická třída v čele s komunistickou stranou je pro autonomii, „... kde by všechna moc byla v rukou dělníků a rolníků, kde by buržoové všech národností byli zbaveni moci...“⁷⁾

III.

V souhlase s marxisticko-leninským učením o národnostní otázce a oblastní autonomii uskutečňuje se výstavba socialistické autonomie na těchto *hlavních zásadách*:

⁷⁾ J. V. Stalin: *Spisy* 4, Svoboda 1950, str. 90.

1. Socialistická oblastní autonomie je budována v procesu výstavby socialistického společenského zřízení. Jejím základem je diktatura dělnické třídy (dosud realizovaná ve formách sovětské a lidově demokratické), která zabezpečuje moc pracujících toho kterého národa (národní menšiny). Tím odstraňuje sociální a národnostní útlak a vytváří předpoklady pro bratrskou spolupráci národů.

2. Oblastní autonomie umožňuje dělení obyvatelstva podle tříd. Je reálnou a konkrétní formou sjednocení národních území s centrem státu ve společném jednotném státě, která je státoprávním vyjádřením třídního svazku dělnické třídy dříve vládnoucího národa s pracujícími masami dříve potlačovaných národů. Tím přispívá k upevňování a stabilizování diktatury proletariátu na území celého státu.

3. Oblastní autonomie je prostředkem pro rozdělení mnohonárodního státu na oblasti především s hlediska národnostního, avšak též i vzhledem k hospodářským, životním a sociálním poměrům. Proto V. I. Lenin nazývá oblastní autonomii „národní“.⁸⁾

4. Oblastní autonomie vzniká na základě dobrovolnosti, neboť ten který národ dobrovolně setrvává s bývalým vládnoucím národem ve svazku, nevyužívá práva na oddělení (což nic nemění na faktu, že vymezení kompetence je konec konců jednostranným aktem). „Chceme jednotnou a nerozdílnou republiku Ruska s pevnou státní mocí, pevné státní moci se však dosahuje dobrovolným souhlasem národů“.⁹⁾

5. Oblastní autonomie zajišťuje suverenitu národa, jeho svrchovanost a právo na svobodný vývoj. Umožňuje samosprávu vlastních věcí národa. Tato skutečnost si vyžaduje:

a) původní normotvornou činnost orgánů autonomního útvaru (jednotky) ve věcech místních a národních a možnost v rámci kompetence vymezené jeho orgánům konkretizovat vyšší normativní akty vzhledem k podmínkám národním a místním;

b) aby orgány moci a správy autonomního útvaru, hospodářské správy, soudy, školy atd, byly tvořeny z řad místního obyvatelstva, aby byly přizpůsobeny národním zvláštnostem a pokrokovým tradicím té které národní oblasti, aby jejich činnost byla rozvíjena v mateřském jazyku, s plnou znalostí a respektováním místního způsobu života, obyčejů

⁸⁾ V. I. Lenin: *Vybrané spisy* 2, Svoboda 1950, str. 31.

⁹⁾ Tamtéž, str. 55.

a mravů. Tím vším činí oblastní autonomie moc dělnické třídy pracujícím masám jednotlivých národů srozumitelnou, drahou a blízkou.

6. Národy mnohonárodního socialistického státu jsou v době nastolení diktatury proletariátu na různém stupni svého vývoje. Tato skutečnost si vynucuje, aby organizace státního života na územích jednotlivých národů byla přizpůsobena konkrétně jejich stupni vývoje a zvláštnostem národního života. Proto není socialistická autonomie nic ztrnulého a jednou pro vždy daného, nýbrž je charakterisována neobyčejnou pružností projevující se v mnohosti jejích forem.¹⁰⁾

7. Oblastní autonomie je budována na demokratickém centralismu socialistického státního ústrojí, které svou hlubokou demokratičností zaručuje rovnost všech národů a širokou místní a oblastní samosprávu.

8. Oblastní autonomie vytváří právní předpoklady k odstranění faktické nerovnosti a tím k odstranění pramenů národních třenic.

9. Oblastní autonomie vytváří nejvhodnější předpoklady k využití přírodního bohatství oblastí a rozvoje produktivních sil.

10. Autonomní útvar (jednotka) není nositelem státní suverenity a nenarušuje jednotu a nedělitelnost státu, naopak je utužuje a povyšuje na nový vyšší stupeň.

Nejhlubším theoretickým základem otázky oblastní autonomie v socialistickém státě je marxisticko-leninské pojetí národnostní otázky, především však jeho součást, učení o socialistických národech. Po nastolení diktatury proletariátu odumírají staré buržoasní národy. Tak jak probíhá budování socialismu, vznikají a vyrůstají nové socialistické národy. Jejich růst odstraňuje poslední zbytky nedůvěry mezi národy. Roste solidarita a jednota mezi národy, sílí bratrské vztahy mezi nimi. Tím vším se posiluje jednota státu, rozvíjí se síly k výstavbě socialistické a komunistické společnosti a zajišťuje se zvýšená obranyschopnost země.

IV.

Formy oblastní autonomie jsou rozmanité. Závisí na stupni hospodářského, politického, kulturního vývoje toho kterého národa a na ostatních podmínkách (především na vzájemném poměru třídních sil mezi proletariátem a buržoasií a na průběhu třídního boje), v nichž se autonomní útvar (jednotka) uvádí v život a národ uskutečňuje svou národní svrchovanost.

¹⁰⁾ J. V. Stalin: *Spisy* 4, Svoboda 1950, str. 339—340.

vanost a samosprávu. Účelem té které formy oblastní autonomie je zabezpečit co nejuzší svazek mezi ústřední mocí státu a autonomní částí, zajistit co nejpevnější jednotu státní moci při rozsáhlé samosprávě vlastních věcí autonomními útvary (jednotkami). Zároveň však má za úkol vytvořit nejvhodnější podmínky pro co nejrychlejší hospodářský, politický a kulturní vývoj obyvatelstva autonomních útvarů (jednotek). A toho všeho lze jedině dosáhnout při respektování *konkretních historických podmínek* dané situace.

V Sovětském svazu se vývojem ustálily dvě hlavní, *klasické* formy oblastní autonomie, a to: *autonomie politická* (autonomní sovětská socialistická republika) a *autonomie administrativní* (autonomní oblast a národnostní okruh). Autonomní sovětská socialistická republika i autonomní oblast zajišťují svrchovanost národů (případně národností), jež je obývají. Avšak ani jedna z nich neznamená suverenitu státní. Obě řeší pouze otázky vnitřního života autonomního útvaru (jednotky). To, že nejsou nositeli státní suverenity, neznamená však ani v nejmenším omezování práv národů a národních menšin. Naopak práva národů, podle kterých se autonomní území jmenuje, jsou plně zaručena ústavou Sovětského svazu a ústavami svazových republik, které právně zakotvují rovnost všech národů a jejich právo na svobodný vývoj.

Jaký je rozdíl mezi politickou a správní autonomií? Lze jej nejlépe zjistit, poukážeme-li na jednotlivé rysy obou uvedených forem autonomie.

a) *Politická autonomie* se vyznačuje těmito charakteristickými rysy:

1. Autonomní útvar je charakterisován svou vlastní ústavou, která vychází z jednotných zásad ústavy státu, plně se s nimi shoduje a přizpůsobuje je pouze konkrétním podmínkám svého území, národa, způsobu života atd. Tato ústava podléhá schválení nejvyšším orgánem moci ve státě.¹¹⁾

¹¹⁾ Dále budeme pod čarou porovnávat charakteristické rysy politické autonomie se státně právním postavením Slovenska v rámci ČSR, především upozorňovat na zvláštnosti, jimiž se Slovensko vyznačuje. Postavení Slovenska v rámci republiky bylo původně vymezeno v Ústavě 9. května (především v základním článku II, VIII, a v kapitole V, o slovenských národních orgánech). V letošním roce došlo k úpravě, která je velmi rozsáhlá a mění v podstatě mnohé ustanovení naší ústavy. Jde o ústavní zákon č. 33/1955 Sb. o slovenských národních orgánech. Avšak i po této úpravě nebylo dáno Slovensku právo mít vlastní ústavu nebo se vyznačovat „řádem o autonomii“.

2. Autonomní útvar se vyznačuje zvláštním zákonodárným sborem, který je nejvyšším mocenským orgánem na jeho území. Obsah i rozsah pravomoci zákonodárného sboru je vymezen celostátní ústavou. Nejvyššímu mocenskému orgánu státu náleží dozor nad jeho zákonodárnou činností.¹²⁾ Zákony autonomního útvaru konkretisují zákony státu, působující je národním a místním zvláštností. Pokud nejsou celostátní normy, vydává zákonodárný orgán autonomního útvaru původní zákony (rozumí se, že jen v rámci jemu vymezené kompetence, t. j. v oblasti věcí národních a místních), které však nesmějí odporovat ústavě státu a celostátním zákonům.

Při kolisi zákona autonomního útvaru a zákona celostátního platí zákon celostátní, zatím co zákon autonomního útvaru nesmí být aplikován ani na jeho území.¹³⁾ Vlastní zákonodárství autonomního útvaru neznamena tedy porušení nebo sebemenší narušení právní jednoty státu, nýbrž jediné její utužení na autonomních principech. Z toho je zároveň jasné, že i na jeho území se uplatňuje jednotná zákonnost socialistického státu.

3. Autonomní útvar se vyznačuje vlastními nejvyššími orgány výkonnými a nařizovacími — autonomní vládou a ministerstvy. Vláda (na př. rada ministrů ASSR) autonomního útvaru není bezprostředně podřízena vládě státu, nýbrž je jí podřízena prostřednictvím svého nejvyššího orgánu moci — zákonodárného sboru politické autonomie.¹⁴⁾

¹²⁾ Do vydání ústavního zákona č. 33/1956 Sb. podléhala zákonodárná činnost SNR předběžné kontrole vlády (viz § 110 ústavy) a následné kontrole předsednictva Národního shromáždění (viz § 65 ústavy). Ústavní zákon č. 33/1956 Sb. ruší předběžnou kontrolu zákonodárné činnosti SNR vládou a v § 18 ponechává toliko kontrolu následnou předsednictvem Národního shromáždění, které je zmocněno rozhodovat o platnosti či neplatnosti zákona SNR.

¹³⁾ Ústava 9. května i zákon č. 33/1956 Sb. nestanoví, že zákon SNR nesmí odporovat celostátnímu zákonu. Zákon SNR však nesmí být podle § 18 citovaného ústavního zákona v rozporu s ústavou, s ústavními zákony a nesmí překračovat pravomoc vymezenou v §§ 2 a 3 cit. zákona. Při případné kolisi mezi zákonem SNR a ústavou atd. platí zákon SNR až do rozhodnutí o jeho neplatnosti předsednictvem Národního shromáždění (§ 18 ústavního zákona č. 33/1956 Sb.).

¹⁴⁾ Podle ústavy 9. května byl Sbor pověřenců jmenován a odvoláván vládou republiky Československé (základní článek č. IX ústavy a j.). Podle § 117 ústavy odpovídal za svou činnost především vládě republiky; byl jejím výkonným orgánem (§ 93 ústavy). Teprve na druhém místě byl podřízen SNR a za svou činnost jí odpověden (zejména pokud jde o činnost směřující k provedení zákonů SNR — § 118 ústavy).

Ústřední orgán výkonný a nařizovací má jen právo pozastavit výkon usnesení a nařízení vlády autonomního útvaru. Právo zrušit je má jen nejvyšší orgán moci autonomního útvaru a nejvyšší orgán moci státu (v SSSR též i presidium nejvyššího sovětu svazové republiky). Vláda autonomního útvaru podléhá teprve druhotně vládě státu. Vláda státu je však povinna řídit a kontrolovat její činnost. Ministerstva autonomního útvaru jsou podřízena jednak jeho vládě, jednak ministerstvům státu. V oblastech, které jsou vyňaty z autonomní samosprávy, rozhodují vláda a ministerstva státu i na území autonomní jednotky přímo.

4. Vedle nejvyšších orgánů moci a správy se autonomní útvar vyznačuje vlastním nejvyšším soudem, který je volen jeho nejvyšším orgánem moci. Pokud jde o prokurátora autonomního útvaru, je jmenován prokurátorem státu (na př. v SSSR generálním prokurátorem SSSR). Tím vytvářejí nejvyšší orgány autonomního útvaru *jednotnou uzavřenou soustavu*.¹⁵⁾

Ústavní zákon č. 33/1956 Sb. provedl změnu i těchto ustanovení Ústavy 9. května. Podle §§ 2 a 21. cit. zákona jmenuje a odvolává Sbor pověřenců, jeho předsedu a jeho jednotlivé členy, jakož i určuje jejich počet a který z nich bude které pověřenectvo řídit Slovenská národní rada.

Sbor pověřenců je odpověden ze své činnosti toliko Slovenské národní radě a jí je také povinen skládat účty z celé své činnosti, t. j. i z té činnosti, kdy je orgánem vlády. Ve své činnosti se však Sbor pověřenců a jeho členové spravují nejen zákony a direktivami SNR, nýbrž i celostátními zákony, vládními nařízeními a zásadními směrnicemi vlády. Jednotliví pověřenci též i nařízeními a zásadními směrnicemi kompetentních ministrů. Vládě zůstalo oprávnění rušit usnesení nebo jiné opatření Sboru pověřenců, jsou-li v rozporu se zákonem nebo zásadními směrnicemi vlády (§ 24 cit. zákona). Vláda však nemá již pravomoc rušit nařízení Sboru pověřenců nebo pověřence k provedení zákona Slovenské národní rady (viz § 25 cit. zákona).

V rámci své kompetence rozhoduje Sbor pověřenců s konečnou platností. Pokud jde o obory správy, které jsou řízeny toliko centrálně, stanoví § 19 odst. 2 cit. zákona, že vláda se bude opírat při řízení těchto celostátních správ o spolupráci se Sborem pověřenců.

Důležitou výsadou, kterou si podrželo Národní shromáždění a vláda, je — pokud jde o pověřenectva sama, zřizuje je a ruší nikoli Slovenská národní rada, nýbrž Národní shromáždění zákonem nebo vláda vládním nařízením podle ústavního zákona č. 47/1950 Sb.

¹⁵⁾ Pokud jde o Slovensko, nemá vlastní nejvyšší soud a výkon soudnictví je řízen ústředně. Naproti tomu je však pro Slovensko jmenován jeden z náměstků generálního prokurátora republiky. Autonomní orgány Slovenska nevytvářejí uzavřenou soustavu nejvyšších orgánů autonomního útvaru.

5. Orgány místní moci a správy jsou vedeny nejvyššími orgány autonomního útvaru a jsou jim za výkon své činnosti bezprostředně odpovědny. Územní dělení na menší správní jednotky provádí nejvyšší orgán moci autonomního útvaru. Avšak toto rozdělení může podléhat schválení nejvyšším orgánem moci státu.¹⁶⁾

6. Hranici autonomního útvaru vymezuje, určuje a mění nejvyšší orgán státu v dohodě s nejvyšším orgánem moci autonomního útvaru.

7. Autonomní útvar se vyznačuje vlastním plánem hospodářského rozvoje a rozpočtovými právy.¹⁷⁾

8. Autonomní útvar se dále vyznačuje vlastním státním občanstvím.

b) Rysy *administrativní autonomie* lze vymezit takto:

1. Autonomní jednotka je zpravidla charakterisována „řádem o autonomii“, který vypracovává její mocenský orgán v mezích určených státem. Řád o autonomii nabývá platnosti po potvrzení nejvyšším orgánem státu.

2. Orgány autonomní jednotky zaujímají zvláštní postavení mezi místními orgány moci a správy, což bývá přímo ústavně zakotveno.¹⁸⁾

3. Výrazem tohoto zvláštního postavení je, že orgány autonomní jednotky jsou oprávněny k bezprostřednímu styku s ústředními orgány státu a že v mnohých případech jsou jen ony kompetentní rušit nebo pozastavovat rozhodnutí a usnesení orgánů autonomní jednotky.¹⁹⁾

4. Orgány moci autonomní jednotky jsou oprávněny vydávat původní právní normy, pokud jde o věci národní a místní, a těmto potřeb-

¹⁶⁾ Kraje v republice Československé zřizuje a ruší Národní shromáždění. Tím je dáno i vymezení hranic Slovenska a českých krajů. Pokud jde o okresy a nižší správní jednotky, podléhá jejich úprava výhradně slovenským národním orgánům.

¹⁷⁾ Podle Ústavy 9. května neměla Slovenská národní rada rozpočtových práv a neusnášela se na hospodářském plánu rozvoje Slovenska. § 2 ústavního zákona č. 33/1956 Sb. nadal Slovenskou národní radu právy projednávat a schvalovat plán rozvoje národního hospodářství Slovenska a rozpočet Slovenska. Sbor pověřenců je povinen informovat Slovenskou národní radu o všech otázkách socialistické výstavby Slovenska.

¹⁸⁾ Viz ústava RSFSR čl. 73—76 a j., ústava ČLR, část 5, č. 67—72 a j. a ústava Rumunské lidové republiky čl. 18—21.

¹⁹⁾ Není tomu v každém případě. Ústava ČLR zakotvuje, že pouze usnesení orgánů moci autonomní oblasti jsou rušena stálým výborem VSLZ. Pokud jde o orgány nižších autonomních jednotek, ruší nebo mění jejich nařízení orgán vyšší administrativní jednotky, jejíž jsou autonomní okruhy a újezdy součástí.

bám přizpůsobovat i normativní akty vyšší právní síly. Tyto normativní akty však nesmějí odporovat celostátním zákonům a jiným vyšším aktům. Při kolisi lze aplikovat toliko vyšší normativní akty. Jinak se pravomoc orgánů moci autonomní jednotky v normotvorné činnosti neodlišuje od pravomoci administrativní jednotky jí na roveň postavené.

5. Výkonné a nařizovací orgány autonomní jednotky podléhají nejen jejím orgánům moci, nýbrž i vyšším správním orgánům státu především v těch otázkách, kdy uskutečňují úkoly státní správy vůbec.

6. Orgány autonomní jednotky řídí nižší místní orgány státní moci a správy. Nadřízené orgány státní moci a správy vedou místní orgány moci a správy autonomní jednotky, pokud to nepatří přímo do jejich kompetence, pouze prostřednictvím orgánů autonomní jednotky. Územní dělení autonomní jednotky na nižší správní jednotky navrhuje její mocenský orgán a schvaluje mocenský nebo správní orgán státu.

7. Autonomní jednotka se dále vyznačuje soudem druhé (výjimečně toliko první) stolice, který je volen orgánem moci správní autonomie (ve druhém případě přímo lidem), a prokurátorem jmenovaným prokurátorem státu.

8. Autonomní jednotka je nadána rozpočtovými právy.

Obě tyto formy oblastní autonomie plně dokázaly svou životnost v dějinách vývoje Sovětského svazu. V boji o moc proletariátu na jejich území a za upevnění této moci isolovaly vykořisťovatelské špičky národů a národností od pracujících mas. Jejich pomocí se stala sovětská moc blízká všem národům a národnostem Ruska. Byly vytvořeny reálné předpoklady k pevnému svazku autonomních útvarů a jednotek s ústřední mocí.

c) Vedle těchto dvou klasických forem oblastní autonomie existují další *zvláštní formy*, které se postavením ve státě nemohou rovnat politické autonomii. Avšak pravomoc orgánů těchto autonomních útvarů je rozsáhlejší a obsáhlejší než orgánů autonomie správní.

Dějiny první hlavní fáze socialistického státu (jak sovětské, tak lidově demokratické formy) přinesly bohatou rozmanitost forem oblastní autonomie. Tato rozmanitost je podmíněna především různým hospodářským, politickým i kulturním stupněm vývoje toho kterého národa v období zřizování autonomního útvaru. Dále je podmíněna i poměrem třídních sil mezi dělnickou třídou a nacionalistickou kontrarevolucí, průběhem a formami boje mezi nimi.

Všem těmto podmínkám musí být přizpůsobena forma oblastní autonomie tak, aby co nejlépe zajistila svazek dělnické třídy dříve vládnoucího národa s pracujícími dříve potlačovaného národa a přispěla k upevnění diktatury proletariátu. Protože uvedené podmínky jsou v jednotlivých případech různé a vynucují si specifické rysy v ústrojí oblastní autonomie, mluvíme *o zvláštních formách oblastní autonomie*.

Je jasné, že tak, jak postupuje výstavba socialismu, je i postupně odstraňována faktická nerovnost mezi národy. Mizí jeden souhrn podmínek, který si vynucoval zvláštní formu oblastní autonomie. Nadále však zůstávají rozdíly mezi národy ve způsobu života, v životních podmínkách, v řeči, ve formě kultury atd. Ještě dlouhou dobu budou zajiště působit (i po vybudování socialismu v základech) na formu oblastní autonomie i konkrétní zvláštnosti forem přechodu k socialismu. Z toho všeho lze vyvodit závěr, že jsou-li zvláštní formy oblastní autonomie *zákonitě a nutně v přechodném období* od kapitalismu k socialismu, *nejsou vyloučeny* ani pro socialismus.

V.

a) Československá republika je jednotným a nedílným státem dvou rovnoprávných národů, Čechů a Slováků. Budeme-li blíže zkoumat postavení Slovenska v rámci republiky, dojdeme k závěru, že zaujímá ve státě zvláštní postavení. Slovenský národ má vlastní národní orgány a jeho území tvoří zvláštní politicko-administrativní jednotku. Tato územní jednotka je obývána kompaktní většinou slovenského národa odlišujícího se od národa českého svým způsobem života, životními a sociálními podmínkami. Slovensko je hospodářskou jednotkou, která je s to zajistit (za pomoci české dělnické třídy) další ekonomický, politický a kulturní rozvoj slovenského národa. Z uvedeného vyplývá, že Slovensko splňuje všechny podmínky oblastní autonomie (národnostně územní autonomie).

Vykonavatelem zákonodárné pravomoci na území Slovenska v mezích §§ 2 a 3 ústavního zákona č. 33/1956 Sb. je Slovenská národní rada. Orgánem vládním a výkonným pro Slovensko je Sbor pověřenců jmenovaný a odvolávaný Slovenskou národní radou, které také odpovídá za svou činnost (§§ 21 a 23 cit. zákona). Pomocí národních orgánů uskutečňuje slovenský lid správu národních a místních věcí a přizpůsobuje celostátní opatření národním a místním podmín-

kám. Zvláštní postavení Slovenska v rámci republiky vyplývající z Ústavy 9. května a ústavního zákona č. 33/1956 Sb. nenarušuje její jednotu, naopak je předpokladem bratrského soužití Čechů a Slováků v unitárním státě, jehož jednotu posiluje.

Postavení Slovenska v rámci republiky dozrává během výstavby socialismu v republice změn. Výstavba socialismu na Slovensku, růst dělnické třídy Slovenska, prohlubování socialistického demokratického společenského a státního zřízení republiky a upevňování bratrského svazku českého a slovenského národa vytvořily předpoklady k nové ústavní úpravě postavení Slovenska v rámci republiky, která směřuje k posílení pravomoci slovenských národních orgánů a jejich odpovědnosti za výstavbu socialismu na Slovensku. Cílem nové úpravy ústavním zákonem č. 33/1956 Sb. je umožnit další rozvoj iniciativy pracujícího lidu Slovenska, zajistit další rychlý politický a kulturní vývoj slovenského národa, uvolnit zdroje a rezervy slovenského národního hospodářství k výstavbě socialismu a tím vším přispět k dalšímu upevnění bratrských vztahů mezi národy naší republiky. S hlediska státně právního znamená tato úprava *posílení prvků* politické autonomie při *zachování specifických rysů* vyplývajících z konkrétních podmínek naší cesty k socialismu. V důsledku jejich existence zůstává Slovensko *zvláštní formou* oblastní socialistické autonomie (viz rozbor provedený v krátké charakteristice pod čarou) se silnými prvky autonomie politické.

b) Z ostatních lidových demokracií se vyskytuje *oblastní autonomie v Rumunské lidové republice a Čínské lidové republice*.

V Rumunsku byla ústavou z r. 1952 zřízena autonomní jednotka pro oblast obývanou maďarskou národní menšinou — Maďarská autonomní oblast. Maďarská autonomní oblast je tvořena územím, „na kterém žije kompaktní maďarské... obyvatelstvo, a má svou autonomně administrativní správu, volenou obyvatelstvem autonomní oblasti“²⁰⁾. Ústava předvídá vypracování „řádu o autonomii“ orgány Maďarské oblastní autonomie, který podléhá schválení Velkého národního shromáždění Rumunské lidové republiky.²¹⁾ Uvedené ukazuje na *formu správní autonomie*. Tento závěr dále potvrzují čl. 19 a 20, hlava V o místních

²⁰⁾ *Konstitucia i osnovnyje zakonodatěl'nyje akty Rumunskoj Narodnoj Respubliki*; ústava RLR, hlava II, čl. 19; (Moskva 1954).

²¹⁾ Tamtéž, čl. 21.

orgánech státní moci a správy (především čl. 57 a 58) a hlava VI o soudu a prokuratuře.

Čínská lidová republika je jednotným mnohonárodnostním státem. „Národní autonomní oblasti jsou neoddělitelnou částí Čínské lidové republiky.“²²⁾ Praxe čínského mnohonárodnostního státu potvrzuje, že autonomní útvar (jednotka) nepředpokládá federativní zřízení, naopak pokud se vyskytuje, je organickou součástí unitárního (jednoduchého) státu.

V Čínské lidové republice se vyskytují (vedle normálních správních jednotek) autonomní oblasti, autonomní okruhy a autonomní újezdy. Nižšími národnostně územními jednotkami jsou národnostní obvody a národnostní obce.²³⁾ Tyto správní jednotky se však nevyznačují autonomními právy.

Autonomní oblasti, autonomní okruhy a autonomní újezdy a pravomoc jejich orgánů jsou zahrnuty do části 4 hlavy II ústavy ČLR, ve které se pojednává o místních orgánech státní moci a správy. (Dále je jim věnována část 5 hlavy II ústavy.) Jde snad proto o formu správní autonomie? Tomu by nasvědčoval na př. čl. 69 části 5 ústavy, který stanoví, že „samosprávné orgány autonomních oblastí, autonomních okruhů a autonomních újezdů vykonávají funkce místních orgánů určené 4. částí II. hlavy ústavy“. Autonomní práva se především dotýkají možnosti tyto funkce místních orgánů upravit vzhledem k národním a místním potřebám. Jim může být i přizpůsobena forma autonomních orgánů „na základě projevů vůle většiny obyvatelstva té národnosti, která vykonává oblastní autonomii“.²⁴⁾ Vedle toho jsou autonomní jednotky nadány zvláštními právy ve shodě „s vojenským systémem země na místech „právem organisovat“ oddíly veřejné bezpečnosti“.²⁵⁾ Tato stránka věci svědčí o *překročení rámce* formy správní autonomie.

Konečně ústava Čínské lidové republiky zakotvuje *rozdílné postavení jednotlivých autonomních jednotek*. Tak na př. podléhají-li orgány autonomní oblasti nejvyšším orgánům státní moci a správy, není tomu tak již u orgánů autonomních okruhů a újezdů, které podléhají vyšším státním orgánům (orgánům provincie nebo autonomní oblasti). Dále,

²²⁾ Materiály prvního zasedání VSLZ; ústava ČLR čl. 3, *Rudé právo* 1955.

²³⁾ Tamtéž, čl. 53, 56.

²⁴⁾ Tamtéž, čl. 67.

²⁵⁾ Tamtéž, čl. 70.

potvrzuje-li správní rozdělení autonomních oblastí Všečínské shromáždění lidových zástupců, provádí obdobnou činnost, pokud jde o správní rozdělení autonomních okruhů a autonomních újezdů, Státní rada.²⁶⁾ Avšak jde-li o záležitosti národnostní vůbec, rozhoduje o nich Státní rada. Existuje tedy i přímý styk mezi orgány autonomních okruhů a újezdů a nejvyšším orgánem státní správy. Zároveň je u Všečínského shromáždění lidových zástupců zřízena (stálá) komise pro záležitosti národnostní.²⁷⁾

Ačkoli materiály k posouzení problému forem oblastní autonomie v Čínské lidové republice jsou u nás velmi nepatrné, máme za to, že nejde (především pokud se týká autonomní oblasti) o pouhou správní autonomii, nýbrž o *zvláštní formu oblastní autonomie*, která je vynucena specifickými podmínkami řešení národnostní otázky v Číně.

РЕЗЮМЕ

Статья „Социалистическая автономия“ посвящена одному из важнейших принципов формы государственного устройства социалистического многонационального государства — национально-территориальной (областной) автономии.

Автор сначала приводит общее понятие автономии, а потом останавливается специально на понятии социалистической автономии. Он утверждает, что социалистическая областная автономия является самостоятельным осуществлением государственной власти, национальным государственным образованием (национальной административной единицей) в пределах компетенции, установленным при участии представителей национального государственного образования (национальной административной единицы) верховными органами государства. Одновременно автор указывает на то, что в отношении автономного образования речь идет о несuverенной части слитного государства, являющегося реализацией национального суверенитета на автономных началах. Затем автор проводит анализ условий, необходимых для признания автономных прав за тем или другим населением, той или другой частью многонационального государства.

Во второй части автор анализирует преимущества и отрицательные стороны социалистической областной автономии. Он указывает на то, что социалистическая автономия дает возможность подразделения населения по классам, что она является школой интернационализма, что содействует созданию предпосылок для устранения фактического неравенства между народами и для полного развития политической

²⁶⁾ Materiály prvního zasedání VSLZ, čl. 21, odst. 11 a čl. 49, odst. 15.

²⁷⁾ Tamtéž, čl. 34.

силы трудящихся масс прежде угнетаемых народов. Ее большим преимуществом является необыкновенная гибкость, дающая возможность приспособить ее к разным политическим, экономическим и культурным условиям отдельных автономных областей и, таким образом, укрепить союз между рабочим классом господствовавшего прежде народа и крестьянством народа прежде угнетаемого. Всем этим она содействует укреплению единства государства. Для того, чтобы областная автономия могла сохранить эти и другие преимущества, для того, чтобы она стала орудием укрепления власти рабочего класса, пролетариат не должен позволить буржуазии злоупотребить этой революционной формой решения национального вопроса в своих узко эгоистических интересах. Ибо областная автономия — это только форма, положительные или отрицательные стороны которой зависят от ее классового содержания.

В третьей части автор указывает на главные принципы строительства социалистической автономии. Затем следует анализ ее форм. Характеризуя политическую автономию, автор говорит, что она отличается собственной конституцией, замкнутой системой верховных органов власти и управления, правами на планирование и на бюджет и собственным гражданством. Низшие органы власти и управления подчинены верховным органам политической автономии. Территориальные границы политической автономии определяет и изменяет верховный орган власти государства по соглашению с верховным органом власти политической автономии.

Поскольку речь идет об административной автономии, то она, как правило, характеризуется „Положением об автономии“, особым положением органов власти и управления по отношению к остальным органам власти и управления административных единиц, возможностью прямых сношений с верховными органами государства и очень часто прямой подчиненностью этим органам. Далее автор указывает на особенности нормоустанавливающей деятельности органов административной автономии и приводит еще другие, характеризующие ее черты.

Наряду с этими двумя главными формами областной автономии существуют, прежде всего в первом главном фазисе развития социалистического государства, особые формы областной автономии, обусловленные разной ступенью экономического, политического и культурного развития народов, осуществляющих свой национальный суверенитет на автономных началах, и разным ходом процесса установления и укрепления диктатуры пролетариата в том или другом многонациональном государстве.

Заключительная часть статьи посвящена краткой характеристике форм областной автономии в Чехословацкой республике, в Румынской народной республике и в Китайской народной республике.

С чешского перевод С. Захаров

RESÜMEE

Der Artikel „Die sozialistische Autonomie“ ist einem der wichtigsten Grundsätze der Form der Staatsordnung des sozialistischen Nationalitätenstaates — der nationalen Gebietsautonomie, gewidmet.

Der Autor spezifiziert nach Abgrenzung des Begriffes „Autonomie“ die sozialistische Gebietsautonomie. Er führt aus, dass die sozialistische Gebietsautonomie im Rahmen der Kompetenzen, die mit Teilnahme der Vertreter des nationalen Staatsgebildes (der nationalen Verwaltungseinheit) durch die höchsten Organe des Staates festgesetzt sind, eine selbständige Verwirklichung der Staatsmacht durch das nationale Staatsgebilde (durch die nationale Verwaltungseinheit) ist. Gleichzeitig weist er darauf hin, dass es sich im Falle eines autonomen Gebildes um einen nicht souveränen Teil eines Staates, welcher eine Realisation der nationalen Souveränität auf autonomen Prinzipien ist, handelt. Weiter führt er eine Analyse der Bedingungen durch, die zur Zuerkennung der autonomen Rechte einem Teil der Bevölkerung eines Nationalitätenstaates nötig sind.

Im zweiten Teil setzt der Autor die Vor- und Nachteile der sozialistischen Gebietsautonomie auseinander. Er zeigt, dass die sozialistische Autonomie eine Einteilung der Bevölkerung nach Klassen ermöglicht, dass sie eine Schule des Internationalismus ist, und bei der Herausbildung der zur Beseitigung der Ungleichheit zwischen den Völkern nötigen Voraussetzungen und zur vollen Entwicklung der politischen Macht der Werktätigen des früher unterdrückten Volkes beiträgt. Der grosse Vorzug der sozialistischen Autonomie ist die ungewöhnliche Elastizität, welche ermöglicht, sie verschiedenen politischen, wirtschaftlichen und kulturellen Bedingungen der einzelnen Gebietsautonomien anzupassen, und so das Band zwischen der Arbeiterklasse des früher regierenden Volkes und den Arbeitenden des früher unterdrückten Volkes zu festigen. Mit allem diesem, trägt sie zur Stärkung der Einheit des Staates bei. Damit die Gebietsautonomie diese und andere Vorteile nachweisen kann und um ein Instrument der Festigung der Macht der Arbeiterklasse zu werden, darf das Proletariat einen Missbrauch dieser revolutionären Form der Lösung der Nationalitätenfrage durch die Bourgeoisie nicht erlauben. Denn die Gebietsautonomie ist nur eine Form, deren Vor- oder Nachteile vom Klasseninhalt abhängen.

Im dritten Teil des Artikels wird auf die Hauptgrundsätze der Bildung der sozialistischen Autonomie hingewiesen. Dann folgt eine Analyse ihrer Formen. Der Autor charakterisiert die politische Autonomie, die sich durch eigene Verfassung, ein geschlossenes System der höchsten Organe der Macht und der Verwaltung, Planungs- und Budgetrechte und eigene Staatsangehörigkeit auszeichnet. Soweit es sich um untergeordnete Organe der Macht und Verwaltung handelt, sind sie den höchsten Organen der politischen Autonomie unterstellt. Die Gebietsgrenzen der politischen Autonomie bestimmt und ändert, in Vereinbarung mit dem höchsten Machtorgan der politischen Autonomie, das höchste Organ der Staatsmacht.

Soweit es sich um die Verwaltungsautonomie handelt, zeichnet sie sich der Regel nach durch die „Ordnung der Autonomie“, besondere Stellung der Organe der Macht und Verwaltung, die Möglichkeit der direkten Verbindung mit den höchsten Organen des Staates und manchmal auch durch direkte Unterordnung unter diese Organe, aus. Weiter wird auf die besondere normenbildende Tätigkeit der Organe der Verwaltungsautonomie hingewiesen und es werden weitere charakteristische Züge der Verwaltungsautonomie angeführt.

Neben diesen beiden Hauptformen der Gebietsautonomie existieren, vor allem in der ersten Hauptfase der Entwicklung des sozialistischen Staates, besondere Formen der Gebietsautonomie. Diese sind durch verschiedene Stufen der wirtschaftlichen, politischen und kulturellen Entwicklung der Völker, die ihre nationale Souveränität auf autonomen Prinzipien realisieren und durch verschiedenen Verlauf des Prozesses des Sieges und der Festigung der Diktatur des Proletariates im Nationalitätenstaat, bedingt.

Der Schluss des Artikels ist einer kurzen Charakteristik der Formen der Gebietsautonomien in der Tschechoslowakischen Republik, der Rumänischen Volksrepublik und der Chinesischen Volksrepublik gewidmet.

Übersetzt von K. Litsch

Vzhledem k tomu, že v socialistickém státě neexistuje nezaměstnanost, nemůže být ani počítáno s uspokojováním potřeb pracovníků s rezervní armády nezaměstnaných, a stát, aby splnil požadavky jednotlivých odvětví národního hospodářství, musí proto převážně počítat se systematickým zařazováním mládeže do jednotlivých odvětví národního hospodářství jako s hlavním zdrojem rozšířené reprodukce pracovní síly. Děje se to plánovitým nábořem žáků osmiletých pro jednotlivá povolání do učebního poměru a do učebních státních pracovních záloh, rozmištrování absolventů škol a státních pracovních záloh. Při plánování náboru musí státní orgány přihlížet k délce výcvikové doby vzhledem k stupni žádané kvalifikace po uplynutí této doby. Příslušné orgány státu musí proto plánovat i výchovný proces.

Základní směrnice pro organizování správné výchovy dělnického dorostu zůstává Marxova poznámka,¹⁾ že jediným prostředkem k produkci všestranně vyvinutých lidí je spojovat od určitého věku produkční práci s theoretickým vyučováním. „Jestliže tovární zákonodárci jak první skrovný stupeň, těžce vybojovaný na kapitálu, spojuje s tovární

¹⁾ Srov. *Účelnice politické výchovy*, SNPL, 1954, str. 560. Využívá při tom nejrůznějších forem zvyšování kvalifikace zaměstnanců a zařazování mládeže pro povolání.

²⁾ V socialistickém státě nepůsobí již všeobecný zákon kapitalistické akumulace. Srov. tamtéž, str. 149–153.

³⁾ K. Marx: *Kapitál I*, SNPL, 1953, str. 514.

Soweit es sich um die Verwaltungsautonomie handelt, zeichnet sie sich der Regel nach durch die „Ordnung der Autonomie“, besonders Stellung der Organe der Macht und Verwaltung, die Möglichkeit der direkten Verbindung mit den höchsten Organen des Staates und manchmal auch durch die Unterteilung in Organe, die auf die besondere normgebende Funktion der Organe der Verwaltungsautonomie hinweisen und es werden weitere charakteristische Züge der Verwaltungsautonomie angegeben.

Neben diesen beiden Hauptformen der Gebietsautonomie existieren vor allem in der ersten Phase der Entwicklung des sozialistischen Staates besondere Formen der Gebietsautonomie, diese sind durch verschiedene Stufen der wirtschaftlichen, politischen und kulturellen Entwicklung der Völker, die ihre nationale Souveränität auf autonomen Prinzipien realisieren und durch verschiedene Verläufe des Prozesses des Aufbaus der Revolution des Proletariats im Nationalitätengebiet bedingt.

Der Kern des Artikels ist eine kurze Charakteristik der Formen der Gebietsautonomie in der Tschechoslowakischen Republik, der Rumänischen Volksrepublik und der Chinesischen Volksrepublik.

Im zweiten Teil des Artikels wird die Frage der Verwirklichung der Gebietsautonomie nach Klassen ermöglicht, was eine Schule des Internationalismus ist, und bei der Herausbildung der zur Beseitigung der Ungleichheit zwischen den Völkern nötigen Voraussetzungen und zur vollen Entwicklung der politischen Macht der Werktätigen des früher unterdrückten Volkes beiträgt. Der große Vorzug der sozialistischen Autonomie ist die ungewöhnliche Elastizität, welche ermöglicht, sie verschiedenen politischen, wirtschaftlichen und kulturellen Bedingungen der einzelnen Gebietsautonomien anzupassen und so das Band zwischen der Arbeiterklasse des früher regierten Volkes und den Arbeitern des früher unterdrückten Volkes zu festigen. Mit allem diesem trägt sie zur Stärkung der Einheit des Staates bei. Damit die Gebietsautonomie diese und andere Vorteile nachweisen kann und um ein Instrument der Festigung der Macht der Arbeiterklasse zu werden, darf das Proletariat einen Missbrauch dieser revolutionären Form der Lösung der Nationalitätenfrage durch die Bourgeoisie nicht erlauben. Denn die Gebietsautonomie ist nur eine Form, deren Vor- oder Nachteil vom Klasseninhalt abhängen.

Im dritten Teil des Artikels wird auf die Hauptgrundsätze der Bildung der sozialistischen Autonomie hingewiesen. Dann folgt eine Analyse ihrer Formen. Der Autor charakterisiert die politische Autonomie, die sich durch eigene Verfassung, ein geschlossenes System der höchsten Organe der Macht und der Verwaltung, Planungs- und Budgetrechte und eigene Staatsangehörigkeit auszeichnet. Soweit es sich um eine geordnete Organe der Macht und Verwaltung handelt, sind sie den höchsten Organen der politischen Autonomie unterstellt. Die Gebietsgrenzen der politischen Autonomie bestimmt und ändert in Vereinbarung mit dem höchsten Machtorgan der politischen Autonomie, das höchste Organ der Staatsmacht.

PRÁVNÍ OTÁZKY UČEBNÍHO POMĚRU

ПРАВОВЫЕ ВОПРОСЫ УЧЕНИЧЕСКОГО ОТНОШЕНИЯ

DIE RECHTSFRAGEN DES LEHRVERHÄLTNISSES

IGOR TOMEŠ

Mohutný rozvoj naší výroby, jak jej předvídá druhá pětiletka, se neobejde bez plánovitého systematického přílivu dalších pracovních sil do všech odvětví průmyslu, zemědělství, dopravy a ostatních oborů národního hospodářství. Aby byly dodržovány žádané proporce mezi zaměstnaností v jednotlivých výrobních odvětvích, musí socialistický stát plánovitě zajišťovat rozšířenou reprodukci kvalifikované pracovní síly.¹⁾ Vzhledem k tomu, že v socialistickém státě neexistuje nezaměstnanost,²⁾ nemůže být ani počítáno s uspokojováním potřeb pracovních sil z rezervní armády nezaměstnaných, a stát, aby splnil požadavky jednotlivých odvětví národního hospodářství, musí proto převážně počítat se systematickým zařazováním mládeže do jednotlivých odvětví národního hospodářství jako s hlavním zdrojem rozšířené reprodukce pracovní síly. Děje se to plánovitým nábořem žáků osmiletých pro jednotlivá povolání do učebního poměru a do učilišť státních pracovních záloh, rozmisťováním absolventů škol a státních pracovních záloh. Při plánování náboru musí státní orgány přihlížet k délce výcvikové doby vzhledem k stupni žádané kvalifikace po uplynutí této doby. Příslušné orgány státu musí proto plánovat i výchovný proces.

Základní směrnicí pro organisování správné výchovy dělnického dorostu zůstává Marxova poznámka,³⁾ že jediným prostředkem k produkci všestranně vyvinutých lidí je spojovat od určitého věku produktivní práci s theoretickým vyučováním. „Jestliže tovární zákonodárství jak první skrovný ústupek, těžce vybojovaný na kapitálu, spojuje s tovární

¹⁾ Srov. *Učebnice politické ekonomie*, SNPL 1954, str. 560. Využívá při tom nejrůznějších forem zvyšování kvalifikace zaměstnanců a zaškolování mládeže pro povolání.

²⁾ V socialistickém státě nepůsobí již všeobecný zákon kapitalistické akumulace. Srov. tamtéž, str. 149—153.

³⁾ K. Marx: *Kapitál I*, SNPL 1953, str. 514.

práci (dětí) jen základní vyučování, není pochyb o tom, že nevyhnutelné dobytí politické moci dělnickou třídou vydobude náležité místo v dělnických školách také theoretickému i praktickému technologickému vyučování. Není rovněž pochyb o tom, že kapitalistická forma výroby a jí odpovídající ekonomické poměry dělníků jsou v naprostém rozporu s takovými převratnými fermenty a jejich cílem — zrušení staré dělby práce.“⁴⁾

Marx velmi ostře kritizuje výchovu proletářské mládeže své doby a odhaluje skutečnost, že obrovská část dětí „zaměstnaných v moderních továrnách a manufakturách, přikovaných od nejútlejšího věku k nejelementárnějším manipulacím, je po léta vykořisťována, aniž má možnost naučit se nějaké práci, ke které by se jich mohlo použít třeba jen v téže manufaktuře nebo továrně“.⁵⁾

Není to jen jev snad typický pro Anglii XIX. století.

S rozvojem kapitalismu, zejména s růstem průmyslové techniky zvyšuje buržoa požadavky na odbornost svých dělníků, avšak celkový potřebný počet kvalifikovaných pracovních sil klesá, neboť zavádění strojů umožňuje rozšiřovat počet nekvalifikovaných dělníků, kteří po velmi krátkém zaškolení provádějí úzce specialisované pracovní úkony. Mnoho kvalifikovaných dělníků je tak vytlačováno z továren a vrací se zpět do výroby jen na nekvalifikované práce. Kapitalistická společnost pro dostatek pracovních sil na trhu⁶⁾ ztrácí zájem o výchovu proletářského dorostu a považuje ve většině případů výchovu za soukromou záležitost smluvních stran.⁷⁾

V českých zemích byla odborná výchova dělnického dorostu prováděna v učebním poměru. Tato instituce byla známa již středověkým cechům. S rozvojem kapitalismu byla přizpůsobena novým hospodářským potřebám a rámcově upravena živnostenským řádem, vydaným císařským patentem č. 227/1859 ř. z., který definitivně skoncoval se soustavou středověkých feudálních cechů. Živnostenský řád v § 73 zahrnul pod pojem pomocných pracovníků v živnosti vedle tovaryšů a továrních dělní-

⁴⁾ K. Marx, *Kapitál I*, SNPL 1953, str. 518.

⁵⁾ Tamtéž, str. 511.

⁶⁾ Na trhu práce nacházejí kapitalisté vždy dostatek dělníků v řadách průmyslové rezervní armády a zbídačených rolníků tvořících agrární přelidnění. Srov. *Učebnice politické ekonomie I*, SNPL 1954, str. 146—149.

⁷⁾ Srov. Kotek : *Příručka pracovního práva*, Praha 1932, str. 120—121.

ků i učně, které tím zařadil do kategorie „všech osob pracovních, které při živnostenských podnicích jsou v pravidelném zaměstnání, bez rozdílu věku, pohlaví...“.

Učeň byl v řádném pracovním poměru. Tato skutečnost je vyslovena v § 97 živnostenského řádu: „Za učně pokládá se, kdo k majiteli živnosti vstoupí do zaměstnání, aby se živnosti prakticky naučil, bez rozdílu, zda učební bylo ujednáno nebo ne, a zda-li za práci platí se mzda nebo ne.“ Konečně to vyplývá i z § 99b odst. 1, kterým „se ukládá, že se musí podle jeho (rozuměj učebního pána) pokynů zaměstnávat v živnosti“. Učební poměr v kapitalistickém Československu byl tedy druhem námezdního služebního (pracovního) poměru, resp. pracovní poměr se také zakládal učební smlouvou. Přesto nelze opominout některé modifikace učebního poměru způsobené účelem tohoto vztahu a věkem učně (mladistvého), které jej odlišovaly v podrobnostech od normálního pracovního poměru zaměstnaneckého.

Právní úprava učebního poměru byla toliko rámcová, to je jeho podmínky a stanovení práv a povinností bylo ponecháno smluvním stranám, což při nerovném hospodářském postavení stran umožňovalo učebnímu pánovi všestranně zneužívat a vydírat učně. Byly jim ukládány různé práce, velmi často nesouvisící s jejich výcvikem. Zpravidla nedostávali žádnou odměnu za práci a naopak rodiče museli často platit učebnímu pánovi za přijetí učně a za vyučenou.⁸⁾ Učební doba byla sice zásadně stanovena maximální délkou 4 let, ale zákonodárce poskytoval řadu výjimek, takže se toto ustanovení stalo často ilusorním.⁹⁾ Celá úprava tedy vyhovovala vykořisťovatelským snahám podnikatelů a velmi málo brala ohled na zájmy učedníků.¹⁰⁾

Úprava, provedená živnostenským řádem, trvala u nás sice až do roku 1950, ale některé změny uskutečněné vyhláškami vydanými po roce 1945 odstranily sociální diskriminaci a nehorázné vykořisťování učňů, pokud nebylo odstraněno již znárodněním.

⁸⁾ Srov. *Zprávy o úřední činnosti živnostenských inspektorů z let 1930, 1932, 1934.*

⁹⁾ Tak na př. srov. §§ 99 a) a 99 b) *Živn. řádu* nebo rozhodnutí cit. v knize Kotek: *Příručka pracovního práva*, Kompas 1932, str. 129.

¹⁰⁾ Tak na př. stolařský mistr přijal do domu sirotka, zaměstnával ho 3 roky v živnosti a teprve potom ho přihlásil jako učně na učební dobu 4 let (*Zprávy* 1934, str. 56).

Proces podstatných změn ve výchově pracující mládeže v lidově demokratickém Československu byl zahájen vydáním zákona č. 96/1950 Sb. o pracujícím dorostu, kterým byla veškerá výchova soustředěna do středisek pracujícího dorostu řízených ústředím pracujícího dorostu a přimknuta k podnikům socialistického sektoru. Tato úprava se však ukázala nevhodnou a přechodnou, neboť centralisace veškeré výchovy dělnického dorostu byla předčasná a hospodářské a kádrové možnosti státu byly přeceněny.¹¹⁾ Theoretické vyučování bylo mnohdy odtrženo od výroby a výrobní výcvik se dostatečně neopíral o theoretické poznatky, což bylo způsobeno tím, že správa základních odborných škol¹²⁾ zůstala v působnosti ministerstva školství. Nebyly ani vyjasněny vztahy mezi ústředím pracujícího dorostu a hospodářskými ministerstvy při řízení výchovy dorostu, což se zejména projevilo při plánování a řízení výchovy dorostu.

Na základě zkušeností získaných u nás a v Sovětském svazu¹³⁾ bylo zahájeno budování nové soustavy výchovy dělnického dorostu podle zásady, že je třeba věnovat zvýšenou pozornost rozhodujícím oborům při výstavbě socialismu, zvýšit zainteresovanost socialistických podniků a organizací na výchově a využít jejich prostředků a kádrů.

Proto byla tato úprava nahrazena dvojím systémem odborné výchovy dělnické mládeže, a to jednak centralisovaným výcvikem kádrů pro nejdůležitější odvětví národního hospodářství v učilištích státních pracovních záloh, řízených přímo orgány státní správy, jednak decentralisovaným výcvikem pro ostatní odvětví národního hospodářství v učebním poměru v závodních učňovských školách podléhajících přímo podnikům a v pracovním poměru v závodě.

¹¹⁾ Srov. důvodovou zprávu k vlád. nař. č. 19/1954 Sb.

¹²⁾ Střediska pracujícího dorostu se skládala ze základní odborné školy, učňovské dílny a internátu.

¹³⁾ V Sovětském svazu se výchova pracujícího dorostu provádí:

1. v závodních školách a učilištích státních pracovních záloh,
2. v učňovských školách
3. individuálním a skupinovým výcvikem v závodech a absolvováním školení technického minima. Kromě těchto forem získání kvalifikace zná sovětské právo ještě formy zvyšování kvalifikace zaměstnanců ve stachanovských školách, výrobně technických kurzech atd.

Žáci osmileték podávají v náborovém řízení prováděném národními výbory přihlášky do učilišť státních pracovních záloh. Jsou-li přijati, vstupují do žákovského poměru k učilišti, které je školním zařízením ve smyslu § 5, odst. 3 zákona 31/53 Sb, podléhajícím bezprostředně orgánům ministerstva pracovních sil. Učiliště jsou zřizována u podniků státního socialistického sektoru. Aby bylo žákům umožněno získávat pracovní návyky ve výrobě, uzavírají učiliště s podniky smlouvy o převedení některých plánovaných úkolů podniku na učiliště SPZ. Odměnu žáků za vykonanou práci ve výrobě odvádí podnik učilišti, které ji vyplácí žákům podle platných předpisů.

Z toho plyne a v praxi o tom není ani sporu, že u žáka státních pracovních záloh nevzniká přímý poměr k podniku a že jeho poměr k učilišti není poměrem pracovním, nýbrž žákovským. Tímto základním rysem se liší tento poměr od vztahu učně k podniku a učňovské škole, a to je také důvodem, proč se poměry žáků státních pracovních záloh vymykají pracovnímu právu a proč o nich v této práci nebude pojednáno.

Sporný není ani vztah vznikající při školení v pracovním poměru v podniku. Zde vzniká pracovní poměr zaměstnanecký nepodstatně modifikovaný vlád. nař. 19/1954 Sb. a vyhláškou č. 124/1954 Ú. l., pokud to vyžaduje zájem mladého dělníka.

Problematickou však zůstává povaha učebního poměru v současné etapě budování socialismu. Jde v podstatě o to, zda učňovský poměr je druhem pracovního poměru nebo zda je to jen poměr žákovský. Srovnáme jej s poměrem žáků učilišť SPZ.

Zatím co učiliště SPZ jsou podřízena orgánům státní správy a svůj vztah k podnikům upravují systémem smluv (vl. nař. č. 111/1951 Sb.),

Hlava 12 *Kodexu práce RSFSR* o učebním poměru je zařazena mezi hlavy upravující poměr pracujících (úředníků a dělníků). „To vyjadřuje obecnou zásadu KZoP o tom, že učni, kteří prodělávají výrobní výcvik ve školách nebo přímo v závodech, jsou zaměstnanci toho závodu, při kterém je organizováno učiliště nebo ve kterém se provádí individuální nebo skupinový výcvik. Tato zásada byla prohloubena v následujících normách. Bylo na př. ustanoveno, že učni podléhají sociálnímu pojištění, že se na ně vztahuje dozor inspekce práce atd. Naproti tomu frekventanti SPZ (FZO) jsou žáky jejich učilišť a nejsou zaměstnanci jakéhokoli závodu. Proto se pracovní zákonodárství na ně nevztahuje. Ovšem v době praktického výcviku vztahují se na ně speciální normy o ochraně při práci.“ (Alexandrov, Karinskij, Astrachan: *Zakonodatel'stvo o trude*, Moskva 1954.)

jsou učňovské školy sice zřizovány hospodářskými ministerstvy (§ 3 vl. nař. č. 19/1954 Sb.), ale jako instituce přímo a bezprostředně spravované podnikem.¹⁴⁾ Učitelé v učilištích jsou státními zaměstnanci, zatím co personál učňovských škol tvoří zaměstnanci podniku. Učitelé bývalých základních odborných škol přešli do služeb podniku.

Zatím co se žáci v náborovém řízení přihlašují do učiliště státních pracovních záloh a jsou-li přijati, vstupují do žákovského (administrativně právního) poměru k instituci státní správy, uzavírají učni smlouvy s podnikem, které jsou předpokladem jejich účasti na výcviku v učňovských školách.

Uzavřením učební smlouvy vzniká tedy právní poměr učně k podniku, a protože učňovská škola je institucí spravovanou podnikem, je vztah mezi učňovskou školou a učněm nadále vztahem učně k podniku. Ředitel školy zastupuje tu ředitele podniku. Tato skutečnost je zdůrazněna i tím, že závěrečné zkoušky provádí nikoli škola, ale podnik, který také vydává výuční list nebo potvrzení o učební době, jestliže učeň zkoušku nesloží. Na věci se nic nemění ani v případě, kdy podnik nemá vlastní učňovskou školu, neboť zde podnik deleguje svá práva a povinnosti (§ 4 vyhl. 124/1954 Ú. l.) na podnik, který učňovskou školu spravuje, aniž by tím zanikal právní poměr učně k původnímu podniku. V tomto případě je naopak jeho právní poměr k podniku s učňovskou školou odvozen z původního právního poměru založeného učební smlouvou. Při cyklickém způsobu vyučování v některých skupinách učňovských škol, kdy učeň stráví jen několik měsíců v roce v učňovské škole a po zbývajících část roku pracuje v podniku, trvá tato delegace jen po dobu výcviku v učňovské škole.

Zbývá nám ještě provést srovnání se zaměstnaneckým pracovním poměrem. Jako dělník v pracovním poměru, tak i učeň v učební smlouvě vstupuje přímo do procesu výroby. Avšak liší se účel tohoto zapojení. Zatím co v pracovním poměru dává pracující k dispozici svou pracovní sílu, aby se podle směrnic podniku účastnil plnění národohospodářského

¹⁴⁾ V některých oborech, zejména místního hospodářství a zemědělství, jsou školy přímo podřízeny ústředním úřadům a místním orgánům státní správy. V těchto případech podnik uzavírá učební smlouvu s učněm, ale svá práva deleguje po dobu nezbytně nutnou na příslušnou učňovskou školu obdobně jako v případě, kdy jiný podnik spravuje učební školu.

plánu, vstupuje učeň do výrobního procesu,¹⁵⁾ aby se vyškolil pro budoucí povolání. Účast učeň v pracovním procesu je tedy pouze prostředkem k dosažení určité kvalifikace. Proto učeň sice také pracuje podle dispozic podniku¹⁶⁾ resp. jeho instituce — učňovské školy, ale tato volnost dispozice je omezena povinností podniku zaměstnávat učeň pouze pracemi, které jsou přiměřené jeho věku a duševním a fyzickým schopnostem, a které jsou v souladu s osnovami výcviku, vydanými příslušným ministerstvem.

Učební poměr je tedy zvláštním druhem zaměstnaneckého pracovního poměru uzavíraného učební smlouvou mezi podnikem a učněm, jehož cílem je vychovat a vyškolen kvalifikovaného dělníka přímo v procesu výroby.

Liší se od žákovského poměru ve SPZ tím, že učební poměr je smluvní, učeň vstupuje do stavu podniku a o jeho výchovu pečuje podnik, kdežto ve SPZ jsou žáci v administrativně právním vztahu k učilišti jako instituci státní a nevstupují přímo do žádných smluvních poměrů k podniku, nýbrž jsou do výrobní praxe zařazováni jen na základě smluvních vztahů mezi učilištěm a podnikem.

Obsahem učební poměru jsou práva a povinnosti stran, vymezené v citované vyhlášce.¹⁷⁾ Učeň se zavazuje zejména ve stanovené době (učební době) osvojovat si znalosti a dovednosti potřebné k výkonu povolání, dodržovat pracovní kázeň, šetřit socialistické vlastnictví a po uplynutí učební doby podrobit se učňovské zkoušce. Podnik se zejména zavazuje poskytovat bezplatně učni odborné technické a všeobecné vzdělání, důsledně dodržovat předpisy o bezpečnosti a ochraně zdraví při práci, zaměstnávat učeň pouze pracemi, které přímo souvisí s povoláním, pro které se připravuje, poskytovat učni odměnu za práci a hmotné zabezpečení po dobu výcviku a dodržovat předpisy o zaměstnávání učňů a mladistvých (srov. §§ 3 a 5 cit. vyhl.). Tyto povinnosti může vykonávat jménem podniku učňovská škola. Nemění nic na tom ani skutečnost, že ne každý podnik má učňovskou školu (viz delegace práv a povinností — § 4 cit. vyhlášky).

Povinností rodičů k učni podle zákona o právu rodinném je dbát, aby učeň plnil řádně své povinnosti vůči podniku, a vyživovací povinnost rodi-

¹⁵⁾ Ve výrobním procesu se také účastní přímo na plnění úkolů státního národohospodářského plánu, tyto úkoly jsou však přizpůsobeny učebním osnovám.

¹⁶⁾ Žák SPZ pracuje podle dispozic učiliště SPZ.

¹⁷⁾ Povinnosti a práva jsou též obsažena v tištěném formuláři učební smlouvy (tisk. SPN-Kn 01-3914-55).

čů podle ustanovení §§ 35, 39, resp. §§ 70 a 72 zák. o právu rodinném trvají i po dobu, po kterou převezme podnik smlouvou nebo podle zvláštních předpisů hmotné zabezpečení učně. Povinnost výživy zaniká teprve, dosáhne-li učeň schopnosti samostatně se živit (po složení učňovské zkoušky nebo po uplynutí učební doby) nebo jsou-li splněny jiné podmínky zániku vyživovací povinnosti podle zákona č. 265/1949 Sb. o právu rodinném.¹⁸⁾

Protože učební poměr je zvláštním druhem zaměstnaneckého pracovního poměru, vztahují se na něj obecná ustanovení upravující pracovní poměr, pokud není učební poměr upraven zvláštními předpisy. Tato skutečnost je zdůrazněna v řadě předpisů jako na př. § 1 zák. č. 67/1951 Sb. nebo § 15 zákona č. 3/1954 Sb., § 2 odst. 1 zákona č. 64/1950 Sb. atd., které podrobuji učební poměr režimu zaměstnanec-kého pracovního poměru.

V dalším výkladu se budu zabývat některými otázkami zvláštní právní úpravy učebního poměru.

II.

VZNIK UČEBNÍHO POMĚRU

Do učebního poměru vstupují mladí lidé, kteří nehodlají po ukončení povinné školní docházky pokračovat ve studiu ve výběrových postupných ročnících jedenáctileté střední školy nebo na výběrových školách, ani se neškolí v učilištích státních pracovních záloh, a pokud nevstupují do zaměstnání (§ 4 vl. nař. 19/1954 Sb.) s výjimkou mládeže vyžadující zvláštní péči (§ 10 cit. nař.).

Nábor učňů se provádí z řad žáků, kteří absolvovali osmiletou střední školu. Organisují a provádí jej přímo podniky samy. Národním výborům je uloženo pouze jim v této činnosti pomáhat. V tom je rozdíl od náboru žáků do učilišť SPZ, který provádějí národní výbory (a nikoli podniky) za pomoci oblastních správ SPZ.

Příhlášku do učebního poměru podává učeň u příslušného ONV.¹⁹⁾ Rozhoduje o ní odbor pracovních sil v dohodě s podnikem. Toto rozhodnutí má charakter souhlasu tohoto odboru s uzavřením učební smlouvy ve smyslu § 13 dekr. č. 88/1945 Sb.

¹⁸⁾ K tomu srov. *Učebnice občanského práva*, II. vyd., díl III, str. 193.

¹⁹⁾ Sb. oběž. pro KNV poř. č. 91/1954. - Nábor žáků do učilišť SPZ a dorostu do učebních a pracovních míst. Pokyny min. lehkého prům. ze dne 2. IV. 1955.

Je-li přihláška schválena odborem pracovních sil rady ONV, uzavírá budoucí učeň učební smlouvu s podnikem. Učební poměr vzniká dnem, který strany při uzavření učební smlouvy smluvily. Tímto dnem je také zahájen běh učební doby. Učební dobu stanoví příslušná ministerstva pro jednotlivé obory povolání a její délka je pro strany závazná. Dnem uzavření smlouvy vzniká však povinnost podniku v určený den učně přijmout a povinnost žáka ve stanovený den nastoupit do podniku.

K platnosti učební smlouvy se vyžaduje: 1. způsobilost subjektů, 2. souhlas ONV a náležitost formy a 3. náležitost obsahu smlouvy.

1. Způsobilost subjektu. Smlouvu může uzavřít na jedné straně podnik socialistického sektoru (státní i družstevní) v rámci plánu pracovních sil. Fysická osoba může uzavírat s učněm učební smlouvu jen výjimečně za podmínek stanovených ve zvláštních předpisech. Na druhé straně uzavírá smlouvu s přivolením zákonného zástupce učeň, který dosáhl 15 let a ukončil povinnou školní docházku. Jménem učně, který nedosáhl ještě 15 let věku, jedná zákonný zástupce (§ 20 vyhl. ÚRO č. 124/1954 Ú. 1.). Odchylna od § 12 o. z. je odůvodněna tím, že jde o závažnou volbu povolání, která má pro mladistvého občana význam přesahující rámec obvyklého pracovního poměru. Proto se zajišťuje spolurozhodování rodičů, kteří lépe znají sklony a nadání žáka.

Speciální náležitosti, zejména zdravotní, prospěchové atd., předepisují jednotlivé statuty učňovských škol, příkazy ministrů a jiné nižší normy. Mají povahu obligatorních směrnic, zavazujících pouze příslušné orgány státní správy a podniky. Nejsou-li tyto náležitosti splněny, nepůsobí neplatnost učební smlouvy, ale může to být důvodem k výpovědi dané podnikem podle § 7 cit. vyhl. Tím není dotčena odpovědnost vedoucích podniků za jejich nedodržení.

2. Souhlas odboru pracovních sil rady ONV. Režim souhlasu ONV se řídí ustanoveními §§ 13—17 dekretu 88/1945 Sb. V případě, že odbor pracovních sil rady ONV nedá souhlas, stává se učební smlouva neplatnou. Nedbání této skutečnosti by vedlo k porušování plánovaných proporcí a neplnění úkolů uložených státním plánem rozvoje v oblasti pracovních sil. Dále se vyžaduje projednání závodním výborem ve smyslu § 22 dekr. 104/1945 Sb., po případě § 27 zák. č. 51/1955 Sb.

Forma smlouvy. § 2 cit. vyhlášky v odst. 1 konstatuje, že učební smlouva se sjednává písemně. Písemná forma je obligatorní a její nedostatek zakládá nárok stran domáhat se písemného uzavření smlouvy žalobou.

Ovšem nedostatek písemné formy nepůsobí neplatnost učebního poměru.²⁰⁾ Stát má zájem na písemném uzavírání učebních smluv, aby byla zabezpečena možnost společenské kontroly, a proto bude všemožně vyžadovat písemnou formu. Stát má však současně zájem na výchově mladých dělníků v době co nejkratší, pokud to kvalita výcviku dovoluje, a nemůže proto připustit možnost, aby učeň, kterému již zbývá k dosažení kvalifikace jen složení zkoušky, nebyl k ní připuštěn jen proto, že opomenul uzavřít písemnou smlouvu. Tento názor lze vyvodit i z gramatického výkladu ustanovení § 2 odst. 1 vyhl., kde se pouze konstatuje, že se „učební poměr sjednává písemnou učební smlouvou mezi podnikem a učněm“ (srov. odst. 2 — musí obsahovat... nebo § 20 odst. 2 — výpověď učebního poměru a jeho zrušení bez výpovědi... vyžaduje písemné formy), což není kategorické a nevylučuje učební poměr sjednaný ústní dohodou o předepsaném obsahu. Kromě toho uvedené ustanovení neobsahuje žádnou sankci neplatnosti.

Konečně i skutečnost, že za určitých podmínek lze povolit pracujícím složit učňovskou zkoušku bez absolvování učební doby, vyjadřuje zájem zákonodárce na zvyšování kvalifikace, tedy hovoří proti tomu, že by nedostatek písemné formy působil neplatnost učebního poměru.²¹⁾

3. Náležitosti obsahu smlouvy. Učební smlouva musí obsahovat bližší určení stran, povolání, pro které se má učeň připravovat, délku učební doby a její začátek, datum uzavření a případně i podpis.²²⁾ Pokud jde o určení povolání a délku učební doby, jsou strany vázány seznamem povolání vyhlášeným v Úředním listě.

Vyhláška č. 124/1954 Ú. l. stanoví dále, že smlouva musí obsahovat práva a povinnosti stran ve smyslu §§ 3 a 5 cit. vyhl., ustanovení o hmotném zabezpečování a odměňování. Pokud jde o práva a povinnosti stran a o hmotné zabezpečení a odměňování, domnívám se, že nedostatek jich nečiní smlouvu neplatnou, neboť pokud by se strany nezavázaly smlouvou, jsou zavázány cit. vyhláškou, tedy přímo ex lege. Strany nemohou

²⁰⁾ Je to názor katedry občanského práva práva pražské právnické fakulty: „Pokud není neplatnost výslovně uvedena jako důsledek nedodržení formy, nepůjde o neplatnost vzniklého poměru, nýbrž o nedostatek formální náležitosti, který nepůsobí neplatnost“ (zápis ze schůze katedry ze dne 4. října 1955).

²¹⁾ Viz. výklad o náležitosti formy.

²²⁾ Upraveno nař. č. 19/54 Sb. a vyhl. 1249/1954 Ú. l. a prováděcími směrnici jednotlivých ministerstev.

smluvní cestou vyloučit některou z minimálních povinností nebo omezit některé z práv stanovených cit. vyhl. Mohou si smluvit jen další práva a povinnosti. Takovou úmluvu však nejsou strany povinny uzavřít. Proto myslím, že by bylo formalismem prohlašovat učební smlouvu, která neobsahuje tato ustanovení, za neplatnou.

III.

OBSAH UČEBNÍHO POMĚRU

Obsahem učebního poměru jsou práva a povinnosti stran, zejména povinnost podniku učně vyučit, po dobu učebního poměru jej hmotně zabezpečit a vyplácet mu odměnu za vykonanou práci; naproti tomu je učeň povinen vyučit se povolání, pro které se školí, a dodržovat pracovní kázeň. Dále se zmíním jen o některých právech a povinnostech:

1. Povinností podniku je učně po dobu učebního poměru hmotně zabezpečit a vyplácet mu odměnu za vykonanou práci²³⁾. Tu je třeba rozlišovat dva základní závazky podniku:

A. hmotně zabezpečit učně počas učební doby,

B. odměňovat učně za vykonanou práci.

A. Pokud jde o hmotné zabezpečení, rozeznáváme podle §§ 2 a 4 vyhl. č. 9/1954 Ú. l. tyto nároky učňů:

a) Podnik je povinen poskytnout všem učňům bez rozdílu bezplatně stravu. Není však povinen poskytovat náhradu za nespotřebovanou stravu. Jen v odůvodněných případech může být rodičům poskytnut příspěvek do výše pořizovací ceny jako náhrada za stravu, kterou učeň neobdržel.

b) Učně, kteří nebydlí u rodičů, musí závodní učňovská škola bezplatně ubytovat ve svém zařízení nebo jim na svůj náklad zajistit ubytování mimo ně a hradit jim denní dojíždění do ZUŠ. Povinnost hradit denní dojíždění nemá ZUŠ vůči učňům, bydlícím u rodičů, neboť tento závazek je pouze spjat s povinností na náklad podniku ubytovat učně, pro kterého není místa v zařízení ZUŠ, mimo toto zařízení.

c) § 4 cit. vyhl. vyslovuje zásadu poskytovat učni, který podle učebních programů nemůže vůbec konat produktivní práci nebo ji může konat jen v omezeném rozsahu, měsíční příspěvek. Ze znění tohoto ustanovení vyplývá, že je pamatováno i na případy, kdy za určitých podmínek, sta-

novených příslušnými ústředními úřady nebo orgány, může být příspěvek snížen nebo zcela odejmut.

B. Učni, zapojenému do produktivní práce, poskytuje podnik odměnu ve výši procentuálního podílu na výdělku, kterého by dosáhl při téže práci dospělý zaměstnanec při stejném plnění výkonové normy v úkolové mzdě nebo za stejné množství a jakost práce v časové mzdě. Tento podíl stanoví příslušná ministerstva. Učni se však nevyplácí celá takto určená částka, nýbrž pouze odměna ve výši měsíčního příspěvku s přírůžkou podle § 8, odst. 1 cit. vyhl. a poloviny zbytku. Druhá polovina se ukládá na vkladní knížku, která se učni odevzdává při skončení učebního poměru.

Skutečnost, že učeň nedostává celou mzdu dospělého dělníka, nýbrž pouze její procentuálně stanovenou část jako odměnu, není v rozporu s § 27 ústavy. Učeň takto alespoň částečně splácí společnosti značné náklady, věnované na jeho výchovu a výuku.

2. Vstupuje-li učeň do učebního poměru v podniku, zavazuje se pracovat podle disposic učebního podniku, resp. závodní učňovské školy, ve shodě s osnovami výcviku a získat po uplynutí smluvené doby žádanou kvalifikaci úspěšným vykonáním učňovských zkoušek. Po tuto (t. j. učební) dobu podléhá pracovní kázní a odpovídá za její hrubé porušování zejména:

a) Zamešká-li bez důležité příčiny výcvik, je povinen nahradit za každou svévolně zameškanou hodinu pracovní doby částku, rovnající se $\frac{1}{200}$ měsíčních nákladů na jeho ubytování a stravu.

b) Jestliže odměna za práci je vinou učně nižší než měsíční příspěvek podle § 4 vyhlášky, smí být učni poskytnuta jen odměna za práci a ne měsíční příspěvek.

c) Při svévolném opuštění ZUŠ nebo při vyloučení se použije peněz uložených na vkladní knížce k částečné úhradě nákladů spojených s výchovou učně. (Někde se ještě uplatňuje stará vyhláška č. 543/1945 Ú. l. jako na př. v místním hospodářství nebo u výrobních družstev.)

Kromě těchto nejhrubších provinění odpovídá učeň kázeňsky za porušování statutu školy a pravidel chování stanovených jednotlivými hospodářskými ministerstvy.²³⁾

²³⁾ Na př. statut min. lehkého průmyslu v čl. 6 stanoví kárné tresty napomenut učně před učebně výrobní skupinou, důtka ředitele školy, upozornění ředitele školy o možnosti vyloučení ze školy a vyloučení ze ZUŠ. Vyloučení provádí ředitel školy se souhlasem ředitele podniku.

Způsobí-li učen úmyslně nebo hrubou nedbalostí škodu na provozních nebo výrobních zařízeních,²⁴⁾ odpovídá stejně jako zaměstnanec podle vládního usnesení ze dne 4. května 1954 o uplatňování náhrad za škody, způsobené zaměstnanci. Škodu učněm nezaviněnou hradí podnik.

IV.

ZMĚNY V SUBJEKTECH A OBSAHU UČEBNÍHO POMĚRU

Ke změnám v obsahu učebního poměru může dojít buď dohodou stran nebo úředním opatřením (per analogiam § 251 o. z.) a mohou být provedeny jen v mezích platných předpisů. Nemohou se proto dotýkat samé podstaty učebního poměru, neboť platné právní předpisy velmi podrobně stanoví základní práva a povinnosti stran. Změny se mohou vztahovat pouze k méně podstatným závazkům, kterými si strany stanovily větší povinnosti nežli minimální, obsažené ve zmíněných předpisech. Svévolné provedení změny v obsahu učebního poměru jednou ze stran je důvodem k zrušení učebního poměru ve smyslu §§ 7 — 11 cit. vyhl. ÚRO. Změna v obsahu učebního poměru, stranami dohodnuta a nevyvolávající se právním předpisům, upravující tento poměr, není důvodem k zrušení učebního poměru.

Ke změně v subjektech učebního poměru může dojít jen na straně zaměstnavatele, a to

a) zruší-li se podnik nebo dojde-li k takovým organizačním změnám, že podnik nemůže nadále plnit povinnosti, vyplývající z učebního poměru, určí příslušné ministerstvo jiný podnik, který vstoupí do právního poměru k učni, aniž by smlouva zanikla a učební poměr skončil (§ 12 cit. vyhl.),

b) ministerstvo určí jiný podnik i v případě, dojde-li k zániku učebního poměru z důvodů, které zavinil podnik (§ 13 cit. vyhl.).

V obou případech je příslušné ministerstvo povinno přihlédnout jak k oprávněným zájmům učně, tak k potřebám státního plánu. Z toho je patrné, že ministerstvo, jsou-li podmínky uvedených ustanovení splněny, rozhoduje sice s přihlédnutím k těmto okolnostem, avšak není vázáno souhlasem stran, ba naopak, žádají-li toho potřeby státního plánu, může rozhodnout i proti vůli některé ze stran. Důvodem takové úpravy je snaha umožnit učni úspěšné dokončení výcviku v původní stanovené době, což je v zájmu celého našeho hospodářství.

²⁴⁾ Srov. § 8 odst. 5 vyhl. č. 9/1954 Úl.

ZÁNÍK UČEBNÍHO POMĚRU

Učební poměr je zvláštním druhem pracovního poměru, kterým jsou strany vázány po dobu učební. Účelem učebního poměru je vyučit mladého občana určitému povolání. Z povahy smlouvy tedy vyplývá, že učební poměr skončí splněním učební smlouvy, t. j. úspěšným absolvováním učňovské zkoušky, nejpozději však uplynutím učební doby. Učební poměr může skončit před uplynutím doby výpovědí, okamžitým zrušením bez výpovědi nebo smrtí učně. Učební poměr tedy zaniká:

1. Splněním. Učeň splní závazek, vyplývající pro něho z učňovské smlouvy, složí-li učňovskou zkoušku, kterou provádí a jejíž náklady hradí podnik, který učni také vystavuje výuční list. Podmínkou pro připuštění k učňovské zkoušce je absolvování prospěchových zkoušek v učňovské škole (dokladem toho je vysvědčení na odchodnou, které vystavuje ZUŠ). Výjimky může umožnit podnik, a to tím, že povolí vykonání zkoušky před uplynutím učební doby (§ 3 cit. vl. nař.), nebo tím, že povolí osobám starším 18 let vykonat zkoušky, aniž se museli podrobit výcviku v učebním poměru.

Učeň může splnit svůj závazek i před uplynutím učební doby. Podnik na druhé straně může pouze přispívat k splnění tohoto základního závazku učební smlouvy, sám jej však předčasně splnit nemůže.

2. Uplynutím doby. Nesloží-li učeň zkoušku, skončí učební poměr nejpozději uplynutím učební doby a podnik mu vystaví „potvrzení o učební době“. Učni zůstává závazek dodatečně zkoušku složit. Je to závazek morálního charakteru, jehož splnění není právně vymáhatelné. Učeň je však na jeho splnění hmotně zainteresován tím, že potvrzením o učební době je oprávněn provádět práce v pracovním poměru v tarifní třídě o stupeň nižší, než ke které by jej opravňoval výuční list.

Závazky podniku vůči učni zaniknou, složí-li učeň zkoušku, nebo nejpozději uplynutím učební doby. Pro podnik zaniká tedy učební poměr uplynutím doby nebo předčasně, to však jen tehdy, splní-li druhá strana smlouvu před jejím uplynutím. Sám nemůže způsobit předčasné splnění učební smlouvy a tím ani předčasný zánik učebního poměru splněním.

3. Výpovědí. Vyhláška 124/1954 Ú. l. stanoví přesně, z jakých důvodů může některá strana vypovědět učební poměr před splněním jeho účelu. Tím se liší učební poměr od zaměstnaneckého poměru založeného pracovní smlouvou, kde příslušné předpisy nevypočítávají důvody k výpovědi.

Tato odchylka je odůvodněná. Vezmeme-li v úvahu, že mládež od 14 do 18 let je velmi nerozvážná, je snaha společnosti zabránit fluktuaci učňů omezením možnosti předčasného skončení učebního poměru naprosto samozřejmá.

K platnosti výpovědi se vyžaduje souhlas ONV ve smyslu § 13 dekretu č. 88/1945 Sb., obligatorní písemná forma (§ 20 odst. 2 cit. vyhl.) a dodržení 14denní výpovědní lhůty. Výpověď musí být dána tak, aby výpovědní lhůta končila posledním dnem kalendářního týdne. Dává-li výpověď nezletilý učeň starší 15 let, potřebuje k tomu přivolení zákonného zástupce, je-li mladší 15 let, jedná jeho zákonný zástupce za něj.

Podnik může učební poměr vypovědět jen z následujících taxativně vypočtených důvodů:

a) stane-li se učeň trvale nezpůsobilý k vykonávání povolání, pro které se připravuje, nebo je-li stížen chorobou, pro kterou by nemohl toto povolání vykonávat;

b) neplní-li učeň opětovně nebo po delší dobu povinnosti, vyplývající z učebního poměru;

c) byl-li učeň odsouzen pro úmyslný trestný čin nebo úmyslný přestupek k trestu odnětí svobody nepodmíněně nebo sice podmíněně, avšak soud rozhodl, že se trest vykoná;

d) byl-li učeň odsouzen pro úmyslný trestný čin nebo úmyslný přestupek k trestu nápravného opatření a soud přeměnil nápravné opatření (jeho zbytek) v trest odnětí svobody.

Učeň může učební poměr vypovědět jen ze závažných důvodů příslušnými předpisy blíže nevymezených. Je-li závažnost důvodů sporná, posoudí ji soud. § 8 cit. vyhl. uvádí příkladmo některé závažné důvody jako na př.: poruší-li podnik některou podstatnou povinnost vyplývající z učebního poměru nebo vyžaduje-li to zdravotní stav učně.

4. Zrušením učebního poměru bez výpovědi. Tato forma zániku učebního poměru je výjimečná a lze ji použít jen tehdy, jestliže se na stranách pro závažné okolnosti nemůže spravedlivě žádat, aby setrvaly déle v pracovním poměru ani po dobu výpovědní lhůty.

Pro okamžité zrušení se vyžaduje písemná forma. Strana, která učební poměr ruší, musí uvést důvody, které ji vedly k tomuto rozhodnutí. Zruší-li učební poměr bez dodržení výpovědní lhůty nezletilý učeň, potřebuje přivolení zákonného zástupce. Je-li mladší 15 let, jedná za něho zákonný zástupce. Pokud se týká souhlasu ONV, podléhá učební smlouva,

tak jako pracovní smlouva, režimu § 13 dekretu 88/1945 Sb. Vzhledem k tomu, že praxe podle judikatury nejvyššího soudu nevyžaduje předchozího souhlasu ONV u okamžitého rozvázání pracovního poměru, nelze jej spravedlivě požadovat ani při okamžitém zrušení učebního poměru.

Zbývá ještě otázka poměru učně k podniku po zániku učebního poměru splněním smlouvy.

Učeň se při uzavírání učební smlouvy dobrovolně zavazuje, že setrvá po vyučení v učebním podniku nebo v jiném podniku téhož odvětví v pracovním poměru po dobu... let. Naproti tomu podnik se zavazuje, že po celou dobu tohoto pracovního závazku poskytne vyučenci práci, odpovídající jeho odborné kvalifikaci a umožní mu zvyšovat odborné vzdělání v závodní škole práce.²⁵⁾

Tento závazek je podle mého názoru nepřesně formulován. Učeň se jím, díky nepřesné formulaci, pouze zavazuje pracovat v oboru, kterému se vyučil, nikoli však v podniku, s kterým uzavřel učební smlouvu. Takto formulovaný závazek je právně nevynutitelný. Z povahy celého učebního poměru však vyplývá, že by vyučenec měl být povinen pracovat v podniku, s kterým uzavřel učební smlouvu, a odchod do jiného podniku téhož odvětví by měl být podmíněn souhlasem učebního podniku. Tím by se ještě více zvýšila zainteresovanost podniku na náboru učňů a zintenzivnil jejich zájem na výcviku.

Řešením by bylo, kdyby se příslušný závazek v učební smlouvě přeformuloval: učeň se zavazuje, že setrvá po vyučení v učebním podniku nebo se souhlasem učebního podniku v jiném podniku téhož odvětví v pracovním poměru po dobu ... let. Tak by současně s uzavřením učební smlouvy vznikla pracovní smlouva vyučence k podniku, jejíž účinnost by byla vázána odkládací podmínkou podle analogie občanského zákona. Dojde-li k předčasnému zrušení učebního poměru výpovědí, zrušením bez výpovědi nebo smrtí učně, zaniká i pracovní smlouva, neboť její osud je těsně spjat s osudem učebního poměru. Souhlas okresního národního výboru k uzavření této pracovní smlouvy by byl dán souhlasem k uzavření učebního poměru.

²⁵⁾ Srov. závazek v tiskopisu učební smlouvy vydaný SPN.

РЕЗЮМЕ

Чехословацкая народно-демократическая республика воспитывает учеников-подростков, с одной стороны, для самых важных отраслей народного хозяйства в училищах трудовых резервов, непосредственно руководимых органами государственного управления, и, с другой стороны, в ученическом отношении к предприятиям в заводских школах для учеников-подростков и в трудовом отношении в заводах.

Ученическое отношение является особым видом трудового отношения, заключаемым между предприятием и учеником-подростком и ставящим себе целью воспитать и обучить квалифицированного рабочего в процессе производства. Так как ученическое отношение является особым видом трудового отношения, общие постановления, регулирующие трудовое отношение, распространяются на этот вид отношения, поскольку он не урегулирован особыми предписаниями.

В ученическое отношение вступают предприятия социалистического сектора в пределах плана трудовых сил, а ученики-подростки — с согласия законного представителя (изъятие из § 12 ГК). Ученическое отношение основывается ученическим договором, заключаемым между сторонами с согласия отдела трудовых сил совета РНК. Содержание ученического отношения составляют права и обязанности сторон, а именно, обязанность предприятия воспитать ученика-подростка, обеспечить его материально во время ученичества и уплачивать ему вознаграждение за выполненную работу, и обязанность ученика-подростка научиться, сдать установленные экзамены, соблюдать трудовую дисциплину и „Правила поведения“.

Ученическое отношение оканчивается выполнением ученического договора, т. е. успешной сдачей ученического экзамена, а самое позднее — истечением срока. По основаниям, указанным в об'явлении № 124/1954 ООП, стороны могут преждевременно расторгнуть ученическое отношение по предварительном предупреждении или без предварительного предупреждения.

Из характера ученического договора вытекает, что подростки по окончании учебного времени будут работать в предприятии, с которым они вступили в ученическое отношение. По моему взгляду заключением ученического договора ученики-подростки заключают с предприятием и трудовой договор, действие которого связано отлагательным условием — т. е. законченной выучкой.

RESÜMEE

Die Tschechoslowakische Volksdemokratische Republik erzieht ihren Arbeiternachwuchs einerseits, und zwar für die wichtigsten Zweige der volkseigenen Wirtschaft in den Lehrstätten der Staatsarbeitsreserven (Staatsberufsschulen), welche direkt durch Organe der Staatsverwaltung geleitet werden,

andererseits im Lehrverhältnis zu Betrieben in den Betriebslehrlingsschulen (Betriebsberufsschulen) und im Arbeitverhältnis im Betrieb.

Das Lehrverhältnis ist eine besondere Art des Arbeitsverhältnisses, welches zwischen dem Betrieb und dem Lehrling geschlossen wird. Sein Ziel besteht da in, im Erzeugungsprozess einen qualifizierten Arbeiter zu erziehen und auszubilden. Auf das Lehrverhältnis, als eine besondere Art des Arbeitsverhältnisses, beziehen sich — soweit es nicht durch andere Vorschriften geregelt ist — die allgemeinen Vorschriften über das Arbeitsverhältnis.

In das Lehrverhältnis treten die volkseigenen Betriebe im Rahmen des Arbeitskräfteplanes und der Lehrling mit Erlaubnis des gesetzlichen Vertreters (Ausnahme des § 12 des tschechoslowakischen bürgerlichen Gesetzbuches). Das Lehrverhältnis beruht auf dem Lehrvertrag, der zwischen den Subjekten mit Zustimmung der Abteilung für Arbeitskräfte des Rates des Kreisnationalausschusses geschlossen wird. Der Inhalt des Lehrverhältnisses besteht aus den Rechten und Pflichten der Parteien, besonders der Pflicht des Betriebes den Lehrling zu erziehen, ihn in der Lehrzeit materiell zu versorgen, Entgelt für die verrichtete Arbeit zu bezahlen, und den Pflichten des Lehrlings die vorgeschriebenen Prüfungen abzulegen, auszulernen, die Arbeitsdisciplin und die „Aufführungsregeln“ einzuhalten.

Das Lehrverhältnis endet mit der Erfüllung des Lehrvertrages, d. h. durch erfolgreiche Absolvierung der Lehrlingsprüfung, spätestens aber mit dem Ablauf der Lehrzeit. Die Parteien können aus Gründen, die in der Kundmachung Nr. 124/1954 des Amtsblattes angeführt sind, das Lehrverhältnis vorzeitig durch Kündigung oder ohne Kündigung aufheben.

Aus dem Charakter des Lehrvertrages geht hervor, dass die Jugendlichen nach Ablauf der Lehrzeit in dem Betrieb, mit welchem sie in ein Lehrverhältnis eingetretten sind, arbeiten werden. Meiner Ansicht nach schliessen die Lehrlinge mit dem Betrieb durch den Lehrvertrag auch einen Arbeitsvertrag ab, dessen Wirksamkeit an eine aufschiebende Bedingung, den Ablauf der Lehrzeit, gebunden ist.

Übersetzt von K. Litsch

Vědecké publikace Karlovy university — serie IURIDICA

Acta Universitatis Carolinae 1954

- č. 6 Iuridica — E. Kučera: *K některým otázkám autonomie a postavení Slovenska v rámci Československé republiky* — 39 str., 6,46 Kčs
- č. 10 Iuridica — J. Boguszak: *Stát, právo a právní instituce v soustavě společenské nadstavby* — 72 str., 11,— Kčs

Acta Universitatis Carolinae 1955

- č. 1 Iuridica — R. Foustka: *Petra Chelčického názory na stát a právo* — 71 str., 8,90 Kčs

Obsah:

F. Boura: Černyševského názory na stát a právo	str. 1
M. Doláková: Praesumpce zavinění a rozsah náhrady škody podle občanského zákoníka, zejména se zřetelem k nesplnění hospodářských smluv . . .	str. 21
E. Kučera: O autonomii v socialistickém státě	str. 41
I. Tomeš: Právní otázky učebního poměru	str. 63

Резюме:

Ф. Боура: Взгляды Чернышевского на государство и право	стр. 1
М. Долакова: Презумпция вины и размер возмещения ущерба согласно гражданскому кодексу в частности и в отношении невыполнения хозяйственных договоров	стр. 21
Э. Кучера: Автономия в социалистическом государстве	стр. 41
И. Томеш: Правовые вопросы ученического отношения	стр. 63

Contents:

F. Boura: Černyševskij's views on state and law	p. 1
M. Doláková: Presumption of the cause and the extent of replacement of damages according to civil law, in particular with regard to unfulfilled . . .	p. 21
E. Kučera: On autonomy in the socialist state	p. 41
I. Tomeš: Legal questions of apprenticeship	p. 63

KARLOVA UNIVERSITA V PRAZE

časopis: Universitas Carolina 1956

Vědecký redaktor: prof. dr R. Foustka

Redakční rada: doc. dr D. Benešová, prof. dr B. Fott, dr Z. Hornof, prof. dr J. Janko, prof. dr V. Jedlička, doc. dr J. Konta, doc. dr P. Levit, prof. dr E. Polák, doc. dr J. Polišenský, prof. dr B. Trnka, dr L. Valenta

Povoleno: MK — hl. správa vyd. č. j. 4450 SV 5-21-12-54 v Praze dne 29. XII. 1954.

Vytiskla Práce, n. p. v Praze ze sazby. Daň z obratu 3 %.

Administrace: Rektorát Karlovy university, Praha I, Pařížská ul. 27,

telefon 610-96, 643-50

Cena Kčs 13,20

E-01649